

आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिः।

ग्रन्थाङ्कः ४२ ।

श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमेता

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता ।

(तत्र पञ्चमकाण्डरूपः सप्तमो भागः (७) ।

एतत्पुस्तकं

वे० शा० सं० काशीनाथशास्त्री आगाशे इत्येतैः संशोधितम् ।

तच्च

रावबहादुर इत्युपपदधारिभिः

गंगाधर वापूराव काळे

जे. पी. इत्येतैः

पुण्याख्यपत्तने

श्रीमन् 'महादेव चिमणाजी आपटे'

इत्यभिधेयमहाभागप्रतिष्ठापिते

आनन्दाश्रममुद्रणाख्ये

आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

शालिवाहनशकाब्दाः १८७० ।

ख्रिस्ताब्दाः १९४९ ।

द्विर्तायेयमङ्कनावृत्तिः ।

(अस्य सर्वेअधिकारा राजशासनानुसारेण स्वायत्तीकृताः) ।

मूल्यं पादोनरूपकचतुष्टयम् (३-१२) ।

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. ~~1897~~ 1899

Date. 25. 8. 54

Call No. Sa 2422 / ~~Kosfaga Iai~~ / Aza

(अथ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमोऽष्टकः) ।

(तत्र प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

*सावित्राणि जुहोति प्रसूत्यै चतुर्गृहीतेन
जुहोति चतुष्पादः पशवः पशूनेवाव रुन्धे
चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति छन्दाश्मि
देवेभ्योऽपाकामन्न वीऽभागानि हव्यं वक्ष्याम
इति तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्पुरोनुवा-
कयाथै याज्याथै देवताथै वषट्काराय यच्चतुर्ग-
हीतं जुहोति छन्दास्थेव तस्मीणाति तान्य-
स्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति यं कामयेत
(१) पापीयान्स्यादित्येकैकं तस्य जुहुयादा-
हृतीभिरेवैनमप गृह्णाति पापीयान्भवति यं
कामयेत वसीयान्स्यादिति सर्वाणि तस्यानु-
हुत्य जुहुयादाहुत्यैवैनमाभि क्रमयति वसीयान्भ-
वत्यथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिरोति वा एष
यज्ञमखादृध्या योऽभेदेवताया एत्यष्टावेतानि
सावित्राणि भवन्त्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रः(२)

*एतदाद्यनुवाकदशकं पूर्वमेव चतुर्थकाण्डप्रथमप्रपाठकसंहिताव्याख्यानेन सह व्याख्यात-
त्वाद्न पुनर्न व्याख्यातं भ व्यकृता । एतदनुवाकदशकस्यविषयाणां संक्षेपेण प्रदर्शनमेकाद-
शानुकभाष्यारम्भे भाष्यकृतैव कृतमस्ति तत्र द्रष्टव्यम् ।

(सावित्राहुत्यभिस्वीकारयोरभिधानम्)

अग्निस्तेनै॒ यज्ञमु॒खाद्द॒ध्या अ॒ग्नेर्दे॒वता॒यै नै-
 त्यष्टौ सा॒वित्राणि॑ भवन्त्याहुतिर्नवमी त्रिवृत्तमेव
 यज्ञमु॒खे वि या॑तयति यदि॒ कामये॑त छन्दा॒ः-
 सि यज्ञय॑शसेना॒र्पये॒यमित्यु॑चंमन्तमां॒ कुर्या॑च्छ-
 न्दा॒ःस्येव॑ यज्ञय॑शसेना॒र्पयति॑ यदि॒ कामये॑त
 यज॑मानं यज्ञय॑शसेना॒र्पये॒यमिति॑ यजुरन्तमं
 कुर्या॑द्यजमानमेव यज्ञय॑शसेना॒र्पयत्यु॑चास्तोम॒ः
 सम॑र्धयेति (३) आह सभृद्धयै चतुर्भिर-
 भ्रिमा दंते चत्वारि छन्दा॒ःसि छन्दा॑भिरेव
 देवस्य॒ त्वा स॒वितुः॑ प्रसव इत्याह प्रभूत्या
 अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ निलायत स वेणुं प्राविशत्स
 एता॒मूति॑म॒नु॒सम॑चरद्यद्वेणोः सु॒पिर॑ः सु॒पिरा॑ऽ-
 भ्रिर्भवति सयो॒नित्वा॒य स यत्र॑यत्रा॒र्धस॑त्तत्कृ-
 ष्णभ॑भवत्कल्माषी भवति रूपसंमृद्ध्या उभ-
 यतः॒ क्षण॑र्भवतीतश्चामुतश्चार्कस्यावरुद्धयै व्याम-
 मात्री भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं वीर्यसंमिताऽ-
 परिमिता भवत्यपरिमितस्यावरुद्धयै यो वन-
 स्पतीनां फलग्रहिः स एषां वीर्यावान्फलग्र-
 हिवेणुवैणवी भवति वीर्यस्यावरुद्धयै (४) ॥

(कामयेत गामत्रोऽर्धयेति च सप्तविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(मृत्स्ननगमनपूर्वकमश्वेन भूम्याक्रमणम्)

(अथ पञ्चपाठके प्रथमपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य यदयजुष्केण क्रियते
 इमामगृष्णन् रशनामृतस्येत्यश्वामिधानीमा दत्ते
 यजुष्कृत्यै यज्ञस्य समृद्धचे प्रतूर्ते वाजिजा
 द्र्वेत्यश्वामि दधाति रूपमेवास्यैतन्महिमानं
 व्याचष्टे युञ्जाथाः रासभं युवामिति गर्दभमसं-
 त्येव गर्दभं प्रति ष्ठापयति तस्मादश्वोद्गर्द-
 भोऽसत्तरो योगेयोगे तवस्तरमित्याह (१)
 योगेयोग एवैनं युङ्क्ते वाजेवाजे हवामह इत्या-
 हाञ्जं वै वाजोऽञ्जमेवाव रुन्धे सखाय इन्द्रमुतय
 इत्याहेन्द्रियमेवाव रुन्धेऽग्निर्देवेभ्यो निलायत
 तं प्रजापतिरन्वविन्दत्प्राजापत्योऽश्वोऽश्वेन सं-
 भरत्यनुवित्त्यै पापवस्यसं वा एतत्क्रियते
 यच्छ्रेयसा च पापीयसा च समानं कर्म कुर्वन्ति
 पापीयान् (२) ह्यश्वोद्गर्दभोऽश्वं पूर्वं नयन्ति
 पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै तस्माच्छ्रेयाःसं पापी-
 यान्पश्वादन्वेति बहुव भवतो भ्रातृव्यो भव-
 तीव खलु वा एष योऽग्निं चिनुते वज्र्यश्वः
 प्रतूर्वञ्जेह्यवक्रामञ्जशस्तीरित्याह वज्रेणैव पाप्मा-
 नं भ्रातृव्यमव क्रामति रुद्रस्य गाणपत्यादि-
 त्याह रौद्रा वै पशवो रुद्रादेव (३) पशू-
 ञ्जियांच्याऽऽत्मने कर्म कुरुते पूष्णा सयुजा
 सहेत्याह पुषा वा अध्वनाः संनेता समृद्धे

(मृत्वनगमनपूर्वकमश्वेन भूम्याक्रमणम्)

पुरीषायतनो वा एष यदग्निरङ्गिरसो वा एत-
 मग्रं देवतानां समभरन्पृथिव्याः सधःस्थ्याद्गिर्न
 पुरीष्यमाङ्गिरस्वदच्छेहीत्याह सायतनमेवैनं
 देवताभिः सं भरत्याग्निं पुरीष्यमाङ्गिरस्वदच्छेम
 इत्याह येन (४) संगच्छते वाजमेवास्य
 वृद्धके प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निः संभृत्य इत्या-
 हरियं वै प्रजापतिस्तस्या एतच्छ्रोत्रं यद्वल्मी-
 कोऽग्निं पुरीष्यमाङ्गिरस्वद्गिरिष्याम इति वल्मी-
 कवपामपे तिष्ठते साक्षादेव प्रजापतये प्रति-
 प्रोच्याग्निः सं भरत्यग्निं पुरीष्यमाङ्गिरस्वद्ग-
 राम इत्याह येन संगच्छते वाजमेवास्य वृद्ध-
 केऽश्वग्निरूपसामग्रम् (५) अख्यदित्याहा-
 नुरूयात्या आगत्य वाज्यध्वेन आक्रम्य वाजि-
 न्पृथिवीमित्याहेच्छत्येवैनं पूर्व्या विन्दत्युत्त-
 रया द्वाभ्यामा क्रमयति प्रतिष्ठित्या अनुरू-
 पाभ्यां तस्मादनुरूपाः पशवः प्र जायन्ते
 यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधःस्थमित्याहैभ्यो वा
 एतं लोकेभ्यः प्रजापतिः समैरयद्रूपमेवास्यैत-
 न्माहिमानं व्याचष्टे वज्री वा एष यदश्वो दग्नि-
 रन्यतोदद्भ्यो भूयाल्लोमभिरुभयादद्भ्यो यं द्वि-
 प्यात्तमधस्पदं ध्यायेद्वज्रैर्णैवैनं स्तृणुते (६) ॥

(आह पापीयान्द्रादेव येनार्धं वज्री वै सप्तदश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
प्रथमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अश्वाकमणपूर्वकभूसंस्काराभिधानम्)

(अथ पञ्चमष्टाके प्रथमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

उत्क्रामोदक्रमीदिति द्वाभ्यामुत्क्रमयति प्र-
 तिष्ठित्या अनुरूपाभ्यां तस्मादनुरूपाः पशवः
 प्र जायन्तेऽप उप सृजति यत्र वा आप उपग-
 च्छन्ति तदोपधयः प्रति तिष्ठन्त्योपधीः प्रति-
 तिष्ठन्तीः पशवोऽनु प्रति तिष्ठन्ति पशून्यज्ञो
 यज्ञं यजमानो यजमानं प्रजास्तस्मादप उप
 सृजति प्रतिष्ठित्यै यदध्वयुरंनग्नावाहुतिं जुहुया-
 दन्धोऽध्वयुः (१) स्याद्रक्षांसि यज्ञं हन्युर्हि-
 रण्यमुपास्य जुहोत्यग्निवत्येव जुहोति नान्धोऽ-
 ध्वर्यर्भवति न यज्ञं रक्षांसि घ्नन्ति जिघर्म्यमिं
 मनसा घृतेनेत्याह मनसा हि पुरुषो यज्ञमभि-
 गच्छति प्रतिक्षयन्तं भुवनानि विश्वेत्याह सर्वं
 ह्येष प्रत्यङ्क्षेति पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तमि-
 त्याहाल्पो ह्येष जातो महान् (२) भवति
 व्याचिंठमन्नं रभसं विदानमित्याहान्नमेवास्मै
 स्वदयति सर्वमस्मै स्वदते य एवं वेदाऽऽ त्वा
 जिघर्मि वचसा घृतेनेत्याह तस्माद्यत्पुरुषो
 मनसाऽभिगच्छति तद्वाचा वदत्यरक्षसेत्याह
 रक्षसामपहत्यै मर्यश्रीः स्पृहयद्दूर्णो अग्निरित्या-
 हापचितिमेवास्मिन्दधात्यपचितिमान्भवति य
 एवम् (३) वेद मनसा त्वै तामान्तुमर्हति
 यामध्वयुरंनग्नावाहुतिं जुहोति मनस्वतीभ्यां
 जुहोत्याहुत्योराण्यै द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै यज्ञमुखे-
 यज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञं रक्षांसि जिघांस-

(मन्त्रः स्तनपूर्वकं चर्मवत्रयोः संभरणम्)

सन्त्येतर्हि खलु वा एतद्यज्ञमुखं यत्नदाहुति-
 रश्नुते परि लिखति रक्षसामपहत्यै तिसृभिः
 परि लिखति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्त-
 स्माद्रक्षास्यर्प हन्ति (४) गायत्रिया परि
 लिखति तेजो वै गायत्री तेजसैवैनं परि
 गृह्णाति त्रिष्टुभा परि लिखतीन्द्रियं वै त्रिष्टुगि-
 न्द्रियेणैवैनं परि गृह्णात्यनुष्टुभा परि लिखत्य-
 नुष्टुप् सर्वाणि छन्दांसि परिभूः पर्याप्त्यै मध्य-
 तोऽनुष्टुभा वाग्वा अनुष्टुप्स्मान्मध्यतो वाचा
 वंदामो गायत्रिया प्रथमया परि लिखत्यथा-
 नुष्टुभाऽथ त्रिष्टुभा तेजो वै गायत्री यज्ञोऽनुष्टु-
 गिन्द्रियं त्रिष्टुप्तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो
 यज्ञं परि गृह्णाति (५) ॥

(अग्धोऽध्वर्युर्महान्भवति य एव हन्ति त्रिष्टुभा तेजो वै गायत्री त्रयोदश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्नति
 प्रसूत्या अथो धूममेवैतेन जनयति ज्योतिष्मन्तं
 त्वाऽमे सुप्रतीकमित्याह ज्योतिरैवैतेन जनयति
 सौऽमिजानः प्रजाः शुचाऽऽपर्यत्तं देवा अर्ध-
 च्चेनाशमयाच्छिवं प्रजाभ्योऽहिंसन्तमित्याह

(मृदः खननपूर्वकं चर्मपत्रयोः संभरणम्)

प्रजाभ्यं एवैनं शमयति द्वाभ्यां खनति प्रति
 छित्या अपां पृष्ठमसीति पुष्करपर्णमा (१)
 हरत्यपां वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपर्णं रूपेणै-
 वैनदा हरति पुष्करपर्णेन सं भरति योनिवां
 अग्नेः पुष्करपर्णं सयोनिमेवाग्निं सं भरति
 छण्णाजिनेन सं भरति यज्ञो वै छण्णाजिनं
 यज्ञेनैव यज्ञं सं भरति यद्ग्राम्याणां पशूनां
 चर्मणा संभरेद्ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्छणा-
 जिनेन सं भरत्यारण्यानेव पशून् (२) शुचाऽ-
 र्पयति तस्मात्समाधत्पशूनां प्रजायमानानामा-
 रण्याः पशवः कर्नीयांसः शुचा व्यता लोमतः
 सं भरत्यतो ह्यस्य मेध्यं छण्णाजिनं च पुष्क-
 रपर्णं च स स्तृणातीयं वै छण्णाजिनमसौ
 पुष्करपर्णमाभ्यमेवैनमुभयतः परि गृह्णात्यग्नि-
 देवेभ्यो निलायत तमथर्वाऽन्वपश्यदथर्वा
 त्वा प्रथमो निरमन्थदग्न् इति (३) आह य
 एवैनमन्वपश्यत्तेनैवैनं सं भरति त्वामग्ने
 पुष्करादधत्त्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमवि-
 न्दत्तमत्वा दध्यङ्क्वपिरित्याह दध्यङ्क्वा आथ-
 र्धणस्तेजस्व्यासीत्तेज एवास्मिन्दधाति तमु त्वा
 पाथ्यो वृषेत्याह पूर्वमेवोदितमुत्तरेणाभि गृणा-
 ति (४) चतसृभिः सं भरति चत्वारि छन्दांसि
 सि छन्दाभिरेव गायत्रीभिर्वाह्यणस्य गायत्री

(संभृतमृदो यज्ञभूमौ समाहरणम्)

हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुग्भी राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि
 राजन्यो यं कामयेत वसियान्त्स्यादित्युभयीभि-
 स्तस्य सं भरेत्तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं च समीचीं
 दधात्यष्टाभिः सं भरत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रौऽ-
 ग्निर्यावानेवाग्निस्तः सं भरति सीदं होतरि-
 त्याह देवता एवास्मै सः सादयति नि हेतेति
 मनुष्यान्त्सः सीदस्वेति वयांसि जनिष्वा
 हि जेन्यो अग्ने अह्नामित्याह देवमनुष्याने-
 वास्मै सः संज्ञान्प्र जनयति (५) ॥

(एव पशुनिर्ति गृणाति होतरिति समविशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

ऋरमिव वा अस्या एतत्करोति यत्स्वनत्यप
 उप सृजत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्यै
 शुचं शमयति सं ते वायुर्मातरिश्वा दधात्व-
 त्याह प्राणो वै वायुः प्राणेनैवास्यै प्राणः सं
 दधाति सं ते वायुरित्याह तस्माद्वायुप्रच्युता
 दिवो वृष्टिरीते तस्मै च देवि वषट्स्तु (१)
 तुभ्यमित्याह षड्वा ऋतव ऋतुष्वेव वृष्टिं दधा-
 ति तस्मात्सर्वानृतून्वर्षति यद्वषट्कुर्याद्यातया-
 माऽस्य वषट्कारः स्याद्यज्ञ वषट्कुर्याद्दरक्षा-
 शसि यज्ञः हन्युर्वदित्याह परोक्षमेव वषट्करोति

(संभृतमुदो यज्ञभूमौ समाहरणम्)

नास्य यातयामा वषट्कारो भवति न यज्ञं
रक्षांसि घ्नन्ति सुजातो ज्योतिषा सहेत्यनु-
ष्टुभोषं नह्यत्यनुष्टुप् (२) ऊर्वाणि छन्दांसि
छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययै-
वैनं तनुवा परि दधाति वेदुको वासो भवति
य एवं वेद वारुणो वा अग्निरुपनद्ध उदु तिष्ठ
स्वध्वरोर्ध्वं ऊ षु ण ऊतय इति सावित्रीभ्यामु-
त्तिष्ठति सवितृप्रसूत एवास्योर्ध्वा धरुणमेनिमु-
त्सृजति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै स जातो गर्भो
आसि (३) रोदस्योरित्याहेम वै रोदसी
तयोरिष गर्भो यदाग्निस्तस्माद्देवमाहाग्ने चारु-
विभृत ओषधीष्वित्याह यदा ह्येतं विभरन्त्यथ
चारुतरो भवति प्र मातृभ्यो अधि कर्निऋदद्वा
इत्याहौषधयो वा अस्य मातरस्ताभ्य एवैनं
प्र च्यावयति स्थिरो भव वीडवङ्ग इति गर्दभ
आ सादयति (४) सं नह्यत्यवेनैमेतया स्थेन्ने
गर्दभेन सं भरति तस्माद्गर्दभः पशूनां
भारभारितमो गर्दभेन सं भरति तस्माद्गर्दभोऽ-
प्यनालेशेऽत्यन्यान्पशून्मेघत्यन्नं ह्येनेना-
र्कं संभरन्ति गर्दभेन सं भरति तस्माद्गर्दभो
द्विरेताः सन्कनिष्ठं पशूनां प्र जायतेऽमिहस्य
योनिं निदहति प्रजासु वा एष एतर्ह्यारूढः
(५) स ईश्वरः प्रजाः शुचा प्रदहः शिवो

(संभृतमदो यज्ञभूमौ समाहरणम्)

भव प्रजाभ्य इत्याह प्रजाभ्य एवेनं शमयति
 मानुषीभ्यस्त्वमाङ्गिर इत्याह मानव्यो हि
 प्रजा मा धावापृथिवी अभि शूशुचो माऽन्त-
 रिक्षं मा वनस्पतीनित्याहैभ्य एवेनं लोकेभ्यः
 शमयति प्रेतु वाजी कर्णिकददित्याह वाजी
 ह्येष नानदद्रामभः पत्वति (६) आह रासभ
 इति होतृपयोऽर्धदन्भरञ्जामिं पुरीष्यामित्याहा-
 मिः ह्येष भरति मा पाद्यायुषः पुरेत्याहाऽऽयु-
 रेवास्मिन्दधाति तस्माद्दृढभः सर्वमायुरेति त-
 स्माद्दृढभे पुराऽऽयुषः प्रमीते विभ्यति वृषाऽ-
 मिं वृषणं भराञ्जित्याह वृषा ह्येष वृषाऽभिरपा
 गर्भम् (७) समुद्रियमित्याहापाः ह्येष गर्भो
 यदाभिरम् आ याहि वतिय इति वा इमौ
 लोकौ व्यैतामम् आ याहि वतिय इति यदा-
 हानयोर्लोकयोर्धीत्यै प्रच्यतो वा एष आयत-
 नादगतः प्रतिष्ठाः स एतर्ह्यध्वर्युं च यजमानं च
 ध्यायत्यृतः सत्यमित्याहियं वा ऋतमसौ (८)
 सत्यमनयोरेवेनं प्रतिं षापयति नाऽऽतिमाँ-
 त्यध्वर्युर्न यजमानो वरुणो वा एष यजमानम-
 भ्येति यदाग्निरुपनद्ध ओषधयः प्रतिं गृहीता-
 मिमेतमित्याह शान्त्यै व्यस्यान्विश्वा अर्भतीर-
 रातीरित्याह रक्षसामपंहत्यै निषीदन्नो अप
 दुर्मतिः हनदित्याह प्रतिष्ठित्या ओषधयः
 प्रति मोदध्वम् (९) एनमित्याहौषधयो वा

(उलानिर्माणम्)

अग्नेर्भागधेयं ताभिरेवैनं० समर्धयति पुष्पा-
वतीः सुपिप्पला इत्याह तस्मादोषधयः फलं
गृह्णन्त्ययं नो गर्भं ऋत्विग्यः पत्नः सधःस्थमाऽ-
सददित्याह याभ्य एवैनं प्रच्यावयति तास्वे-
वैनं प्रतिं द्यापयति द्वाभ्यामुपावहरति प्रति-
ष्ठिर्यै (१०) ॥

(अस्वनुष्टुबन्ति सादप्रत्यास्तुः पत्वेति गर्भपमौ
मोदध्वं द्विवत्वारिः शच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाश्वके
प्रथमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमः प्रथमप्रपाठके षष्ठाऽनुवाकः) ।

वारुणो वा अग्निरुपनद्धो वि पाजसेति वि
स्रंसयति मधितुप्रसूत एवास्य विषुचीं वरुण-
मेनिं वि सृजत्यप उप सृजत्यापो वै शान्ताः
शान्ताभिरेवास्य शुचं० शमयति तिसृभिरुप
सृजति त्रिवृद्वा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचं०
शमयति मित्रः सःसृज्यं पृथिवीमित्याह मित्रो
वै शिवो देवानां तेनैव (१) एनं० सः
सृजति शान्त्यै यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः
सःसृजेद्ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्षयेदर्मक-
पालैः सः सृजत्येतानि वा अनुपजीवनीयानि
तान्येव शुचाऽर्षयति शर्कराभिः सः सृजति
धृत्या अथो शंत्वायाजलामैः सः सृजत्येषा
वा अग्नेः प्रिया तनूर्यदजा प्रिययेवेनं तनुवा

(उल्लानिर्माणम्)

स० सृजत्ययो तेजसा कृष्णाजिनस्य लोमभिः
 सम (२) सृजति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञे-
 नैव यज्ञ० स० सृजति रुद्राः संभृत्य पृथिवी-
 मित्याहैता वा एतं देवता अग्रे समभरन्ता-
 भिरेवैन० संभरति मखस्य शिरोऽसीत्याह
 यज्ञो वै मखस्तस्यैतच्छिरो यदुखा तस्मादेव-
 माह यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह यज्ञस्य ह्येते (३)
 पदे अथो प्रतिष्ठित्यै प्राग्याभिर्यच्छत्यन्वयै-
 र्मन्त्रयते मिथुनत्वाय त्र्युद्धिं करोति त्रय इमे
 लोका एषां लोकानामाप्त्यै छन्दोभिः करोति
 वीर्यं वै छन्दा०सि वीर्येणैवैनां करोति यज्ञुपा-
 विलं करोति व्यावृत्त्या इयतीं करोति प्रजाप-
 तिना यज्ञमुखेन संभितां द्विस्तनां करोति
 यावापृथिव्योर्दोहाय चतुस्तनां करोति पञ्चुनां
 दोहायाष्टास्तनां करोति छन्दमां दोहाय नवा-
 श्रिमभिचरतः कुर्यान्निवृतमेव वर्ज० संभृत्य
 भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्यै कृत्वाय सा मही-
 मुखाभिति नि दधाति देवतास्वेवैनां प्रति
 ष्ठापयति (४) ॥

(तेनैव लोमभिः समेते अभिचरत एकविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके षष्ठाऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(उक्तासंस्कारः)

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

मत्तभिर्धूपयति सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः
 शिर एतद्यज्ञस्य यदुखा शीर्षन्नेव यज्ञस्य
 प्राणान्दधाति तस्मात्सप्त शीर्षन्प्राणा अश्व-
 शकेन धूपयति प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनि-
 त्वायादितिस्त्वेत्याहेयं वा अदितिरदित्यैवादित्यां
 खनत्यस्या अकूरंकाराय न हि स्वः स्वः
 हिनस्ति देवानां त्वा पत्नीरित्याह देवानाम्
 (१) वा एतां पत्नयोऽग्नेऽकुर्वन्ताभिरेवैनां
 दधाति धिपणास्त्वेत्याह विद्या वै धिपणां
 विद्याभिरेवैनामभिन्धे मास्त्वेत्याह छन्दोऽसि
 वै ग्नाश्छन्दोभिरेवैनाः श्रपयति वरूत्रयस्वे-
 त्याह होत्रा वै वरूत्रयो होत्राभिरेवैनां पचति
 जनयस्त्वेत्याह देवानां वै पत्नीः (२) जन-
 यस्ताभिरेवैनां पचति षड्भिः पचति षड्वा
 ऋतव ऋतुभिरेवैनां पचति द्विः पचान्वित्याह
 तस्माद्द्विः संवत्सरस्य सस्यं पच्यते वारुण्यु-
 खाऽभीद्धा मंत्रियोपैति शान्त्यै देवस्त्वां सवि-
 तोद्वृपत्वित्याह सवितृप्रभूत एवैनां ब्रह्मणा
 देवताभिरुद्वृपत्यर्पद्यमाना पृथिव्याशा दिश
 आ पृण (३) इत्याह तस्माद्दग्निः सर्वा
 दिशोऽनु वि भात्युत्तिष्ठ बृहती भवोर्ध्वा तिष्ठ
 ध्रुवा त्वमित्याह प्रतिष्ठित्या असुर्यं पात्रमना-

च्छृण्णमाच्छृण्णान्ति देवत्राऽकरजक्षरिणाऽऽच्छृ-
णन्ति परमं वा एतत्पयो यदजक्षरिं परमेणै-
वैनां पयसाऽऽच्छृणन्ति यजुषा व्यावृत्त्यै
छन्दोभिराच्छृणन्ति छन्दोभिर्वा एषा क्रियते
छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणन्ति (४) ॥

(आह देवानां वै पत्नीः पृणेषा षट् च) ।

इति ऋण्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

एकविंशत्या माषैः पुरुषशीर्षिमच्छैत्य-
मेध्या वै माषा अमेध्यं पुरुषशीर्षिममेधैरेवा-
स्यामेध्यं निरषदाय मेध्यं कृत्वाऽऽहरत्येकविं-
शतिर्भवन्त्येकविंशो वै पुरुषः पुरुषस्याऽऽप्यै
व्यूद्धं वा एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षं संसधा
वितृण्णां वस्मीकवपां प्रति नि दधाति सप्त
वै शीर्षिण्याः प्राणाः प्राणैरेवैनत्समर्धयति मे-
ध्यत्वाय यावन्तः (१) वै मृत्युबन्धवस्तेषां
यम आधिपत्यं परियाय यमगाथामिः परिं
गायति यमादेवैनद्वृक्ते तिसृभिः परिं गायति
त्रय इमे लोका एभ्य एवैनल्लोकेभ्यो वृक्ते
तस्माद्वायते न देयं गाथा हि तद्वृक्तेऽभिभ्यः
पशुना लभते कामा वा अग्नयः कामानेवाव

(वह्नियज्ञः)

रुन्धे यत्पशूनालभेतानव रुद्धा अस्य (२)
 पशवः स्युर्यत्पर्यग्निरुतानुत्सुजेयज्ञवेशसं कृ-
 र्याद्यात्सं* स्थापयेद्यातयामानि शीपाणि स्युर्य-
 त्पशूनालभे तेनैव पशून्व रुन्धे यत्पर्यग्नि-
 रुतानुत्सुजति शीर्ष्णामयातयामत्वाय प्राजा-
 पत्येन स* स्थापयति यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञ
 एव यज्ञं प्रति षापयति प्रजापतिः प्रजा अं-
 जत स रिरिचानोऽमन्यत स एता आप्रीरप-
 श्यत्ताभिर्वै स मुस्ततः (३) आत्मानमाऽप्री-
 णित यदेता आप्रियो भवन्ति यज्ञो वै प्रजाप-
 तिर्यज्ञमेधैताभिर्मुस्तत आ प्रीणात्यपरिमितछ-
 न्दसो भवन्त्यपरिमितः प्रजापतिः प्रजापते-
 राप्या ऊनातिरिक्ता मिथुनाः प्रजात्यै लोमंशं
 वै नामैतच्छन्दः प्रजापतेः पशवो लोमशाः
 पशूनेवाव रुन्धे सर्वाणि वा एता रूपाणि स-
 र्वाणि रूपाण्यग्नौ चित्ये कियन्ते तस्मादेता
 अग्नेश्चित्यस्य (४) भवन्त्येकविंशतिः सा-
 मिधेनीरन्वाहं रुग्वा एकविंशो रुचमेव ग-
 च्छत्यथो प्रतिष्ठामेव प्रतिष्ठा सोकविंशश्चतु-
 र्विंशतिमन्वाहं चतुर्विंशतिरर्धमासाः संव-
 त्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वान-
 रमव रुन्धे पराचीरन्वाहं पराङ्घ्रिब हि सुवर्गो
 लोकः समास्त्वाऽग्न ऋतवो वर्धयन्वित्याह

(उख्यस्य जननम्)

समाभिरेवाग्निं वर्धयति (५) ऋतुभिः संव-
त्सरं विश्वा आ भाहि प्रदिशः पृथिव्या इत्या-
ह तस्माद्ग्निसः सर्वा दिशोऽनु वि भाति प्रत्यौ-
हतामश्विना मृत्युमस्मादित्याह मृत्युमेवास्मा-
दप नृदत्युद्वयं तमसस्परीत्याह पाप्मा वै तमः
पाप्मानमेवास्मादप हन्त्यगन्म ज्योतिरुत्तममि-
त्याहासौ वा आदित्यो ज्योतिरुत्तममादित्य-
स्यैव सायुज्यं गच्छति न संवत्सरस्तिष्ठति
नास्य श्रीस्तिष्ठति यस्यैताः क्रियन्ते ज्योति-
ष्मतीमुत्तमामन्वाह ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठाद-
धाति सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै (६) ।

(यावन्तोऽस्य मुखतश्चित्यस्य वर्धयत्यादित्योऽष्टविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

पद्भिर्दीक्षयति पद्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनं
दीक्षयति सप्तभिर्दीक्षयति सप्त छन्दांसि
छन्दोभिरेवैनं दीक्षयति विश्वे देवस्य नेतुरि-
त्यनुष्टुभोत्तमया जुहोति वाग्वा अनुष्टुप्तस्मा-
त्प्राणानां वागुत्तमैकस्मादक्षरादनांसं प्रथमं पदं
तस्माद्यद्वाचोऽनांसं तन्मनुष्या उप जीवन्ति
पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः (१)

(उख्यस्य जननम्)

प्रजापतेराप्त्यै न्यूनया जहोति न्यूनाद्धि प्रजा-
 पतिः प्रजा असृजत प्रजानाः सृष्ट्यै यदचिपि
 प्रवृञ्ज्याद्भूतमव रुन्धीत यदङ्गारेषु भाविष्यद-
 ङ्गारेषु प्र वृणक्ति भाविष्यदेवाव रुन्धे भवि-
 ष्यद्धि भूयो भूताद्द्वाभ्यां प्र वृणक्ति द्विपाय-
 जमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणा वा एषा यजुषा
 संभृता यदुखा सा यद्धियेताऽऽतिमाच्छेत् (२)
 यजमानो हन्येतास्य यज्ञो मित्रैतामुखां तपे-
 त्याह ब्रह्म वै मित्रो ब्रह्मन्नेवैनां प्रति धापयति
 नाऽऽतिमाच्छेति यजमानो नास्य यज्ञो हन्यते
 यदि मियेतै तैरेव कपालैः सः सृजेत्सैव ततः
 प्रायश्चित्तिर्यो गतश्रीः स्यान्मथित्वा तस्याव
 दध्याद्भूतो वा एष स स्वाम् (३) देवता-
 मुपैति यो भूतिकामः स्याद्य उखायै संभवेत्स
 एष तस्य स्यादतो ह्येष संभवत्येष वै स्वयंभू-
 नाम भवत्येव यं कामयेत भ्रातृव्यमस्मै जन-
 येयमित्यन्यतस्तस्याऽऽहत्याव दध्यात्साक्षादे-
 वास्मै भ्रातृव्यं जनयत्यम्बरीषादन्नकामस्याव
 दध्यादम्बरीषे वा अन्नं श्रियते सयोन्येवान्नम्
 (४) अव रुन्धे भुञ्जानव दधात्युर्वै मुञ्जा
 ऊर्जमेवास्मा अपि दधात्यग्निदेवेभ्यो निलायत
 स क्रमुकं प्राविशत्क्रमुकमव दधाति यदेवास्य
 तत्र न्यक्तं तदेवाव रुन्ध आभ्येन सं यौत्येतद्वा

(उत्स्यधारणम्)

अग्नेः प्रियं धाम यदाज्यं प्रियेणैवैनं धाम्ना
समर्धयत्यथो तेजसा (५) वैकङ्कतीमा दधाति
भा एवाव रुन्धे शमीमयीमा दधाति शान्त्यै
सीद् त्वं मातुरस्या उपस्य इति तिसृभिर्जात-
मुप तिष्ठते त्रयं इमे लोका एष्वेव लोकेष्वा-
विदं गच्छत्यथो प्राणानेवाऽऽत्मन्धते (६) ॥

(प्रजापतिकङ्छेत्स्वामेवाजं तेजसा चतुस्त्रिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
प्रथमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

न हं स्म वै पुराऽग्निरपरशुवृक्कणं दहति
तदस्मै प्रयोग एवपिरस्वदयद्यग्ने यानि कानि
चेति समिधमा दधात्यपरशुवृक्कणमेवास्मै स्वद-
यति सर्वमस्मै स्वदते य एवं वेदौदुम्बरीमा
दधात्यूर्गवा उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि दधाति
प्रजापतिरग्निमसृजत तं सृष्टं रक्षांसि (१)
अजिधांसन्तस एतद्राक्षोन्नमपश्यन्तेन वै स
रक्षांस्यपाहत यद्राक्षोन्नं भवत्यग्नेरेव तेन
जाताद्रक्षांस्यप हन्त्याश्वत्थीमा दधात्यश्वत्थो
वै वनस्पतनिंसपत्नसाहो विजित्यै वैक-
ङ्कतीमा दधाति भा एवाव रुन्धे शमीमयीमा

(उरुयधारणम्)

दधाति दान्त्यै सशितं मे ब्रह्मोदेषां बाहू
 अतिरमित्युत्तमे औदुम्बरी (२) वाचयति
 ब्रह्मणैव क्षत्रं स इयति क्षत्रेण ब्रह्म तस्माद्-
 द्वाहणो राजन्यवानत्यन्यं ब्राह्मणं तस्माद्वाज-
 न्यो ब्राह्मणवानत्यन्यं राजन्यं मृत्युर्वा एष
 यदभिरमृतं हिरण्यं रुक्ममन्तरं प्रति मुञ्च-
 तेऽमृतमेव मृत्योरन्तर्घत्त एकविंशतिनि-
 र्वाधो भवत्येकविंशतिर्वै देवल्लोका द्वादश
 मासाः पञ्चतर्वस्रय इमे लोका असावादित्यः
 (६) एकविंश एतावन्तो वै देवल्लोकास्ते-
 भ्य एव भ्रातृव्यमन्तरेति निर्वाधैर्वै देवा असु-
 रान्निर्वाधेऽकुर्वन्त ताभिर्वाधानां निर्वाधत्वं नि-
 र्वाधी भवति भ्रातृव्यानेव निर्वाधे कुरुते सा-
 वित्रिया प्रति मुञ्चते प्रसूत्यै नक्तोपासेत्युत्तर-
 याऽहोरात्राभ्यामिवैनमुद्यच्छते देवा अग्निं धा-
 रयन्द्रविणोदा इत्याह प्राणा वै देवा द्रविणोदा
 अहोरात्राभ्यामिवैनमुद्यत्य (४) प्राणैर्दाधा-
 राऽऽसीनः प्रति मुञ्चते तस्मादासीनाः प्रजाः
 प्र जायन्ते कृष्णाजिनमुत्तरं तेजो वै हिरण्यं
 ब्रह्म कृष्णाजिनं तेजसा चैवैनं ब्रह्मणा चोभ-
 यतः परि गृह्णाति षडुद्यामं शिष्यं भवति
 षड्वा ऋतव ऋतुभिरैवैनमुद्यच्छते यद्द्वादशो-
 द्यामं संवत्सरेणैव मौजं भवत्यूर्गै मुजा

(अश्वमेधसंबन्धिप्रयाजयाज्याभिधानम्)

ऊर्जैवैनं॑ समर्धयति सुपर्णोऽसि गरुत्मानित्य-
 वैक्षते रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे दिवं
 गच्छ सुवः पतेत्याह सुवर्गमेवैनं लोकं गम-
 यति (५) ।

(रक्षाश्वैर्दुम्बरी आदित्य उद्यत्य सं चतुर्विंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमाष्टके प्रथमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

समिद्धो अञ्जकृदरं मतीनां घृतमग्ने मधु-
 मत्पिन्वमानः । वाजी वहन्वाजिनं जातवेदो
 देवानां वक्षि प्रियमा सधःस्थम् । घृतेनाञ्जन्सं
 पथो देवयानान्प्रजानन्वाज्यप्येतु देवान् । अनु
 त्वा सप्ते प्रदिशः सचन्तां स्वधामस्मै यज-
 मानाय धेहि । ईड्यश्चामि वन्ध्यश्च वाजिन्ना-
 ज्जश्चासि मेध्यश्च सप्ते । अग्निष्ट्वा (१) देवैर्व-
 सुभिः सजोषाः प्रीतं वह्निं वहतु जातवेदाः ।
 स्तीर्णं वह्निः सुष्टरीमा जुषाणोरु पृथु प्रथमानं
 पृथिव्याम् । देवेभिर्युक्तमदितिः सजोषाः
 स्योनं कृण्वाना सुविते दधातु । एता उ वः
 सुभगा विश्वरूपः वि पक्षोभिः श्रयमाणा
 उदातैः । ऋष्वाः सतीः कवपः शुम्भमाना
 द्वारो देवीः सुप्रायणा भवन्तु । अन्तरा मित्राव-

(अश्वमेधसंबन्धिप्रयाजयाज्याभिधानम्)

रुणा चरन्ती मुखं यज्ञानामभि संविदाने । उपासा
 वाम् (२) सुहिरण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योना-
 विह सादयामि । प्रथमा वाꣳ सरथिना
 सुवर्णा देवौ पश्यन्तौ भुवनानि विश्वा ।
 अपिप्रयं चोदना वां मिमांसा होतांरा ज्योतिः
 प्रदिशां दिशन्ता । आदित्यैर्नो भारती वष्टु
 यज्ञꣳ सरस्वती सह रुद्रैर्न आवीत् । इडोप-
 हृता वसुभिः मजोषा यज्ञं नो देवीरमृतेषु
 धत्त । त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुर्वी
 जायत आशुरश्वः (३) त्वष्टेदं विश्वं भुवनं
 जजान बहोः कतारमिह यक्षि होतः । अश्वो
 घृतेन त्मन्या समक्त उप देवाꣳ ऋतुशः पाथं
 एतु । वनस्पतिर्देवलोकं प्रजानंजामिना हव्या
 स्वदितानि वक्षत् । प्रजापतेस्तर्पसा वावृधानः
 सथो जातो दधिषे यज्ञमग्ने । स्वाहाकृतेन
 हविषा पुरोगा याहि साध्या हविरदन्तु
 देवाः (४) ॥

(अग्निष्वा वामथो द्विवत्वारिश्वाश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 प्रथमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

सावित्राणि व्यृक्षमुत्काम देवस्यं खनति क्रूरं वारुणः सभभिरैकविश्वात्पा
 पद्भिर्न हं स्प समिद्धो अञ्जलेकादश ॥ ११ ॥

(अश्वमेघसंबन्धिप्रयाजयाज्याभिधानम्)

सावित्राण्युक्तामि कुरं वारुणः पशवः स्युर्न ह स्म नव-

पञ्चाशत् ॥ ५९ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

अथ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमः काण्डः ।

(तत्र प्रथमप्रपाठके प्रथमाधिकादशान्ता अनुवाकाः) ।

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

मिर्महे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

चतुर्थकाण्डे चित्यर्थमन्त्राः सर्वत्र वर्णिताः ।

ब्राह्मणं पञ्चमे काण्डे तत्र सप्त प्रपाठकाः ॥

मन्त्रध्याख्या चतुर्थादौ सिष्टमौपानुवाक्यगम् ।

एकादशानुवाकाः स्युराद्येऽर्थास्त्वेवमीरिताः ॥

सावित्राहुतिरभ्रेश्च स्वीकारः प्रथमे भवेत् ।

द्वितीये मृत्खनं गच्छन्नश्वेनाऽऽक्रमयेद्भुवम् ॥

तृतीये सूक्तमध्याश्वं भूसंस्कारो जलादिभिः ।

चतुर्थे तु मृदं स्वात्वा संभरेच्चर्मपत्रयोः ॥

पञ्चमे संभूतामेतां यज्ञभूमौ समाहरेत् ।

षष्ठे तूखां निर्दिपीत सप्तमे संस्करोति ताम् ॥

अष्टमे पशवो बह्वेरुरूपस्य नवमे जनिः ।

उख्यं दधीत दशमे स्यादन्त्यश्वाऽऽश्वमेधिकः ॥

अध्येतुमनुवाकोऽत्र प्रोक्त उत्कृष्यतां ततः ।

समिद्ध इत्येवमाद्या अश्वस्याऽऽपिय ईरिताः ॥

आपियः स्युः प्रयाजानां पाज्या एकादशात्र ताः ।

अश्वमेधाख्यकाण्डे ता विनियुक्ताः स्फुटं श्रुतम् ॥

(अश्वमेधसंबन्धिप्रयाजयाज्याभिधानम्)

एवं हि भ्रूयते—“ समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यधस्याऽऽपियो भवन्ति सरूपात्वाय ” इति । तत्र प्रथमामृचमाह—

समिद्धो अञ्जिति । हे जातवेदोऽग्ने वाजिनमधं वहन्वह देवान्प्रापयेत्यर्थः । कीदृशोऽग्निः, समिद्धः सम्यक्प्रदीप्तः । वाज्यन्ववानन्संपादक इत्यर्थः । किं कुर्वन्, मतीनां कृदरमञ्जन् । कृदरशब्दो धान्यानामावापनं कुसुलादिकमाचष्टे । मतीनामभिज्ञानां कृदरं कुसुलस्थानीयं त्वक्स्वरूपमञ्जन्प्रकाशयन् । मधुमन्मधुरं घृतं पिबमानः पिबन् । तथा देवार्थं सर्वाणि हवींषि वहन् । कीदृशं वाजिनं, देवानां मियं मीतिहेतुम् । आसधःस्यं सर्वतः पशन्तैः सह स्थितम् । अत एवाश्वमेधकाण्डे समाप्नास्यते—“ आग्नेयं छण्यग्नीवं पुरस्तात्तडाटे ” इत्यादि । अथ द्वितीयामृचमाह—

घृतेनाञ्जिति । अयं वाजी देवानप्येतु प्राप्नोतु । किं कुर्वन्, घृतेन स्वस्योपरिभूतेनाऽऽज्येन देवयानान्यथो देवलोकस्थितान्प्रागान्समञ्जन्सम्यग्गृहीकुर्वन् । प्रजान्स्तेन घृतलाञ्छनेन मार्गो यथा ज्ञायते तथा कुर्वन् । हे सप्तेऽथ प्रदिशः प्रकृष्टाः सर्वा दिशस्त्वा त्वामनुसृत्य सचन्तां, सर्ववेत्स्यो भवन्तु देवप्राप्तावानुकृत्यमेव कुर्वन्तु । त्वं चास्मै यजमानाय स्वर्वां स्वधाकारोपलक्षितमन्नं घेहि संपादय । अथ तृतीयामृचमाह—ईड्यश्वासीति ।

हे वाजिन्प्रथमं त्वमस्माभिरिड्यश्च स्तोतव्यश्च वन्द्यश्च नमस्कार्यश्चासि । हे सप्तेऽथाऽऽश्वश्च शीङ्गाभी च मेघ्यश्च यागयोग्यश्चासि । जातवेदा अग्निस्त्वा त्वां वहतु देवान्प्रापयतु । कीदृशोऽग्निः, वसुभिर्जगन्निवासहेतुभिर्देवैः सजोषाः समानपीतिः । कीदृशं त्वां, पीतं मीतिविवधं बर्हिं वोढारम् ।

अथ चतुर्थामृचमाह—

स्तीर्णं बर्हिरिति । अदितिभूमिदेवी सुविते शोभनप्राप्तियोग्ये स्थाने दधानं स्वधं स्थापयतु । कीदृशदितिः, बर्हिर्जुषाणा दर्भं पूर्णं सेवमाना । कीदृशं बर्हिः, स्तीर्णं संज्ञपनायार्धं शापयितुमास्तीर्णं, सुष्टरीम सुष्टु स्तरणयोग्यं, पृथिव्यां भूमावुरु बहुलं यथा भवति तथा, पृथ्वितिविस्तृतं यथा भवति तथा प्रथमानं प्रसारितम् । तथेयमदितिर्देवोभिः सर्वैर्देवैः सजोषाः समानपीतिः । तथा युक्तं योग्यं स्थानं सुखकरं स्थानं छण्वाना कुर्वती । अथ पञ्चमामृचमाह—

पृता उ व इति । एता अपि द्वारो देवीर्द्वाराख्या देव्यः सुप्रापणा भवन्तु

(अश्वमेधसंबन्धिप्रयाजयाज्याभिधानम्)

सुष्टुवस्वाधस्थ पापिका भवन्तु । कीदृश्यो देव्यः, यो युष्माकमृत्विग्मजमानानां सुभगाः सौभाग्यप्रदा विश्वरूपा बहुविधरूपयुक्ता अतिरातानि सततगमनसाधनानि वाहनानि तैः पक्षोभिः पक्षस्थानीयैर्गैर्विशेषेणोच्छ्रयमाणा ऊर्ध्वं गच्छन्त्य ऋष्याः सतीर्गमनागमनयोग्याः सत्यः कवचः कर्वाटैः शुम्भमानाः शोभमानाः । द्वाराभिमानिन्यो हि देव्यः कषाटसभीपे वर्तमानाः शोभन्ते ।

अथ षष्ठीमृचमाह—

अन्तरा मित्रावरुणेति । हे उवासापःशब्दोपलक्षिते अहोरात्रे देवते त्वां युवामृतस्य योनौ यज्ञस्य कारण इहाश्वे सायामि स्थापयामि । कीदृश्यावहोरात्रदेवते, मित्रावरुणरूपे । अत एवान्यत्राऽऽस्मनादम्—“मैत्रं वा अहः । वारुणी रात्रिः” इति । अन्तरा चरन्ती ब्रह्माण्डस्य मध्ये वर्तमाने यज्ञानां मुखमभि संविदाने यज्ञपारम्भमभिलक्ष्य परस्परमैकमत्ययुक्ते सुहिरण्ये शोभनहिरण्यवत्सूर्यचन्द्रप्रकाशयुक्ते सुशिल्पे सर्वव्यवहारहेतुत्वेन शोभनैः शिल्पैरुपेते ।

अथ सप्तमीमृचमाह—

प्रथमा वामिति । हे दंपती यजमानात्स्यौ वां युवोरर्थे होतारा देवानां मध्ये यौ होतारौ तावुभावपिप्रयं प्रीणयामि । कीदृशौ, प्रथमा प्रथमौ मुखयौ, सरथिना समान एको रथः सरयस्तद्वन्तौ, सुवर्णा शोभनवर्णोपेतौ, देवौ दीप्यमानौ, विश्वा भुवनानि सर्वास्त्रोकान्पश्यन्तौ, वां चोदना भिमाना युवयोर्विहितानि कर्माणि प्रमितवन्तौ, प्रदिशा ऋष्यासु दिक्षु ज्योतिर्दिशन्ता स्वकीयं प्रकाशं प्रसारयन्तौ । अथाष्टमीमृचमाह—

आदित्यैर्न इति । भारती भारत्याख्या देव्यादित्यैः सह नोऽस्मदीयं यज्ञं षष्टु कामयताम् । सरस्वती सरस्वत्याख्या देवी रुद्रैः सह नोऽस्मानावप्रिक्षतु । इडाख्या देवी वसुभिः सह सजोषाः समानधीतिरुपहृताऽनुज्ञाता सत्यस्मानवतु । देवीर्हे देव्यः सर्वं नोऽस्मदीयं यज्ञममृतेषु मरणहितेषु देवेषु धत्त स्थापयत ।

अथ नवमीमृचमाह—त्वष्टा वीरमिति ।

त्वष्टा त्वष्टनामको देवो देवकामं देवान्कामयमानं धीरं कर्मसु शूरं पुत्रं जजानत्पिपाद्यामास । स त्वष्टुः सकाशाद्वा गमनकुशल आशुः शीघ्रगाम्यश्वो जायते । किं बहुना त्वष्टेदं विश्वं भुवनं सर्वमपि लोकं जज्ञान जनयामास । हे होतर्बहोर्बहुदस्यैर्जगतः कर्तारं स्रष्टारामिहास्मिन्कर्माणि यक्षि यज्ञ ।

(आसन्त्यां वह्निस्थापनं वात्सप्रेणोपस्थानं च)

अथ दशमीमृचमाह—

अश्वो घृतेनेति । अयमभस्मन्याऽऽत्मना स्वयमेव घृतेन समको घृताक इव रुचिकरः सन्पाथो देवानामन्नं भूत्वर्शुशस्तत्तद्वृताकाले देवानुपेतु मामोतु । वनस्पतिरेतन्नामको देवो देवलोकं प्रजानन्प्रकर्षेणावगच्छन्नाग्निना सह स्वदितानि हव्या स्वादुभूतानि हवींषि वक्षद्ब्रह्म देवान्मापयतु । अथैकादशीमृचमाह—

प्रजापतेरिति । हेऽग्ने त्वं प्रजापतेर्जगदीश्वरस्य तपसा पर्यालोचनेन वावृ-
धानो वर्धमानस्त्वं जातः उत्यन्त्रावः सद्यस्तदानीमिव यज्ञं दधिषे धारयसि ।
स्वाहाकृतेन स्वाहाकारसमर्पितेन हविषा सह पुरोगा अग्रतो गच्छन्त्याहि देवा-
न्प्राप्नुहि । साध्या अस्माभिः साधनीयाः पूजनीया देवा इदमस्माभिः समर्पितं
हविरदन्तु भक्षयन्तु । अत्र विनियोगसंग्रहः—

समिद्ध इत्याभियः स्युरश्वस्पैकादशोदिताः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे प्रथमपपाठके

प्रथमाद्येकादशान्ता अनुवाकाः ॥ १-११ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देवाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरस्य
श्रीवीरब्रह्मपाराजस्याऽऽज्ञापरिपालकेन माधवाचार्येण विर-
चिते वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमकाण्डे प्रथमः पपाठकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे द्वितीयः पपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

*विष्णुमुखा ये देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकान-

*एतदायनुवाकदशकं चतुर्थकाण्डेऽद्वितीयपपाठः तृतीयपपाठः चतुर्थाऽनुवाकत्रयस्य स्या-
मेन सह व्याख्यातत्वात्तत्र पुनर्न व्याख्यातं भाष्यकृता । अस्तद्ब्रह्मण्यस्य न तत्रैव द्रष्टव्यम् ।
एतदनुवाकदशकविषयाणां संक्षेपेण प्रदर्शनमेतदश्वत्थकामाख्यरम्ये भ ६२ इतिव क्वा मस्ति
सद्वये तत्र द्रष्टव्यम् ।

(आसन्धां वह्निस्थापनं वात्सप्रेणोपस्थानं च)

नपजद्यमभ्यजयन्यद्विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णुरेव
 भुत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपजद्य-
 मभि जयति विष्णोः क्रमोऽस्यमिमातिहेत्याह
 गायत्री वै पृथिवी त्रैष्टुभमन्तरिक्षं जागती
 धौरानुष्टुमीदिशश्छन्दोभिरेवेमाँल्लोकान्यथापूर्व-
 मभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत साँऽस्मा-
 त्सृष्टः (१) पराँत्तमेतयाँऽन्वदक्रन्ददिति
 तया वै साँऽमेः प्रियं धामावाँरुन्ध यदेताम
 न्वाहाग्नेरेवैतयाँ प्रियं धामावँ रुन्ध ईश्वरो वा
 एप पराँङ्प्रदघो यो विष्णुक्रमान्क्रमते चत-
 सृभिरा धर्तते चत्वारि छन्दाँसि छन्दाँसि
 खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रियामेवास्य तनु-
 वमभि (२) पर्यावर्तते दक्षिणा पर्यावर्तते
 स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते तस्माद्दक्षिणोऽर्ध
 आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवाँऽऽवृ-
 त्तमनु पर्यावर्तते शुनःशेषमाजीगार्तं वरुणोऽ-
 गृह्णात्स एतां वारुणीमपश्यत्तया वै स आ-
 त्मानं वरुणपाशादमुञ्चद्वरुणो वा एतं गृह्णाति
 य उखा प्रतिमुञ्चत उद्दत्तमं वरुण पाशान्स्म-
 दित्याहाँऽऽत्मानमेवैतयाँ (३) वरुणपाशा-
 न्मुञ्चत्या त्वाँऽहापमित्याहाँऽऽ ह्येनँ हर्ति
 ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिरित्याह प्रतिष्ठित्यै विश-
 स्त्वा सर्वा वाञ्छन्वित्याह विशैवेनँ समर्ध-
 यत्यस्मिन्राष्ट्रमधि श्रयेत्याह राष्ट्रमेवास्मिन्ऽह-

(आसन्त्यां वस्त्रिस्थापनं वात्सप्रेणोपस्थानं च)

वर्मकर्यं कामयेत राष्ट्रं स्यादिति तं मनसा
 ध्यायेद्राष्ट्रमेव भवति (४) अत्रं बृहन्नुपसा-
 मूर्ध्वो अस्थादित्याहाग्रमेवैनं समानानां क-
 रोति निर्जग्मिवान्तमंश इत्याह तम एवास्मा-
 द्दपं हन्ति ज्योतिषाऽगादित्याह ज्योतिरेवा-
 स्मिन्दधाति चतसृभिः सादयति चत्वारि छन्दा-
 ःमि छन्दोभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्ध-
 वा एषा छन्दमां यदतिच्छन्दा वर्धमेवैनं समा-
 नानां करोति मद्धती (५) भवति सत्त्व-
 भेवैनं गमयति वात्सप्रेणोप तिष्ठत एतेन वै
 वात्सप्रीर्भाल्छन्दनोऽग्नेः प्रियं धामावांरुन्धाग्नेरे-
 वेतनं प्रियं धामावं रुन्ध एकादशं भवत्येकधैव
 यजमाने वीर्यं दधाति स्तोमेन वै देवा अस्मि-
 ल्लोक आर्धुवच्छन्दोभिरमुष्मिन्स्तोमस्येव सल्लु-
 वा एनद्रूपं यद्वात्सप्रें यद्वात्सप्रेणोपतिष्ठते (६)
 इममेव तेन लोकमभि जयति यद्विष्णुक्रमा-
 न्कथ्यतेऽमुमेव तैलोकमभि जयति पूर्वेषुः प्र
 कामत्युत्तरेद्युरूपं तिष्ठते तस्माद्योगेऽन्यासां
 प्रजानां मनः क्षेमेऽन्यासां तस्माद्यायावरः
 क्षेम्यस्यैशे तस्माद्यायावरः क्षेम्यमध्यवस्यति
 मुष्टी करोति वाचं यच्छति यज्ञस्य धृस्यै (७) ॥

(सृष्टोऽऽभ्येतया भवति सद्धत्युपतिष्ठते द्विचत्वारिंशच्च) ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(उख्याग्निनयनम्)

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहामिवां अन्नपतिः
 स एवास्मा अन्नं प्रयच्छत्यनमीवस्य शुष्मिण
 इत्याहायक्षमस्येति वावैतदाह प्र प्रदातरं
 तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्या-
 हाऽऽक्षिपमिवैतामा शास्त उदु त्वा विश्वे देवा
 इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः (१) प्राणैरेवै-
 नमुधच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा
 एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं* समर्धयति
 चतसृभिरा सादयति चत्वारि छन्दांसि
 छन्दांभिरेवातिच्छन्दमोत्तमया वर्ष्म वा एषा
 छन्दासां यदातिच्छन्दा वर्ष्मैवैनं* समानानां
 करोति सद्दती भवति सत्त्वमेवैनं गमयति
 प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् (२) याहीत्याह ज्योति-
 रेवास्मिन्दधाति तनुवा वा एष हिनस्ति य*
 हिनस्ति मा हिंसीस्तनुवा प्रजा इत्याह
 प्रजाभ्य एवैनं* शमयति रक्षांसि वा एतद्य-
 ज्ञं* संचन्ते यदन उत्सर्जत्यक्रन्दादित्यन्वाह
 रक्षसामपहत्या अनमा वहन्त्यपचिनिमेवास्मि-
 न्दधाति तस्मादनस्वी च रथी चातिथीनाम
 पचिततमौ (३) अपचितिमान्भवति य एवं
 वेदे समिधाऽग्निं दुवस्यतेति घृतानुषिक्तामव-
 सिते समिधमा दधाति यथाऽतिथय आगताय

(गार्हपत्यवचनम्)

सर्पिष्वदातिभ्यं क्रियते तादृगेव तद्वायत्रिया
 ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राज-
 न्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्म प्र वेश-
 यत्यप्सुथोनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं योनिं गम-
 यति तिसृभिः प्र वेशयति त्रिवृद्धे (४) अग्नि
 यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति परा वा
 एषोऽग्निं वपति योऽप्सु भस्म प्रवेश-
 यति ज्योतिष्मतीभ्यामव दधाति ज्यो-
 तिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा
 वा एष प्रजां पशून्वपति योऽप्सु भस्म प्रवेश-
 यति पुनरूजां मह रयेति पुनरुदेति प्रजामेव
 पशूनात्मन्धत्ते पुनस्त्वाऽऽदित्याः (५) रुद्रा
 वसवः समिन्धतामित्याहिता वा एतं देवता
 अग्ने समिन्धत ताभिरेवैनं समिन्धे बोधा स
 बोधीत्युप तिष्ठते बोधयत्येवैनं तस्मात्सुप्त्वा
 प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुप तिष्ठते तस्मा-
 यथास्थानं पशवः पुनरेत्योप तिष्ठन्ते (६) ॥

(वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपचिःतमो त्रिवृद्धा आदित्या द्वित्रवारिशाश्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं
 परीथाय यो वै यमं देवयजनमस्या अनिर्या-

(गार्हपत्यचयनम्)

च्यामिं चिनुते यमयैनं स चिनुतेऽपेतेत्यध्य-
 वसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्याऽऽ-
 त्मनेऽग्निं चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृत-
 तमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा एतद्यजुरपश्य-
 न्नपेतेति यदेतेनाध्यवसाययति (१) अनामृत
 एवामिं चिनुत उद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं
 तदपं हन्यपोऽवोक्षति शान्त्यै सिकता नि-
 वपत्येतद्वा अभेवैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव
 वैश्वानरमव रुन्ध ऊषान्नि वपति पुष्टिर्वा एषा
 प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनु-
 तेऽथो संज्ञानं एव संज्ञानं ह्येतत् (२)
 पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सहाऽऽस्तां ते
 वियति अत्रूतामस्त्वेव नो सह यज्ञियामिति
 यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात् ऊषा
 अभवन्यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्-
 ददश्चन्द्रमासि कृष्णमूर्षान्निवपन्नदो ध्यायेद्दद्या-
 वापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयं सो
 अग्निरिति विश्वामित्रस्य (३) सूक्तं भवत्ये-
 तेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्धाग्ने-
 रेवैतेन प्रियं धामाव रुन्धे छन्दोभिर्वै देवाः
 सुवर्गं लोकमायन्च(श्च)तंस्रः प्राचीरुपं दधाति
 चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं यतां
 दिशः समन्लीयन्त ते द्वे पुरस्तात्समीची

(गार्हपत्यचयनम्)

उपादधत द्वे (४) पश्वात्समीची ताभिर्वै ते
 दिशोऽह्न्यद्वे पुरस्तात्समीची उपदधाति
 द्वे पश्वात्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो
 वै छन्दांसि पशूनेवास्मै समीचीं दधात्यष्टा-
 बुपं दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावा-
 नेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टाबुपं दधात्यष्टाक्षरा गायत्री
 गायत्री सुवर्गं लोकमजसा वेद सुवर्गस्य लो-
 कस्य (५) प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकंपूणा उप-
 दधात्येकविंशतिः संपद्यन्ते प्रतिष्ठा वा एक-
 विंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविंशस्यैव
 प्रतिष्ठां गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्याग्नि
 चिन्व्यानस्तिष्ठति य एवं वेद पञ्चचितीकं
 चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पादुक्तो यज्ञः
 प्रादुक्ताः पशवो यज्ञमेव पशूनव रुन्धे त्रिचि-
 तीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्य इमे लोका
 एष्वेव लोकेषु (६) प्रति तिष्ठत्येकचि-
 तीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा वै
 सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति पुरी-
 षेणाभ्यूहति तस्मान्मासेनास्थि छन्नं न
 दुश्चर्मा भवति य एवं वेद पञ्च चितयो भवन्ति
 पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश संपद्यन्ते दशा-
 क्षरा विराडन्नं विराड्विराज्येवाज्ञाये प्रति
 तिष्ठति (७) ॥

(अभ्यवत्तार्यपति सैतद्विधाभिस्त्वाद्भवत द्वे लोकस्य लोकेषु सप्तपत्वारिश्च बः)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराऽग्निंश्चो-
खायाः समितमिति चतस्राभिः सं नि वपति
चत्वारि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः
प्रिया तनूः प्रियैवैनौ तनूवा सः शास्ति
समितमित्याह तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं समेति य-
त्संन्यूप्य विहरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं व्येत्यु-
तुभिः (१) वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव
विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यामित्याह-
तुभिरेवैनं दीक्षयित्वर्तुभिर्वि भुञ्चति वैश्वानर्या
शिक्यमा दत्ते स्वदयत्येवैनन्नैऋतीः कृष्णास्ति-
स्रस्तुषपका भवन्ति निऋत्यै वा एतद्भ्राम्गधेयं
यत्तुषा निऋत्यै रूपं कृष्णं रूपेणैव निऋ-
तिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा (२) वै
निऋत्यै दिक्स्वायामेव दिशि निऋतिं निर-
वदयते स्वर्छत इरिण उप दधाति प्रदरे वैतद्वै
निऋत्या आयतनं स्व एवाऽऽयतने निऋतिं
निरवदयते शिक्यमभ्युप दधाति नैऋतो वै
पाशः साक्षादेवैनं निऋतिमशान्मुञ्चति तिस्र
उप दधाति त्रेधाविहितो वै पुरुषो यावानेव
पुरुषस्तस्मान्निऋतिमथ यजेते पराचीरुप (३)

(क्षेत्रकर्षणम्)

दधाति पराचीमेवात्मनिर्ऋतिं प्र णुदतेऽप्रती-
क्षमा यन्ति निर्ऋत्या अन्तर्हितै मार्जयित्वाप
तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय माहृत्युप तिष्ठन्ते निर्ऋ-
तिलोक एव चरित्वा पुन देवलोकमुपावतन्त
एकयोप तिष्ठन्त एकवैध यजमाने वीर्यं दधाति
निवेशनः संगमनो बहुनामित्याह प्रजा
वै पशवो वसु प्रजयेवेनं पशुभिः समर्ध-
यन्ति (४) ॥

(ऋतुभिरेवा पराचीरुपाष्टाचत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

पुरुषमात्रेण वि भिमीते यज्ञेन वै पुरुषः
संमितो यज्ञपुरुषेवेनं वि भिमीते यावान्पुरुष
ऊर्ध्वबाहुस्तावान्भवत्येतावद्द्वै पुरुषे वीर्यं वीर्य-
णेवेनं वि भिमीते पशो भवति न स्यपक्षः
पतितुमर्हत्यरत्निना पशो द्राधीयात्तौ भवत-
स्तस्मात्पक्षप्रवयात्तौ कदाचित् व्याममात्रौ
पक्षौ च पृच्छं च मरुतोऽवद्द्वै पुरुष वीर्यम्
(१) वीर्यसंमितो देणुना वि भिमीत
आग्नेयो वै वेणुः तयोवित्वाय यजुषा युनक्ति
यजुषा कृपति व्यादृश्यै पडनयेन कृपति पडवा
ऋतव ऋतुभिरेवेनं कृपति यद्द्वादशगुणेन

संवत्सरेणैवेयं वा अग्नेरतिदाहादविभेत्सैतद्वि-
 गुणमपश्यत्कृष्टं चाकृष्टं च ततो वा इमां नात्य-
 दहयत्कृष्टं चाकृष्टं च (२) भवत्यस्या अन-
 तिदाहाय द्विगुणं त्वा अग्निमुद्यन्तुमर्हतीत्याहु-
 र्यत्कृष्टं चाकृष्टं च भवत्यग्नेरुद्यत्या एतावन्तो
 वै पशवो द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान्यत्प्राचं
 उत्सृजेद्द्रायापि दध्याद्यदक्षिणा पितृभ्यो नि
 धुवेयत्प्रतीचो रक्षांसि हन्युरुदीच उत्सृजत्येषा
 वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक् (३) तामेवै-
 नाननुत्सृजत्यथो खल्विम दिशमत्सृजत्यसौ
 वा आदित्यः प्राणः प्राणमेवैनाननुत्सृजति
 दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव वीर्यमनं पर्यावर्तन्ते
 तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वायवित्तरोऽथो
 आदित्यस्यैवाऽऽवृत्तमनु पर्यावर्तन्ते तस्मात्प-
 राञ्चः पशवो वि तिष्ठन्ते प्रत्यञ्च आवर्तन्ते
 विस्मृतिस्तः सीताः (४) कृपति त्रिवर्तमेव
 यज्ञमुखे वि घातवस्योप्रधीवपति ब्रह्मणाऽन्नमव-
 रुन्धेऽक्रेऽकंश्चीयते चतुर्दशभिर्वपति सप्त ग्राम्या
 ओषधयः सप्ताऽऽरण्या उभयीषामवर्द्ध्या
 अंशश्चात्रस्य वपत्यन्नस्यान्नस्यावर्द्ध्यै कृष्टे
 वपति कृष्टे शोषधयः प्रतितिष्ठन्त्यनुसीतं वपति
 प्रजात्यै द्वादशसु सीतासु वपति द्वादश मासाः
 संवत्सरः संवत्सरेणैवास्मा अन्नं पचति यदाग्नि-
 चित् (५) अनवरुद्धस्याश्रीयादवरुद्धेन

(क्षेत्रे सिकतादिवापः)

व्युधेते ये वनस्पतीनां फलग्रहयस्तानिध्मेऽपि
 प्रोक्षेदनंवरुद्धस्यावरुद्धये दिग्भ्यो लोष्ठान्त-
 मस्यति दिशामेव वीर्यमवरुध्यं दिक्षां वीर्येऽभि-
 चिनुते यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्तस्यै दिशो लोष्ठमा
 हरेदिपमूर्जमहमित आ दद इतीपमेवोर्जं तस्यै
 दिशोऽवरुन्धे क्षोधुको भवति यस्तस्यां दिशि
 भवत्युत्तरवेदिमुप वपत्युत्तरवेद्या* हाभिश्चीय-
 तेऽथो पशवो वा उत्तरवेदिः पशुनेवाव रुन्धेऽथो
 यज्ञपरुपोऽनन्तरित्ये (६) ॥

(च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कष्टं चालुष्टं च दिक्सीता
 अभिचिदव पञ्चविंशतिश्च) ।

इति ऋष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

अमे तव श्रवो वय इति सिकता नि वपत्ये-
 तद्वा अमेर्वैश्वानरस्यं सूक्तं* सूक्तेनैव वैश्वानर-
 मव रुन्धे पद्भिमिनि वपति पद्भवा ऋतवः
 संवत्सरः संवत्सरोऽभिर्वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वा-
 नरमव रुन्धे समुद्रं वै नामेतच्छन्दः समुद्रमनु
 प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकता नि वपति प्रजा-
 नां प्रजननायेन्द्रः (१) वृत्राय वज्रं प्राहरत्स त्रेधा
 व्यभवत्स्फयस्तृतीयं* रथस्तृतीयं युपस्तृतीयं
 येऽन्तःशरा अशीयन्त ताः शर्करा अभवन्त-

(क्षेत्रे सिकतादिबापः)

च्छर्कराणां शर्करत्वं दज्जे वै शर्कराः पशुरभि-
 र्यच्छर्कराभिरग्निं परिभिन्नोति वज्रेणैवास्मै
 पशून्परिं गृह्णाति तस्माद्दूर्जेण पशवः परिगृही-
 तास्तस्मात्स्थेयानस्थेयसो नोप हरते त्रिस-
 ताभिः पशुकामस्य (२) परिं मिनुयात्सप्त
 वै शिपिण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः प्राणैरेवास्मै
 पशून्व रुन्धे त्रिणवाभिभ्रातृव्यवतास्त्रिवृतमेव
 वज्रं संभृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या
 अपरिमिताभिः परिं मिनुयादपरिमितस्याव-
 रुद्ध्यै यं कामयेतापशुः स्यादित्यपरिमित्य
 तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेदपरिगृहीत एवास्य
 विपुचीनं रेतः परां मिश्रत्यपशुरेव भवति
 (३) यं कामयेत पशुमान्तस्यादिति परिमित्य
 तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेत्परिगृहीत एवास्मै
 समीचीनं रेतः मिश्रति पशुमानेव भवति
 सोम्या व्यूहति सोमो वै रेतोधा रेत एव तद्-
 धाति गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्म-
 णस्त्रिभुवा राजन्यस्य त्रिष्टभो हि राजन्यः शंयुं
 बार्हस्पत्यं मेधा नापानोन्मांसिं प्राविशत्
 (४) सोऽग्ने हृष्णो रूपं हृत्वोदायत् सोऽश्वं
 प्राविशत्सोऽश्वस्यावन्तरत्सोऽश्वदृश्वमाक्रम-
 यति य एव मेधोऽग्नें प्राविशत्तमेवाव रुन्धे
 प्रजापतिनाऽग्निश्चेत्तव्यं इतिः प्राजापत्योऽश्वो

(रुक्माद्युपधानम्)

यदश्वमाकमयति प्रजापतिर्वाग्निं चिनुते पुष्क-
रपर्णमुप दधाति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णं
सयोनिमेवाग्निं चिनुतेऽपि पृष्ठमपत्युप दधा-
त्यपि वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपर्णं रूपेणैवैनदुप
दधाति (५) ॥

(इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविगत्सर्षोर्भि विश्वगतिश्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

ब्रह्म जज्ञानमिति रुक्ममुप दधाति ब्रह्म-
मुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ब्रह्ममुखा
एव तत्प्रजा यजमानः सृजते ब्रह्म जज्ञानमि-
त्याह तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति
य एवं वेद ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्या
नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेत्यर्थ इति यत्पृथिव्यां
चिन्वीत पृथिवीं शुचाऽर्पयेज्जानो न वन-
स्पतयः (१) प्र जायेरन्यदन्तरिक्षे चिन्वीता-
न्तरिक्षं शुचाऽर्पयेज्ज वयाऽसो प्र जायेरन्य-
द्विदि चिन्वीत दिदं शुचाऽर्पयेज्ज पृथिवीं वर्षे-
द्विकममुप दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं
चिनुते प्रजात्यै हिरण्यमं पुरुषमुप दधाति
यजमानलोकस्य विधृत्यै यदिष्टकथा आतं-

णमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च
 प्राणमपि दध्यादक्षिणतः (२) प्राञ्चमुप
 दधाति दाधारं यजमानलोकं न पशूनां च
 यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो सत्वित्ठ-
 काया आतृण्णमनूपं दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्ये
 द्रुप्सश्चेत्कन्देत्यमि मुशति होत्रास्वेवैनं प्रति
 ष्ठापयति स्रुचावुपं दधात्याज्यस्य पूर्णां का-
 ष्मंर्यमयीं दध्नः पूर्णामौदुम्बरीमियं वै काष्मं-
 र्यमध्यसावौदुम्बरीमे एवोपं धत्ते (३)
 तूष्णीमुपं दधाति न हीमे यजूपाऽऽन्तुमर्हति
 दक्षिणां काष्मंर्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीं तस्मा-
 दस्या असावुत्तराऽऽज्यस्य पूर्णां काष्मंर्यमयीं
 वज्रो वा आज्यं वज्रः काष्मंर्यो वज्रोऽप्येव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाऽस्यपं हन्ति दध्नः पूर्णामौदु-
 म्बरीं पशवो वै दध्यगुंदुम्बरः पशुष्वेवोर्जे
 दधाति पूर्णे उपं दधाति पूर्णे एवैनम् (४)
 अमुष्मिऽल्लोकं उपं तिष्ठते विराज्याभिध्वेतस्य
 इत्याहुः स्रुचै विराज्यत्स्रुचावुपदधाति विराज्ये-
 वाग्निं चिनुते यज्ञमुत्सेयज्ञमुखे वै क्रियमाणे
 यज्ञः रक्षाऽसि जिघाऽसन्ति यज्ञमुखः रुक्मो
 यद्रुकमं म्याधारयति यज्ञमुत्सादेव रक्षाऽस्यपं
 हन्ति पञ्चभिर्ग्याधारयति पारुक्तो यज्ञो
 यावानेव यज्ञस्तस्माद्भक्षाऽस्यपं हन्त्यक्षणाया

(स्वयमातृण्णास्थापनम्)

व्याघारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र
हरन्ति प्रतिष्ठित्यै (५) ॥

(वनस्पतयो दक्षिणतो धत्त एनं तस्मादक्षण्या पञ्च च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

स्वयमातृण्णामुपं दधातीयं वै स्वयमातृण्णे-
मामेवोपं धत्तेऽश्वमुपं घ्रापयति प्राणमेवास्यां
दधात्यथो प्राजापत्सो वा अश्वः प्रजापतिने-
नाभिं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना पशूनां
च यज्ञमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमा-
तृण्णा भवति प्राणानामस्मृष्ट्या अथो सुवर्गस्य
लोकस्यानुस्थाय्या अभावमिभ्येतव्य इत्यादुरेष
वै (१) अभिर्वैश्वानरो यद्वाऽस्य स्वस्मै प्रथ-
माभिष्टकां यजुंश्छतां प्र यच्छेत्तां त्रास्यणश्वो-
पदध्यातामभावेन तद्गनिं चिनुत ईश्वरो वा
एष आर्तिमातोऽविद्वानिष्टकामुपदधाति त्री-
न्वरान्दद्यान्नयो वै प्राणाः प्राणानां स्तस्यै
द्वावे देवौ द्वौ हि प्राणावेक एव देव एको
हि प्राणः पशुः (२) वा एष यद्गनिं स्वलु
वै पशव आर्यवसे रमन्ते इर्वेष्टकामुपं दधाति
पशूनां धृत्यै द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै काण्हात्का-
ण्हात्प्रसोहन्तीत्याह काण्हेनकाण्हेन द्वेषा प्रति-

(स्वयमातृणास्थापनम्)

तिष्ठत्येवा नो वूर्ध्वं प्र तनु महस्रेण शतेन
 चेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतिराण्यै
 देवलक्ष्मं वै स्वालिखिता तामुत्तरलक्षमाणं
 देवा उपासन्ताधरलक्षमाणमत्तुरा यम् (३)
 कामयेत पापीयान्स्यादित्युत्तरलक्षमाणं तस्योप
 दध्याद्दक्षिणानेव भवति यं कामयेत
 पापीयान्स्यादित्यधरलक्षमाणं तस्योप दध्या-
 दसुरधोनिभेधेनमनु परा भावयति पापी-
 यान्भवति स्वालिखिता भवतीमे वै लोका-
 रूपालिखितैभ्य एव लोकेभ्यो आतृव्यमन्त-
 रेत्याङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यतः पुरोडाशः कूर्मो
 भुत्वाऽनु प्राप्तपत् (४) यत्कूर्ममुपदधाति
 यथा क्षेत्रविदज्जमा नयत्येवमेवैनं कूर्मः सुवर्गं
 लोकमज्जमा नयति मेधो वा एष पशूनां
 यत्कूर्मो यत्कूर्ममुपदधाति स्वमेव मेधं पश्य-
 न्तः पशव उपातिष्ठन्ते इमंशानं वा एताक्रियते
 यन्मृतानां पशूनां शीर्षाण्युपधीयन्ते यन्जी-
 वन्तं कूर्ममुपदधाति तनाश्मंशानचिद्वास्तव्यो
 वा एष यत् (५) कूर्मो मधु वाता ऋतायत इति
 दध्ना मधुमयेनाभ्यनक्ति स्वदयत्येवैनं ग्राम्यं
 वा एतश्चं यदध्वरुणं मधु यदध्वना मधुमिश्रे-
 णाभ्यनक्तुमपशुवावसुदध्ने मही योः पृथिवी
 च न उत्तराहाऽऽभ्यामेवैनमुभयतः परि
 मृज्जानां प्राणुर्ध्वं दधाति सुवर्गस्य लोकस्य

(उक्तादिस्थापनम्)

समष्ट्यै पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुप दधाति तस्मात्
 (६) पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो भेधमुप तिष्ठन्ते
 यो वा अपनाभिमाभिं चिनुते यजमानस्य
 नाभिमनु प्र विशति स पनमीश्वरो हिंसि-
 तोरुल्लुखलमुप दधात्येषा वा अग्नेनाभिः
 सनाभिमेवार्ग्निं चिनुतेऽहिंसाया औदुम्बरं
 भवत्युर्गवा उदुम्बर ऊर्जमेवाथ रुन्धे मध्यत
 उप दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति
 तस्मान्मध्यत ऊर्जा भुञ्जत इयंद्भवति प्रजाप-
 तिनः यज्ञमुखेन संभितमव हन्त्यन्नमेवाक-
 वैष्णव्यर्चोप दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा
 वनस्पतयो यज्ञ एव यज्ञं प्रति स्थापयति (७) ॥

(एष वै पशुर्वभसर्पदेव यत्तस्मात्तस्मात्सप्तविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः संभृतं यदु-
 स्त्वा यदुस्ताभुपदधात्येभ्य एष लोकेभ्यो ज्यो-
 तिरव रुन्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवा-
 स्मै ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरु-
 पाऽऽस्महे सिकताभिः पूरयत्येतद्वा अभेर्वैश्वा-
 नरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे यं

कामयेत क्षोधुकः स्यादित्यूनां तस्योप (१)
 दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्य-
 दन्नमद्यादिति पूर्णा तस्योप दध्यादनुपदस्य-
 देवान्नमत्ति सहस्रं वै प्रति पुरुषः पशूनां य-
 च्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्षमप
 दधाति सर्वयित्वायोखायामपि दधाति प्रति-
 ष्ठाभेवैनद्रमयति व्यृद्धं वा एतत्प्राणैरभेध्यं य-
 त्पुरुषशीर्षममृतं खलु वै प्राणाः (२) अधु-
 तश्च हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति
 प्रतिष्ठाभेवैनद्रमयित्वा प्राणैः समर्धयति दध्ना
 मधुमिश्रेण पूरयति मधुर्व्योऽसानीति ज्ञातात-
 इत्येन भेध्यत्वाय ब्राह्म्यं वा एतदन्नं यद्द-
 ध्यारण्यं मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेण पूरयत्युभय-
 स्थावैरुधै पशुशीर्षाण्यप दधाति पशवो वै
 पशुशीर्षाणि पशुनेवाव रुन्धे यं कामयेताप-
 शुः स्यादिति (३) विपुचीनानि तस्योप
 दध्याद्विष्वेच एयान्मात्पशुन्दधात्यपशोरेव भव-
 ति यं कामयेत पशुमान्तस्यादिति समीची-
 नानि तस्योः दध्यात्समीच एवास्मै पशुन्द-
 धाति पशुमानेव भवति पुरस्तात्प्रतीचीनमप्य-
 स्योप दधाति पश्चात्प्राचनिमृषभस्यापशवो
 वा अन्ये गोऽश्वेभ्यः पशवो गोअश्वानेवास्मै
 समीचीं दधात्येतावन्तो वै पशवः (४) वि-

(प्रथमचित्तावपस्याशुपधानम्)

पादश्च चतुष्पादश्च तान्वा एतदग्नौ प्र दधाति
यत्पशुशीर्षिण्युपदधात्यमुमारण्यमनु ते दिशा-
मीत्याह ग्राम्येभ्य एव पशुभ्य आरण्यान्य-
शूच्छुचमनूत्सृजति तस्मात्समावत्पशुनां प्रजा-
यमानानामारण्याः पशवः कर्नीयांसः शुचा
हृताः सर्पशीर्षिमुप दधाति यैव सर्पे त्विषि-
स्तामेवाव रुन्धे (५) यत्समचिनिं पशुशी-
र्षेरुपदध्याद्ग्राम्यान्यशून्दिशुकाः स्युर्याद्विपुची-
नमारण्यान्यजुरेव वदेदव तां त्विषिः रुन्धे
या सर्पे न ग्राम्यान्यशून्दिहिनस्ति नाऽऽरण्या-
नयो खलुपधेयमेव यदुपदधाति तेन तां
त्विषिमव रुन्धे या मर्षे यद्यजुर्वदति तेन
शान्तम् (६) ॥

(ऊनां तस्योर्ष प्राणाः स्यादिति वै पशवो रुन्धे चतुश्चत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

पशुर्वा एष यदग्निर्योनिः खलु वा एषा
पशोर्वि क्रियते यत्प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते
रेतोऽपस्या अपस्या उप दधाति योनिविव
रेतो दधाति पशोर्ष दधाति पाङ्क्ताः पशवः
पशुनेवास्मै प्र जनयति पश्च दक्षिणतो वज्रो
वा अपस्या वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षा-

(प्रथमचितावपस्यासुपंधानम्)

स्यर्षं हन्ति पञ्च पश्चात् (१) प्राचीरुप
 दधाति पश्चाद्द्वै प्राचीन* रेतो धीयते पश्चादे-
 वास्मै प्राचीन* रेतो दधाति पञ्च पुरस्तात्प्र-
 तीचीरुप दधाति पञ्च पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्रा-
 चीन* रेतो धीयते प्रतीचीः प्रजा जायन्ते
 पञ्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वे छन्दस्याः
 पशूनेव प्रजातान्स्वमायतनमभि पर्युहित इयं
 वा अमेरतिदाहादधिमेसैताः (२) अपस्या
 अपश्यन्ता उपाधत्त ततो वा इमां नात्यदह-
 यदपस्या उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाचं
 हेयमददित्स ब्रह्मणाऽजं यस्यैता उपधीयन्ते
 य उं चैना एवं वेददिति प्राणमृत उपं दधाति
 रेतस्येव प्राणान्दधाति तस्माद्द्वन्द्वप्राणन्पश्य-
 ष्छुण्वन्पशुजयितेऽयं पुरः (३) भुव इति
 पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधारायं द-
 क्षिणा विश्वकर्मैति दक्षिणतो मन एवैताभिर्दा-
 धारायं पश्चाद्विश्वव्यचा इति पश्चाच्चक्षुरेवैता-
 भिर्दाधारेदमुत्तरात्सुवरित्युत्तरतः श्रोत्रमेवैता-
 भिर्दाधारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्ठाद्वाचमेवैता-
 भिर्दाधार दशदशोपं दधाति सवीर्यत्वायाक्षण-
 या (४) उपं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽ-
 ज्ञानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभि-
 र्वसिष्ठ आध्नोवा दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो याः
 प्रतीचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्ज-

(सूचीभिरसिपथकलृप्तिः)

मदमिरी ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासा-
मृद्धिं वेदध्नोत्येव य आसामेवं बन्धुतां वेद
बन्धुमान्भवति य आसामेवं कलृप्तिं वेद कल्पते
(५) अस्मै य आसामेवमायतनं वेदाऽऽय-
तनवान्भवति य आसामेवं प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव
तिष्ठति प्राणभृत उपधाय संयत उप दधाति
प्राणानेवास्मिन्धित्वा संयद्भिः सं यच्छति तत्सं-
यतां संयत्त्वमथो प्राण एवापानं दधाति
तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विपूचीरुप दधाति
तस्माद्विष्वञ्चौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसंयतम्
(६) असुवर्ग्यमस्य तत्सुवर्ग्योऽभिर्यत्संयतं
उपदधाति समेवेनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकरुय-
विर्वयः कृतमयानामित्याह वयोभिरवायानव
रुन्धेऽयैर्वयांसि सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति तस्मा-
दयं सर्वतः पवते (७) ॥

(पञ्चादिताः पुरोऽक्षणाया कल्पतेऽसंपतं पञ्चविंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

गायत्री त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुक्पङ्क्त्या सह ।
बृहत्युष्णिहा ककुत्सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा ।
द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा या च षट्पदा ।
सष्टन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिष्यन्तु

त्वा । महानांस्नी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूर्वरीः ।
 मेष्ट्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा ।
 रजता हरिणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः ।
 अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिष्यन्तु
 त्वा नारीः (१) ते पत्नयो लोम वि
 चिन्वन्तु मनीषया । देवानां पत्नीर्दिशः
 सूचीभिः शिष्यन्तु त्वा । कृविदङ्ग यवंमन्तो
 यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं विष्युय । इहेहैषां
 कृणुत भोजनानि ये वहिषो नमोवृक्तिं न
 जग्मुः (२) ॥

(नारीस्त्रिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः) ।

(तत्र पथमाद्येकादशान्ता अनुवाकाः) ।

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं जग्त् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

उरुषामिः प्रथमे प्रोक्तो द्वितीये चित्युपक्रमः ।

द्वादशानुवाकाः स्थुरासन्धां वल्लयवस्थितिः ॥

वारसप्रेणाभ्युपस्थानं प्रथमे समुदीरितम् ।

द्वितीये तूखनयनं गार्हपत्यं चिनोति हि ॥

तृतीये तु चतुर्थे तु उरुषामि तत्र संवेत् ।

पञ्चमे कृपति क्षेत्रं षष्ठेऽन सिकतादिकम् ॥

वषेद्वृक्पाद्युपादभ्यास्तप्तमे चाष्टमे पुनः ।

स्थापयेत्स्वयमातृणामुखादीन्चक्षुषे तथा ॥

(सूचीभिरासिपथवृत्तिः)

अपस्याथ प्राणभूतस्तथाऽपानभूतश्चितौ ।

मथमायामुषादष्ट्यादशमे तत्तमीरितम् ॥

एकादशद्वादशौ तु विज्ञेयावाश्वमेधिकौ ।

अश्वस्यासिपथाः कल्प्या गायत्रीत्यादिमन्त्रकैः ।

कस्त्वेत्यसिपथेऽश्वस्याऽऽच्छेत्त्वं लक्ष्यतां द्वयम् ॥

कल्पः—“गायत्री त्रिष्टुबिति द्वाभ्यां सौवर्णाभिः सूचीभिर्होष्यश्वस्यासिप-
थान्कल्पयति माक्कोडात् ” इति ।

राज्ञः पत्न्यस्त्रिविधा उत्तमा मध्यमाऽधमा चेति । ताश्च महिषी वावाता
परिवृक्तीत्येतन्नामधेयाः । ताश्च मृतस्याश्वस्यासिना छेदनाय तत्तस्थानेषु रेखाः
सूचीभिः कुर्युः । तत्र महिष्याः मथमामृचमाह—

गायत्री त्रिष्टुबिति । गायत्र्यादिककुदन्तैः शब्दैरभिधेयाश्छन्दोदेवता हेऽथ
त्वां सौवर्णसूचीभिः शिष्यन्तु लिखन्तु । अथ द्वितीयामृचमाह—

द्विपदा येति । द्विपादिरूपाणां मन्त्राणामभिमानिन्यस्तन्नामिका देवता-
स्तां सूचीभिः शिष्यन्तु लिखन्तु ।

कल्पः—“ एवमुत्तराभ्यां राजतीभिर्वावाता पत्यक्कोडात्पाङ्गनामेः ” इति ।

यथा महिषी कोडात्पाचीने मुखभागे लिखति एवं वावाता कोडनाभ्योर्म-
ध्येऽनन्तरमाविना मन्त्रद्वयेन लिखेत् । तत्र प्रथममाह—

महानाम्नीति । महत्प्रौढं देवेष्वत्यन्तं प्रसिद्धं नाम यासां देवतानां ता
महानाम्न्य एतन्नामधेयाः काश्विदेवताः । तथा रेवतयो धनवत्य एतन्नामिका
देवताः । तथा -सूवरीः सर्वभक्षणेहेतुभूता विश्वः आजाः सर्वा दिशो दिग्देवताः ।
तथा मेघेषु भवा मेघ्या विद्युदभिमानिन्यो देवताः । तथा वाचो गर्जनाभिमा-
निन्यो देवता हेऽथ त्वां राजतीभिः सूचीभिः शिष्यन्तु लिखन्तु । अथ द्विती-
यमाह—

रजता हरिणीरिति । रजता रौप्याः । हरिणीर्हरिण्ययाः । सीता लोह-
मध्यः । यजो लेखनकर्म्मयोग्याः सूच्यः । अत एव याजिनोऽन्यहेतोरथस्य त्वचि
कर्म्मभिर्लेखनादिव्यापारैर्युज्यन्ते तादृशीभिः सूचीभिर्हेऽथ त्वां लेखनकुशला

(विश्वनामिप्रानर)

देवताः शिष्यन्तु लिखन्तु । कल्पः—“ एवमुत्तराभ्यां लोहीभिः तीतामिवां परिवृकीं शेषम् ” इति । तत्र पथमा[माह]—

नारीस्ते पत्नय इति । हेऽथ नारीर्माहिष्यादयो नार्यः पत्नयो राजव-
स्यस्ता मनीषया स्वबुद्ध्या लोभानि विचिन्वन्तु, असिपथसिद्धये स्वदीयं लोभ-
जातमपनयन्तु पृथक्कृष्यन्तु । तथा देवानां पत्नीः सेनेन्द्रस्येत्याद्यनुवाकोका देव-
यपत्न्यः । तथा दिशो दिग्देवताः सूचीभिर्लोहीभिरेताभिस्त्वां शिष्यन्तु । अथ
द्वितीयामाह—

कुविदङ्गेति । अङ्गशब्दः भियसंबोधनवाची । हे भिया अश्वमेधहवि-
र्भाजो देवा ये यज्वानो बर्हिषो यागस्य नमोवृक्तिं नमस्कारविनाशनं न जग्मुर्न
मापुः किंतु, अत्यन्तभद्रालवोऽनुतिष्ठन्ति तेषामेषां यज्वानां हविर्विषयाणि भोज-
नानीहेह छणुत । यज्ञानामेकैकत्वं वीप्सा । तत्रोपमानमुच्यते । कुविच्छब्दो
बद्धर्थवाची । विच्छब्दः समुच्चये । यथा लोके यवमन्तो यवादिधान्धोपेताः
छपिकाः कुविद्यबंधिद्वहलं यवमन्यानि च गोधूममिषङ्गवादिधान्यान्नुपूर्वं तत्त-
त्परिपाकानुक्रमेण विषुयेदं पक्रमिदमक्रमिति विशेषेण पृथक्कृत्य दान्ति लुन-
न्ति, तथा यूपमपि नमस्कारादिरहितो नास्तिकोऽयं यज्वा भद्रलुरयं पञ्चेदि
विविच्य भद्रालोर्हवीषि भुङ्ग्ध्वम् । अत्र विनियोगसंग्रहः—

माधद्वाभ्यां तु महिषी वावाता तु महाद्वयात् ।

परिवृकी तु नाद्वाभ्यां कल्पयेपुरसेः पथः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे-
कल्पयजुर्वेदीयते-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये ५५अध्यायकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पथमाधे-

कादशान्ता अनुवाकाः ॥ १-११ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

कस्त्वा ल्यति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते
गात्राणि शिष्यति । क उ ते शमिता कविः ।
ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु ।
संवत्सरस्य धार्यसा शिमीभिः शिष्यन्तु स्वा ।

(विशसनाभिधानम्)

दैन्या अध्वर्यवस्त्वा छचन्तु वि च शासतु ।
 गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिर्म्यन्तः ।
 अधमासाः परुशपि ते मासाश्छचन्तु शिर्म्य-
 न्तः । अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टम् (१)
 सूदयन्तु ते । पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छिद्रं
 भिषज्यतु । द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु
 साधुया । शं ते परेभ्यो गात्रेभ्यः शमस्त्वव-
 रेभ्यः । शमस्थभ्यो मज्जभ्यः शम्भुं ते तनुवं
 भुवत् (२) ॥

(विलिष्टं विशसच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

विष्णुमुत्वा अन्नपते यावती वै वि वै पुरुवमात्रेणाग्ने तव श्रवो वयो ब्रह्म
 अज्ञानं स्वयमातृणामेषां वै पशुर्गायत्री कस्त्वा द्वादश ॥ १२ ॥

विष्णुमुत्वा अर्पदितिमान्वि वा एनावग्ने तव श्रवः स्वयमातृणानां
 विपूचीनानि गायत्री चतुःषष्टिः ॥ ६४ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे द्वितीयपपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

एकादशानुवाके सूचीभिरसिपथकृत्तरिभिहिता । अथ द्वादशे विशसनपुण्ये ।
कल्पाः—“ कस्त्वा छद्यति कस्त्वा विशास्तीत्यथस्य त्वचमाच्छद्यति ” इति ।
तस्मिन्ननुवाके पथवामृचमाह—

कस्त्वा छद्यतीति । हेऽथ त्वां कः प्रजापतिश्छद्यति छिनत्ति । छिच्चा
चानन्तरं कः प्रजापतिरेव त्वां विशास्ति त्वदवयवान्विमज्ज्य स्थापयति । ततः
कः प्रजापतिरेव ते गात्राप्यवयवाञ्छिम्पति सुरक्षितानि करोतीत्यर्थः । कवि-
विद्वानर्थज्ञश्छेदनाद्यभिज्ञः क उ प्रजापतिरेव ते तव शभिना न त्वितरपशुवदभ्यः
कश्चिन्मनुष्यः । अथ द्वितीयामाह—

ऋतवस्त इति । ऋतवो वसन्तादयो देवाः शमितारो भूत्वतुंघा तच्छद-
काळे ते परुस्वदीपं पर्व विशासतु विविधं स्थापयन्तु । संवत्सरस्य धापसा
धारणेन शिमीभिः शयनहेतुभिः क्रियाभिस्त्वा त्वां शिम्पन्तु शपयन्तु । ऋतुदेवा
एव संवत्सरधारकाः सन्तस्तत्कालोचितव्यापारेस्त्वां देवयोग्यं कुर्वन्स्वित्यर्थः ।
अथ तृतीयामाह—

देव्या अध्वर्यव इति । देवेषु भवा देव्या अध्वर्यवो धुप्रभृतयः । “घोर-
ध्वर्युः ” “ अभिनाऽध्वर्युं ” “ सत्यहविरध्वर्युः ” इति श्रुतः । तादृशाः
सर्वे त्वां छद्यन्तु शस्त्रेण च्छिन्दन्तु । किञ्च विशासतु विविधं स्थापयन्तु ।
शिमाः शयनहेतवः सन्तस्ते गात्राणि त्वदीपानवयवान्पर्वशस्य सत्सर्वांनुसारेण
शिम्पन्तः शपयन्तो रक्षन्तः कृण्वन्तु तत्र तत्रोचितं व्यापारं कुर्वन्तु । अथ
चतुर्थीमाह—

अर्धमासा इति । अर्धमासा मासाश्च देवतास्ते परस्मिन् शिम्पन्तः शम-
यन्तो रक्षन्तश्छद्यन्तु च्छिन्दन्तु । तथाऽहोरात्राणि तदभिपार्गिनी देवता परुत्स्य
ते सर्वेऽपि विलिष्टं विनाशितमङ्गं सूदयन्तु स्वाद् कुर्वन्तु । अथ पञ्चमीमाह—

पृथिवी इति । हेऽथ ते छिद्रं त्वदीयं विनष्टमङ्गमन्तरिक्षेण सहिवा पृथिवी
मिषज्यतु समादधातु । वायुश्च मिषज्यतु । इयं घौर्नक्षत्रैः सहिवा ते रूपं
त्वदीयं स्वरूपभूतमिदं हविः साधुया साधु समीचीनं यथा भवति तथा कृणोतु
करोतु । अथ षष्ठीमाह—

ज्ञं ते परेभ्य इति । हेऽथ ते तव परेभ्यो गात्रेभ्य उच्छिद्येभ्योऽवयवेभ्यः
ज्ञं सुक्ष्मस्तु । तथाऽनरेभ्यो विकृतेभ्योऽवयवेभ्यः शमस्तु । तथाऽस्त्वन्वस्त्वदी-

(द्वितीयचित्रिगताभिन्वावीष्टकाचतुष्टयाभिधानम्)

वेभ्योऽग्निभ्यो मज्जभ्यश्च शमस्तु । तथा ते तनुवे शरीराय शम् युवत्सुसवेव
भवतु ।

अत्र विनियोगसंग्रहः--

कस्त्वेतिमन्त्रवट्केन सभस्य त्वचमाशुचति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे छण्णयजुर्वेदीयतै-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तपो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्राजाभिराजपरमेश्वरस्य

श्रीवीरबुक्कमहाराजस्याऽऽज्ञापरिपालकेन माधवाचार्येण विर-

चिते वेदार्थपकाशे छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

*उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निः किं वाऽ-
हेतस्य क्रियते किं वा न यद्वे यज्ञस्य क्रियमा-
णस्यान्तर्यान्ति पूर्यति वा अस्य तदाश्विनिरुपं-
दधात्यश्विनौ वै देवानी भिषजौ ताभ्यामेवासमै
भेषजं करोति पञ्चोपं दधाति पाङ्क्तौ यज्ञो
यावानेव यज्ञस्तस्मै भेषजं करोत्युतव्या उपं
दधात्युतानां कल्प्यै (?) पञ्चोपं दधाति पञ्च

* एतदाद्येकादशानुवाकाश्चतुर्थकाण्डगततृतीयप्रपाठकस्थचतुर्थानुवाकमारभ्य तद्वत-
श्चतुर्थप्रपाठकस्थसप्तमानुवाकपर्यन्तेन मूलेन सह व्याख्याता इत्यत्र पुनर्भाष्यकृता न व्या-
ख्याताः ।

(द्वितीयचित्तिगताश्विन्वादीष्टकाचतुष्टयाभिधानम्)

वा ऋतवो यावन्त एवर्तवस्तान्कल्पयति स-
 मानप्रभृतयो भवन्ति समानोर्दकास्तस्मात्समा-
 ना ऋतव एकैः पदेन व्यावर्तन्ते तस्माद्दृतवो
 व्यावर्तन्ते प्राणभृत उर्ष दधात्यनुष्वेव प्राणा-
 न्दधाति तस्मात्समानाः सन्त ऋतवो न
 जीर्यन्त्यथो - प्र जनयत्येवैनानेष वै वायुर्यत्प्राणो
 यद्दृतव्या उपधार्य प्राणभृतः (२) उपदधाति
 तस्मात्सर्वानुतूननु वायुरा वरीवर्ति वृष्टिसनीरुप
 दधाति वृष्टिमेवाव रुन्धे यदेकधोपदध्यादेक-
 मृतुं वर्षेदनुपरिहारं* सादयति तस्मात्सर्वानुतू-
 न्वर्षति यत्प्राणभृत उपधार्य वृष्टिसनीरुप-
 दधाति तस्माद्वायुप्रच्युता दिवो वृष्टिरीते पशवो
 वै वयस्या नानामनसः खलु वै पशवो नाना-
 व्रतास्तेऽप एवाभि समनसः (३) यं काम-
 येतापशुः स्यादिति वयस्यास्तस्योपधाय-
 पस्या उर्ष दध्यादसंज्ञानमेवास्मै पशुभिः करो-
 त्यपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्तस्या-
 दित्यपस्यास्तस्योपधार्य वयस्या उर्ष दध्यात्सं-
 ज्ञानमेवास्मै पशुभिः करोति पशुमानेव भवति
 चतस्रः पुरस्तादुर्ष दधाति तस्माच्चत्वारि चक्षुषो
 रूपाणि द्वे शक्रे द्वे कृष्णे (४) मुधन्वतीभि
 वन्ति तस्मात्पुरस्तान्मुधां पञ्च दक्षिणाया*
 श्रेण्यामुप दधाति पञ्चोत्तरस्यां तस्मात्पश्चाद्-

(स्वयमातृण्णायभिधानम्)

पीयान्पुरस्तात्प्रवणः पशुर्वस्तो वय इति
 दक्षिणेऽस उर्ष दधाति वृष्णिर्वय इत्युत्तरेऽ-
 सविव प्रति दधाति व्याघ्रो वय इति दक्षिणे
 पक्ष उर्ष दधाति तिःहो वय इत्युत्तरे पक्ष-
 योरेव वीर्यं दधाति पुरुषो वय इति मध्ये
 तस्मात्पुरुषः पशूनामधिपतिः (५) ॥

(कत्पर्या उपधार्य माणभूतः समनसः कृष्णे पुरुषो वय इति पञ्च व) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतेजिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके द्वितीयेऽनुवाकः) :

इन्द्राग्नी अव्यथमानामिति स्वयमातृण्णा
 मुप दधातन्द्राग्निभ्यां वा इमी लोकौ विधृ-
 तावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अधृतेव वा एषा
 यन्मध्यमा चित्तिरन्तरिक्षमिव वा एपेन्द्राग्नी
 इत्यहिन्द्राग्नी वै देवानामोजोभूतावोजसैवैना-
 मन्तरिक्षे चिनुते धृत्यै स्वयमातृण्णामुप दधा-
 त्यन्तरिक्षं वै स्वयमातृण्णाऽन्तरिक्षमेवोप धत्तेऽ-
 श्वमुप (१) घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्य-
 थो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिर्नैवाग्निं
 चिनुते स्वयमातृण्णा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या
 अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्ये देवानां वै
 सुवर्गं लोकं यतां दिशः समन्त्वियन्त त
 एता दिश्या अपश्यन्ता उपादधत्ताभिर्वै

(स्वयमातृणाद्यभिधानम्)

ते दिशोऽहं हृन्पाद्दृश्या उपदधाति दिशां
 विधृत्यै दश प्राणभृतः पुरस्तादुप (२)
 दधाति नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी
 प्राणानेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात्पुरस्तात्प्राणा
 ज्योतिष्मतीमुत्तमामुप दधाति तस्मात्प्राणानां
 वागज्योतिरुत्तमा दशोप दधाति दशाक्षरा
 विराड्विरादृछन्दसां ज्योतिर्ज्योतिरेव पुरस्ता-
 द्धत्ते तस्मात्पुरस्ताज्ज्योतिरुपाऽऽस्महे छन्दा-
 सि पशुष्वजिमयुस्तान्वृहत्युदजयत्तस्माद्बार्ह-
 ताः (३) पशवं उच्यन्ते मा छन्द इति
 दक्षिणत उप दधाति तस्माद्दक्षिणावृतो मासाः
 पृथिवी छन्द इति पश्चात्प्रतिष्ठित्या अग्निर्देव-
 तेत्युत्तरत ओजो वा अग्निरोज एवोत्तरतो
 धत्ते तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी जयति षट्त्रिं-
 शत्सं पद्यन्ते षट्त्रिंशदक्षरा बृहती बार्हताः
 पशवो बृहत्यैवास्मै पशूनव रुन्धे बृहती छन्द-
 साः स्वाराज्यं परीयाय यस्यैताः (४) उप-
 धीयन्ते गच्छति स्वाराज्यं सप्त वालखिल्याः
 पुरस्तादुप दधाति सप्त पश्चात्सप्त वै शिषिण्याः
 प्राणा द्वाववाञ्चौ प्राणानां सवीर्यत्वाय मुधां-
 सि राडिति पुरस्तादुप दधाति यन्त्री राडिति
 पश्चात्प्राणानेवास्मै समीचो दधाति (५) ॥

(अधमुप पुरस्तादुप बार्हता एताश्चतस्रिस्ताञ्च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाहके
 तृतीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अक्षण्यास्तोमीयादीनामभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयपपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते
 देवा एता अक्षण्यास्तोमीया अपश्यन्ता
 अन्यथाऽनुच्यान्यथोपादधत् तदसुरा नान्ववा-
 यन्ततो देवा अमवन्पराऽसुरा यदक्षण्यास्तो-
 मीया अन्यथाऽनुच्यान्यथोपदधाति भ्रातृव्या-
 भिमूत्ये भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भव-
 त्याशस्त्रिवादिति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वै
 त्रिवत् (१) यज्ञमुखमेव पुरस्तादि यांतयति
 व्योम समदश इति दक्षिणतोऽञ्जं वै व्योमाञ्जं
 समदशोऽञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेना-
 ञ्जमयते धरुणं एकविंश इति पश्चात्प्रतिष्ठा
 वा एकविंशः प्रतिष्ठित्यै भान्तः पञ्चदश इत्यु-
 च्चरत् ओजो वै भान्त ओजः पञ्चदश ओजं
 एवोच्चरतो धत्ते तस्मादुच्चरतोभिप्रयाथी जयति
 प्रतूर्तिरष्टादश इति पुरस्तात् (२) उप दधाति
 द्वौ त्रिवर्तावभिपूर्वं यज्ञमुखे वि यांतयत्य-
 भिवर्तः सविंश इति दक्षिणतोऽञ्जं वा अंभि-
 षतोऽञ्जं सविंशोऽञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मा-
 द्दक्षिणेनाञ्जमयते वर्षी द्वाविंश इति पश्चात्-
 द्विंशतिर्दे तेन विराजो यद्वे प्रतिष्ठा तेन
 विराजोरेवाभिपूर्वमन्नाद्ये प्रति तिष्ठति तपो
 नवदश इत्युच्चरत्तस्मात्सव्यः (३) हस्तयो-
 स्तपस्वितरो योनिश्चतुर्विंश इति पुरस्तादुप

(अक्षण्यास्तोमीयादीनामभिधानम्)

दधाति चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री यज्ञ-
 मुखं यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्दि यातयति गर्भाः
 पञ्चविंश इति दक्षिणतोऽन्नं वै गर्भा अन्नं
 पञ्चविंशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणे-
 नान्नमद्यत ओजस्त्रिणव इति पश्चादिमे वै
 लोकास्त्रिणव एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति संभ-
 रणस्योविंश इति (४) उत्तरतस्तस्मात्सव्यो
 हस्तयोः संभार्यतरः क्रतुरेकत्रिंश इति पुर-
 स्तादुप दधाति वाग्वै क्रतुर्यज्ञमुखं वाग्यज्ञ-
 मुखमेव पुरस्ताद्दि यातयति ब्रध्नस्य विष्टपं
 चतुस्त्रिंश इति दक्षिणतोऽसौ वा आदित्यो
 ब्रध्नस्य विष्टपं ब्रह्मवचंसमेव दक्षिणतो धत्ते
 तस्माद्दक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवचंसितरः प्रतिष्ठा त्र्य-
 स्त्रिंश इति पश्चात्प्रतिष्ठित्यै नाकः षट्त्रिंश
 इत्युत्तरतः सुवर्गो वै लोको नाकः सुवर्गस्य
 लोकस्य समष्ट्यै (५) ॥

(वै त्रिवृदिति पुरस्तात्सव्यस्योविंश इति सुवर्गो वै पञ्च च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

अग्नेर्भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति यज्ञ-
 मुखं वा अग्निर्यज्ञमुखं दीक्षा यज्ञमुखं ब्रह्म
 यज्ञमुखं त्रिवृद्यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्दि यातयति

(अक्षयास्तोमीयादीनामभिधानम्)

नुचक्षसां भागोऽसीति दक्षिणतः शुश्रुवांसो
 वै नुचक्षसोऽन्नं धाता जातायैवास्मा अन्नमपि
 दधाति तस्माज्जातोऽन्नमत्ति जनित्रं स्पृतं
 सप्तदशः स्तोम इत्याहान्नं वै जनित्रम् (१)
 अन्नं सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मा-
 द्दक्षिणेनान्नमद्यते मित्रस्य भागोऽसीति पश्वा-
 त्प्राणो वै मित्रोऽपानो वरुणः प्राणापानावेवा-
 स्मिन्दधाति दिवो वृष्टिर्वाताः स्पृता एकवि-
 ंशः स्तोम इत्याह प्रतिष्ठा वा एकविंशः
 प्रतिष्ठित्या इन्द्रस्य भागोऽसीत्युत्तरत ओजो
 वा इन्द्र ओजो विष्णुरोजः क्षत्रमोजः पञ्चदशः
 (२) ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोमि-
 प्रयायी जयति वसूनां भागोऽसीति पुरस्तादुप
 दधाति यज्ञमुखं वै वसवो यज्ञमुखं रुद्रा यज्ञ-
 मुखं चतुर्विंशो यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यात-
 यत्यादित्यानां भागोऽसीति दक्षिणतोऽन्नं वा
 आदित्या अन्नं मरुतोऽन्नं गर्भा अन्नं पञ्चविं-
 शोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेनान्नम-
 द्यतेऽदित्यै भागः (३) असीति पश्वात्प्रतिष्ठा
 वा अदितिः प्रतिष्ठा पुषा प्रतिष्ठा त्रिणवः प्रति-
 ष्ठित्यै देवस्य सवितुर्भागोऽसीत्युत्तरतो ब्रह्म वै
 देवः सविता ब्रह्म बृहस्पतिर्ब्रह्म चतुष्टोमो
 ब्रह्मवर्चसमेवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरोऽर्धो ब्रह्म-
 वर्चसितेरः सावित्रवती भवति प्रमृत्यै तस्माद्-

(अङ्गयास्तोमीयादीनामभिधानम्)

ब्राह्मणानामुदीची सनिः प्रसूता यज्ञश्चतुष्टोम
 इति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वै धर्मः
 (४) यज्ञमुखं चतुष्टोमो यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि-
 यातयति यावानां भागोऽसीति दक्षिणतो मा-
 सा वै यावा अर्धमासा अयावास्तस्माद्दक्षिणा-
 वृतो मासा अन्नं वै यावा अन्नं प्रजा अन्नेमेव
 दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेनान्नमद्यत ऋभूणां
 भागोऽसति पश्चात्प्रतिष्ठित्यै विवर्तोऽष्टाचत्वा-
 रिंश इत्युत्तरतोऽनयोर्लोकयोः सर्वायत्वाय
 तस्मादिमौ लोकौ समावद्वीर्यौ (५) यस्य
 मुख्यवतीः पुरस्तादुपधीयन्ते मुख्य एव भव-
 त्याऽस्य मुख्यो जायते यस्यान्नवतीर्दक्षिणतोऽ-
 स्यन्नमाऽऽस्यान्नादो जायते यस्य प्रतिष्ठावतीः
 पश्चात्प्रत्येव तिष्ठति यस्यौजस्वतीरुत्तरत औ-
 जस्वेयव भवत्याऽस्यौजस्वी जायतेऽर्का वा
 एष यद्भिस्तस्यैतद्वेव स्तोत्रमेतच्छस्त्रं यदेषा
 विधा (६) विधीयतेऽर्क एव तदकथमनु वि-
 धीयतेऽस्यन्नमाऽस्यान्नादो जायते यस्येषा वि-
 धा विधीयते य उं चैनामेवं वेद सृष्टीरूपं
 दधाति यथासृष्टमेवाव रुन्धे न वा इदं दिधा
 न नक्तमासीदव्यावृत्तं ते देवा एता व्युष्टीरप-
 श्यन्ता उपादधत ततो वा इदं व्यौच्छद्य-
 स्यैता उपधीयन्ते व्येवास्मा उच्छ्रयथा तथ
 एवार्प हते (७) ।

(अ०पत्नविगडास्येष्टामिधानम्)

(वै जभिर्षि पञ्चदशोऽदित्यै भागो वै धर्षः सपार्वदीर्षी विधा तसो वा इदं चतुर्दश च) ।

इति ऋष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

अग्नें जातान्प्र गुंदा नः सपत्नानिति पुरस्ता-
दुप दधाति जातानेव भ्रातृव्यान्प्र गुंदते
सहभा जातानिति पश्चाज्जनिष्यमाणानेव
प्रति नुदंत चतुश्चत्वारिंशः स्तोम इति दक्षिण-
तो ब्रह्मवर्चसं वै चतुश्चत्वारिंशो ब्रह्मवर्चसमेव
दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसि-
तरः षोडशः स्तोम इत्युत्तरत ओजो वै षोडश
ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मात् (१) उत्तर-
तोभिप्रयायी जयति वज्रो वै चतुश्चत्वारिंशो
वज्रः षोडशां यदंत इष्टके उपदधाति जाताश्चैव
जनिष्यमाणाश्च भ्रातृव्यान्प्रणय वज्रमनु प्र
हरति स्तृत्ये पुरीषवतीं मध्य उप दधाति
पुरीषं वै मध्यमात्मनः सात्मानमेवाग्निं चिनुते
सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति य एवं वेदेता वा
अमपत्ना नामेष्टका यस्येता उपधीयन्ते (२)
नास्य सपत्नो भवति पशुर्वा एष यदग्निर्विराज
उत्तमायां चित्यामुप दधाति विराजमेवोत्तमां
पशुपु दधाति तस्मात्पशुमानुत्तमां वाचं वदति

दशदशोप दधाति सवीर्यत्वायाक्षणयोप दधाति
 तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रति-
 छित्यै यानि वै छन्दांसि सुवर्ग्याण्यासन्तैर्देवाः
 सुवर्गं लोकमायन्तेनर्षयः (३) अश्राम्यन्ते
 तपोऽतप्यन्त तानि तपसाऽपश्यन्तेभ्य एता
 इष्टका निरमिमतेवश्छन्दो वरिवश्छन्द इति ता
 उपादधत ताभिर्वै ते सुवर्गं लोकमायन्त्येता
 इष्टका उपदधाति यान्येव छन्दांसि सुव-
 र्ग्याणि तैरेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति यज्ञेन
 वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ता स्तोमभागैरे-
 वासृजत यत् (४) स्तोमभागा उपदधाति
 प्रजा एव तद्यजमानः सृजते बृहस्पतिर्वा एत-
 द्यज्ञस्य तेजः समभरद्यत्स्तोमभागा यत्स्तोम-
 भागा उपदधाति सतेजसमेवाग्निं चिनुते बृह-
 स्पतिर्वा एतां यज्ञस्य प्रतिष्ठामपश्यद्यत्स्तोम-
 भागा यत्स्तोमभागा उपदधाति यज्ञस्य प्रति-
 छित्यै सप्तसप्तोप दधाति सवीर्यत्वाय तिस्रो मध्ये
 प्रतिछित्यै (५) ॥

(उत्तरतो धत्ते तस्मादुपधीयन्त कर्षयोऽसृजत यत्रिचत्वारिंशच्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयमांहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

रश्मिरित्येवाऽऽदित्यमसृजत प्रेतिरिति धर्म-
 मन्वितिरिति दिवं संधिरित्यन्तरिक्षं प्रतिधि-

(स्तोत्रभागाख्येष्टकाभिधानम्)

रिति पृथिवीं विष्टम्भ इति षष्टिं प्रवेत्यहरनु-
वेति रात्रिमृशिगिति वसून्प्रकेत इति रुद्रान्तसु-
दीतिरित्यादित्यानोज इति पितृस्तन्तुरिति
प्रजाः पृतनापाडित पशून्नेवदित्योषधीरभि-
जिदसि युक्तग्रावा (१) इन्द्राय त्वेन्द्रं जिन्वे-
त्येव दक्षिणतो वज्रं पर्यौहदभिर्जित्यै ताः
प्रजा अप्रप्राणा असृजत तास्वधिपतिरसीत्येव
प्राणमदधाद्यन्तेत्यपानं ससर्प इति चक्षुर्व-
योधा इति श्रोत्रं ताः प्रजाः प्राणतीरपानतीः
पश्यन्तीः झृण्वतीर्न मिथुनी अभवन्तासु त्रि-
वृदसीत्येव मिथुनमदधात्ताः प्रजा मिथुनी (२)
भवन्तीर्न प्राजायन्त ताः संरोहोऽसि नीरो-
होऽसीत्येव प्राजनयत्ताः प्रजाः प्रजाता न
प्रत्यतिष्ठन्ता वसुकोऽसि वेषश्रिरामि वस्यष्टि-
रसीत्येवैषु लोकेषु प्रत्यस्थापयद्यदाह वसुकोऽ-
सि वेषश्रिरसि वस्यष्टिरसीति प्रजा एव प्रजाता
एषु लोकेषु प्रति स्थापयति सात्माऽन्तरिक्षं
रोहति सप्राणोऽमुष्मिँल्लोके प्रति तिष्ठत्यव्य-
धुंकः प्राणापानाभ्यां भवति य एवं वेद (३) ॥

(युक्तग्रावा प्रजा मिथुन्यन्तरिक्षं द्वादश व) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
तृतीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(नाकसदादिपञ्चाविषेष्टकामिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

नाकसद्भिर्वै देवाः सुवर्गी लोकमायन्तज्ञा-
 कसदां नाकसत्त्वं यज्ञाकसदं उपदधाति नाकस-
 द्भिरेव तद्यजमानः सुवर्गी लोकमेति सुवर्गो वै
 लोको नाको यस्यैता उपधीयन्ते नास्मा अकं
 भवति यजमानायतनं वै नाकसदो यज्ञाकसदं
 उपदधात्यायतनमेव तद्यजमानः कुरुते पृष्ठानां
 वा एतत्तेजः संभृतं यज्ञाकसदो यज्ञाकसदः (१)
 उपदधाति पृष्ठानामिव तेजोऽव रुन्धे पञ्चचोडा
 उप दधात्यप्सरसं एवेनमेता भूता अग्रष्मि-
 ल्लोक उप शेरेऽथो तनुपानीरेवैता यजमानस्य
 यं द्विष्यात्तमुपदधद्दद्यादेताभ्यं एवेन देव-
 ताभ्य आ वृश्वाति ताजगार्तिमाछत्य्चारा नाक-
 सद्भ्य उप दधाति यथा जायामानीय गृहेषु
 निषादयति तादृगेव तत् (२) पश्चात्प्राचीमुत्त-
 मामुप दधाति तस्मात्पश्चात्प्राची पत्न्यन्वास्ते
 स्वयमातृणां च विक्रणीं चोत्तमे उप दधाति
 प्राणो वै स्वयमातृणाऽऽयुर्विक्रणीं प्राणं चैवाऽऽ-
 युश्च प्राणानामुत्तमौ धत्ते तस्मात्प्राणश्चाऽऽयुश्च
 प्राणानामुत्तमौ नान्यामुत्तरामिष्टकामुप दध्या-
 ददन्यामुत्तरामिष्टकामुपदध्यात्पशूनाम् (३) च
 यजमानस्य च प्राणं चाऽऽयुश्चापि दध्यात्तस्मा-
 ज्ञान्योत्तरेष्टकोपधेयां स्वयमातृणामुप दधा-
 त्यसौ वै स्वयमातृणाऽऽमूमेवोप धत्तेऽश्वमुप

(छन्दोभिषेष्टकामिधानम्)

प्रापयति प्राणमेवास्यीं दधात्यथो प्राजापत्यो
 वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते स्वयमातृणा
 भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लो-
 कस्यानुस्वात्या एषा वै देवानां विकान्तिर्य-
 द्विकर्णी यद्विकर्णीमुपदधाति देवानामेव विकान्-
 न्तिमनु वि कंभत उत्तरत उप दधाति तस्मा-
 दत्तरत उपचारोऽग्निर्वायुमती भवति समि-
 द्धयै (४) ॥

(संप्रतं यन्नाकसदो यन्नाकसदस्तत्पशूनामेपा वै द्वाविंशतिश्च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

छन्दांस्युप दधाति पशवो वै छन्दांसि
 पशूनेवाव रुन्धे छन्दांसि वै देवानां वामं
 पशवो वाममेव पशूनव रुन्ध एतां ह वै
 यज्ञसेनश्चैत्रियायणश्चितिं विदां चकार तथा वै
 स पशूनवारुन्ध यदेतामुपदधाति पशूनेवाव
 रुन्धे गायत्रीः पुरस्तादुप दधाति तेजो वै
 गायत्री तेज एव (१) मुखतो धत्ते मूर्धन्व-
 तीर्भवन्ति मूर्धानमेवैनं समानानां करोति
 त्रिष्टुभ उप दधातीन्द्रियं वै त्रिष्टुगिन्द्रियमेव
 मध्यतो धत्ते जगतीरुप दधाति जागता वै
 पशवः पशूनेवाव रुन्धेऽनुष्टुभ उप दधाति
 प्राणा वा अनुष्टुप्प्राणानामुत्सृष्ट्यै बृहती-

(सयुगादीष्टकात्रयाभिधानम्)

रुग्णिहाः पङ्क्तीरक्षरपङ्क्तीरिति विष्णुरूपाणि
 छन्दास्स्युर्प दधाति विष्णुरूपा वै पशवः पशवः
 (२) छन्दाश्सि विष्णुरूपानेव पशूनव रुन्धे
 विष्णुरूपमस्य गुहे दृश्यते यस्यैता उपधीयन्ते
 य उ चैनामेवं वेदातिच्छन्दसमुर्प दधात्यति-
 च्छन्दा वै सर्वाणि छन्दाश्सि सर्वेभिरवैनं
 छन्दोभिश्चिनुते वर्ष्म वा एषा छन्दसां यदाति-
 च्छन्दा यदातिच्छन्दसमुपदधाति वर्ष्मैवैनं स-
 मानानां करोति द्विपदा उप दधाति द्विपाद्य-
 जमानः प्रतिष्ठित्ये (३) ।

(तेज एव पशवः पशवो यजमान एकं च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

सर्वाभ्यो वै देवताभ्योऽग्निश्चीयते यत्सयुजो
 नोपदध्याद्देवता अस्याग्निं वृञ्जीरन्यत्सयुजं
 उपदधात्यात्मनैवैनं सयुजं चिनुते नामिना
 व्युष्यतेऽथो यथा पुरुषः स्रावभिः संतत एव-
 मेवैताभिरग्निः संततोऽग्निना वै देवाः सुवर्ग
 लोकमायन्ता अमूः कृत्तिका अभवन्स्यैता
 उपधीयन्ते सुवर्गमेव (१) लोकमेति गच्छति
 प्रकाशं चित्रमेव भयति मण्डलेष्टका उप दधा-
 तीमे वै लोका मण्डलेष्टका इमे खलु वै लोका-

(वृष्टिसन्यादीष्टकापञ्चमिधानम्)

देवपुरा देवपुरा एव प्र विंशति नाऽऽतिमाच्छ-
त्यामिं चिकयानो विश्वज्योतिष उपं दधातीमा-
नेवैताभिर्लोकान्ज्योतिष्मतः कुरुतेऽथो प्राणा-
नेवैता यजमानस्य द्वाभत्येता वै देवताः सुव-
र्गास्ता एवान्वारभ्य सुवर्गं लोकमेति (२) ॥

(सुवर्गमेव ता एव वारि च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

वृष्टिसनीरुपं दधाति वृष्टिमवाव रुन्धे यदे-
कधोपदध्यादेकमुतुं वंपदनुपरिहारं मादयति
तस्मात्सर्वानुतुन्वर्षति पुरोवातमानिरसीत्याहै-
तद्वै वृष्ट्यै रूपं रूपेणैव वृष्टिमव रुन्धे संया-
नीभिर्वै देवा इमाल्लोकान्भ्रमंयुस्तत्संयानी-
नां संयानित्वं यत्संयानिरुपदधाति यथाऽष्म
नावा संयात्येवम् (१) एवैताभिर्यजमान
इमाल्लोकान्सं याति शुवो वा शुवोऽभ्येतसंया-
नीर्यत्संयानीरुपदधाति शुवभैवतभभय उपं
दधात्युत यस्यैतामूर्पाहितास्वापोऽभिः हरन्त्य-
हंत एवास्याभिरादित्यष्टका उपं दधात्यादित्या
वा एतं भूत्यै प्रति नुदन्ते याऽलं भूत्यै सन्भूर्ति
न प्राप्नोत्यादित्याः (२) एवैतं भूर्ति गमय-

न्यसी वा एतस्याऽऽदित्यो रुचमादत्ते योऽभि
 चित्वा न रोचते यदादित्येष्टका उपदधात्यसा-
 देवास्मिन्नादित्यो रुचं दधाति यथाऽसौ देवा-
 नाः रोचत एवमेवैष मनुष्याणाः रोचते घृते-
 ष्टका उप दधात्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यद्घृतं
 प्रियेणैवेनं धाम्ना समर्धयति (३) अयो
 तेजसाऽनुपरिहारः सादयत्यपरिवर्गमेवास्मि-
 न्तेजो दधाति प्रजापतिराग्निमर्चिनुत स यज्ञसा
 ध्यार्धयत स एता यज्ञोदा अपश्यत्ता उपाधत्त
 ताभिर्वै स यज्ञ आत्मजधत्त यद्यज्ञोदा उप-
 दधाति यज्ञ एव ताभिर्यजमान आत्मन्धत्ते
 पञ्चोप दधाति पाङ्क्तः पुरुषो यावानेव पुरुष-
 स्तस्मिन्यज्ञो दधाति (४) ॥

(एवं प्राप्नोत्यादित्या अर्धयत्येकानपञ्चाशच्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

देवासुराः संयत्ता आसन्कनीयाः सो देवा
 आसन्भूयाः सोऽसुरास्ते देवा एता इष्टका
 अपश्यन्ता उपाधत्त भूयस्कृदसीत्येव भूयाः-
 सोऽभवन्वन्स्पतिभिरोपधीभिर्वारिवस्कृदसीतीवा-
 मजयन्प्राच्यसीति प्राचीं दिशमजयजूर्ध्वाऽ-
 सित्यममजयन्तरिक्षसदस्यन्तरिक्षे सित्यन्त-

(अश्वमेधविधिः)

रि॒क्षम॒जय॒न्ततो॑ दे॒वा अ॒र्भव॑न् (१) पराऽ-
सुरा॑ य॒स्यैता॑ उ॒पधी॑यन्ते॒ भूयानि॑व॒ म॒वत्य॒मी-
मालो॑कान्ज॒यति॑ भ॒वत्या॒त्मना॑ पराऽस्य॒ भ्रातृ-
न्यो भ॒वत्य॒प्सुष॑दासि॒ श्येन॒सद॒सीत्या॑हे॒तद्वा अ-
ग्ने॒ रूप॑*॒ रूपे॑णै॒वाग्नि॑म॒व रु॒न्धे पृथि॑व्यास्त्वा
द्र॒विणे॑ सा॒दया॒मीत्या॑हे॒माने॒वैता॑भि॒लोकान्द्र॒वि-
णा॒वतः॑ कुरु॒त आ॒युष्या॑ उ॒प द॒धात्या॒युरि॑व (२)
अ॒स्मिन्द॒धात्य॒ग्ने य॒त्ते पर॑*॒ ह॒न्नामे॒त्याहे॑तद्वा
अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम॑ प्रि॒यमे॒वास्य॑ धामो॒पाऽऽप्नो॑ति
ता॒वेहि॑ स*॒ र॒माव॑हा इत्या॒ह व्ये॑वैने॒न परि॑
ध॒त्ते पाञ्च॑ज॒न्येष्व॒प्ये॒ष्यन्न॑ इत्या॒हिष॑ वा अ॒ग्निः
पाञ्च॑ज॒न्यो यः पञ्च॑चि॒तीक॒स्तस्मा॑दे॒वमा॑ह॒त॒ग्या
उ॒प द॒धात्ये॑तद्वा ऋ॒तूना॑ प्रि॒यं धाम॑ य॒ह॒त॒ग्या
ऋ॒तूना॑मे॒व प्रि॒यं धामा॑व॒ रुन्धे॑ सु॒मेक॑ इत्या॒ह
सं॒वत्स॒रो वै सु॒मेकः॑ सं॒वत्स॒रस्यै॒व प्रि॒यं धामो॑-
पाऽऽप्नो॑ति (३) ।

(अर्भवन्नायुरेवर्त॒ग्या उ॒प षड्विंश॑तिश्च) ।

इति ऋणाय जुर्वेदीयैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
तृतीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके तृतीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

प्र॒जाप॑ते॒रक्ष्य॑श्व॒यत्त॒परा॑ऽप॒त्तद॒श्वोऽम॒वथ॑द॒श्व-
य॒त्तद॒श्वस्या॑श्व॒त्वं तद्दे॒वा अ॒श्वमे॒धेने॒व प्र॒त्यङ्घु-

रेप वै प्रजापतिः सर्वं करोति योऽश्वमेधेन यजते
 सर्व एव भवति सर्वस्य वा एषा प्रायश्चित्तिः
 सर्वस्य भेषजः सर्वं वा एतेन पाप्मानं देवा
 अतरन्नपि वा एतेन ब्रह्महृत्यामतरन्सर्वं पाप्मा-
 नम् (१) तरति तरति ब्रह्महृत्यां योऽश्वमे-
 धेन यजते य उ चैनमेवं वेदोत्तरं वै तत्प्रजाप-
 तेरक्षयश्चयत्तस्मादश्वस्योत्तरतोऽव द्यन्ति दाक्षि-
 णतोऽन्येषां पशूनां वैतसः कटो भवत्यप्सुयो-
 निर्वा अश्वोऽप्सुजो वैतसः स्व एवेनं योनौ
 प्रति ष्ठापयति चतुष्टोमः स्तोमो भवति सर-
 इह वा अश्वस्य सकथ्याऽवृहचदेवाश्चतुष्टोमे-
 नैव प्रत्यधुर्यच्चतुष्टोमः स्तोमो भवत्यश्वस्य
 सर्वत्वार्य (२) :

(सर्वं पाप्मानमवृहद्वादश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

उत्सन्नयज्ञ इन्द्राग्नी देवा वा अक्षयस्तामीर्वा अग्नेर्भागोऽस्यग्ने जातान्-
 शिभरिति नाकसद्भिश्छन्दांसि सर्वाभ्यो वृष्टिसनीदेवासुराः कनीयास्तः प्रजा-
 पतेरक्षि द्वादश ॥ १२ ॥

उत्सन्नयज्ञो देवा वै यस्य मुख्यवतीनांकसद्विरेवैताभि-
 रष्टार्चत्वारिंशत् ॥ ४८ ॥

हरिः ॐ ।

इतिकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

(अश्वमेधविधिः)

(अथ पञ्चमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमाद्विद्वादशान्ता अनुवाकाः) ।

यस्य निःश्रुतितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तपहं वन्दे विद्यातीर्थमहेभरम् ॥

चितिराद्या द्वितीये स्यात्तृतीये तु चतुष्टयम् ।

द्वादशानुवाकाः स्युः प्रथमे त्विष्टका इमाः ॥

आश्विन्यश्च तथर्तव्याः पाणभृतसंज्ञकास्तथा ।

अपस्याश्च वयस्याश्च द्वितीयस्यां चितौ श्रुताः ॥

द्वितीये स्वयमातृण्णा दिश्याः पाणभृतस्तथा ।

बृहत्पो वालस्त्रिस्तथाश्च तृतीयस्यां चिताविमाः ॥

तृतीयतुर्यपरेक्षणयास्तोमियाश्च सृष्टयः ।

व्युष्टयश्चेष्टकाः प्रोक्ताश्चतुर्थ्यां च चिताविमाः ॥

पञ्चमे त्वसपत्नारूपा विराडारूपाश्च वर्णिताः ।

षष्ठे तु स्तोमभागारूपा नाकसत्संज्ञकास्तु याः ॥

चोडारूपाः स्वयमातृण्णा विकर्णी ताश्च सप्तमे ।

छन्दोभिधा अष्टमे स्युः पञ्चम्यां तु चिताविमाः ॥

अथावशिष्टाः कथ्यन्ते ता विज्ञेया यथाचिति ।

सयुजो मण्डलारूपाश्च विध्वज्योतिष इत्यमूः ॥

नवमे दशमे वृष्टिसनिसंयानिकाभिधाः ।

आदित्यारूपा घृत्तारूपाश्च यशोदाश्चेति वर्णिताः ॥

एकादशे तु भूपस्त्रुदग्निरूपाभिधा अपि ।

द्रविणोदास्तथाऽऽयुष्याः स्यादग्निहृदयाभिधा ॥

ऋतव्याश्चेत्येवमेताः क्रमादिह समीरिताः ।

द्वादशे त्वश्वमेधस्य विधिरित्यत्र निर्णयः ॥

तमिममश्वमेधं विधत्ते—

प्रजापतेरक्षीति । प्रजापतेश्चतुर्मुखस्याक्षिगोळकं केनापि व्याचिनोऽच्छूनम-
भूत् । यश्च भूमौ पतितं तदश्वरूपेणाऽऽविर्भौ । यस्मात्कारणादश्वयज्ञस्मात्कारणा-
त्तत उत्पन्नस्य पाणिनोऽश्वनाम संपन्नम् । ततो देवाः प्रतीकारं विचार्याश्वमे-

(अश्वमेधविधिः)

धमनुष्याय तेनाश्वमेधसामर्थ्येन तस्यजापतेराक्षि सप्तादधुः । तस्मादेवं पशस्तावाश्व-
मेधेन यजेत । स च यथा मजापतिं संपूर्णं करोति । स्वयं च मजापतिमाप्स्या
सर्वात्मको भवति । तदेवं सर्वभावमाप्स्यर्थमश्वमेधं विधाय पुनः पापक्षयार्थमश्व-
मेधकर्तुं तदुपासनं च विधत्ते—

सर्वस्य वा इति । येयमश्वमेधानुष्ठितिः सेवा सर्वस्य पाप्मन उपपातकरू-
पस्य महापातकरूपस्य च प्रायश्चित्तिर्भवति । किंच, सर्वस्य व्याधिजातस्य तज्जे-
तुपापक्षयद्वारेणाश्वमेधानुष्ठानं मेधजम् । अत एवेदानींतना देवाः पूर्वस्मिन्मनुष्य-
जन्मन्येतेनाश्वमेधेन गोवधादिरूपमुपपातकं ब्रह्महत्यादिरूपां महापातकं च परि-
हृतवन्तः । तस्मादिदानीमपि योऽश्वमेधकर्तुना यजेते सोऽयमुपपातकमहापातके
तरति । योऽपि च पुरुष एनमश्वमेधं शास्त्रोक्तप्रकारेण जानाति । ज्ञानं च
द्विविधम्—अर्थनिर्णय उपासनं च । तत्रार्थनिर्णयः पदवाक्यप्रमाणपर्यालो-
चनया संपद्यते । उपासनाप्रकारस्तु सप्तमकाण्डस्यान्तिमानुवाके—“यो वा अश्व-
स्य मेधस्य शिरो वेद ” इत्यस्मिन्नभिधास्यते । चोदकपात्रं दक्षिणावदानं
बाधितुं विधत्ते—

उत्तरं वै तदिति । यस्मात्प्रजापतेरुत्तरभागवार्ति वायाक्षि उच्छूनमभ-
वत्तस्मादश्वसंबन्धिनो हविषोऽवदानमप्युत्तरस्यां दिशि कर्तव्यम् । अश्वेषामश्व-
व्यविरिकानां पशूनां दक्षिणस्यां दिशवदानम् । अत एव सूत्रकार आह—
“ पशुकाञ्च उत्तरत उपरिष्ठादग्नेर्वैतसे कटेऽश्वं पाञ्चं यथाऽङ्गं चिनोति एवं
पुरस्तात्परस्यश्चं तूपरं पश्चात्प्राचीनं गोमृगं दक्षिणतः पृक्षशास्त्रास्वितराभ्यशूना-
सादपयि ” इति । हविःसादनाभारं विधत्ते—

वैतसः कट इति । अप्सु जलेषु योनिर्निवासस्थानं यस्यासावप्सुयोनिः ।
यद्वा हि सप्तजलेष्ववतिष्ठते । वैतसस्योदकजन्यत्वं पत्तिद्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ अश्वमेधे मेतायते गोतमचतुष्टोमयोः पूर्वो रथंतरसाया ”
इति । गोतमेन दृष्टौ यो चतुष्टोमाख्यावेकाहकृत् तयोर्मध्ये यः पूर्वश्चतुष्टोमः
सोऽत्र कर्तव्य इति सूत्रार्थः । तमिमं विधत्ते—

चतुष्टोमः स्तोम इति । चत्वारः स्तोमास्त्रिवृत्तश्चदशः सप्तदश एकविंशो
यस्मिन्नग्निष्टोमे विद्यन्ते सोऽयं चतुष्टोमः । द्वितीयेन स्तोमशब्देन विशेष्य-

(अश्वमेधविधिः)

मृतोऽग्निष्टोमो लक्ष्यते । भीमत्तेनो भीमः सत्यमामा भामेतिवज्रिवृदाग्निष्टोम इत्यत्र
विधानात् । एकस्तोमकोऽपि कश्चिदग्निष्टोमो विद्यते तद्व्यावृत्तये चतुष्टोम इति
विशिनष्टि । त्रिसुर्यात्मकस्याश्वमेधस्य पथममहम्भतुष्टोमरूपं कुर्यात् । तरदश-
धेन कृकलात्तोऽग्निधीयते । त कदाचिदश्वस्य सक्थिमदेशमारुह्य तत्सक्थि-
मांसमुद्यम्य भक्षितवान् । तस्य सक्थिरूपं विकल्पकं देवाश्वतुष्टोमेनैव समा-
दधुः । तस्मादयं चतुष्टोमोऽश्वस्य संपूर्तये भवति ॥

इति भीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे कृष्णयजुर्वेदीयवे-
त्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
पथमादिद्वादशांता अनुवाकः ॥ १-१२ ॥

वेदार्थस्य मकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्वतुरो देयादिघातीर्थमहेभरः ॥

इति भीमद्विघातीर्थमहेभरापरावतारस्य भीमद्राजाभिराजपरमेभरस्य
भीषीरनुक्रमहाराजस्याऽऽज्ञापरिपालकेन माधवाचार्येण विर-
चिते वेदार्थमकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये
पञ्चमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरि ॐ ।

*देवासुराः संयत्ता आसन्ते न व्यजयन्त स
एता इन्द्रस्तनूरपश्यन्ता उपाधत्त ताभिर्वै स
तनुधामिन्द्रियं वीर्यमात्मभ्रधत्त ततो देवा अम-
वन्पराऽसुरा यदिन्द्रतनूरुपदधाति तनुवमेव ता-
भिरिन्द्रियं वीर्यं यज्ञमान आत्मन्धत्तेऽथो से-
न्द्रमेवाग्निं सतनुं चिनुते भवत्यात्मना पराऽस्य
भार्तव्यः (१) भवति यज्ञो देवेभ्योऽपाकाम-
त्तमवर्धुं नाशकनुवन्त एता यज्ञतनूरपश्यन्ता
उपाधत्त ताभिर्वै ते यज्ञमवारुन्धत्त ययज्ञत-
नूरुपदधाति यज्ञमेव ताभियंजमानोऽव रन्धे
त्रयास्त्रिंशत्मुषं दधाति त्रयास्त्रिंशद्दे देवता
देवता एवाव रन्धेऽथो सात्मानभेवाग्निं सतनुं
चिनुते सात्माऽमुष्मिच्छुके (२) भवति य
एवं वेद् ज्योतिष्मतीरुप दधाति ज्योतिरेवा-
स्मिन्दधार्येताभिर्वा अग्निश्चितो ज्वलति तार्भि-
रेवैनं समिन्ध उभयोरस्मै लोकयोर्ज्योतिर्भ-
वति नक्षत्रेष्टका उपं दधार्येतानि वै दिवो
ज्योतींषि तान्येवाव रन्धे सुकृता वा एतानि
ज्योतींषि यन्नक्षत्राणि तान्येवाऽऽप्तोत्यथो

* एतदाद्येकादशानुवाकभाष्यं चतुर्थकाण्डस्थचतुर्थप्रपाठकाष्टमानुवाकमारभ्य काण्ड-
समाप्तिपर्यन्तं वर्तते, तच्च द्रष्टव्यम् ।

(ऋतव्यादीष्टकात्रयप्रोक्षणयोरभिधानम्)

अनूकाशभैवानि (३) ज्योतींषि कुरुते
सुवर्गस्य लोकस्यानुस्यात्यै यत्संस्पृष्टा उप-
दध्याद्वृष्ट्यै लोकमपि दध्यादवर्षुकः पर्जन्यः
स्यादसंस्पृष्टा उप दधाति वृष्ट्या एव
लोकं करोति वर्षुकः पर्जन्यो भवति पुर-
स्तादन्याः प्रतीचीरुपं दधाति पश्चादन्याः
प्राचीस्तस्मात्प्राचीनानि च प्रतीचीनानि च
नक्षत्राण्या वर्तन्ते (४) ॥

(भ्रातृव्यो लोक एवैतान्येकत्वारिंशच्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

ऋतव्यां उप दधात्यतुनां क्लृप्त्यै द्वंद्वमुप
दधाति तस्माद्द्वंद्वमुतवोऽधृतेव वा एषा यन्म-
ध्यमा चित्तिरन्तरिक्षमिव वा एषा द्वंद्वमन्यासु
चित्तीरुपं दधाति चतस्रो मध्ये धृत्या अन्तः-
श्लेषणं वा एताश्चित्तीनां यदृतव्यां यदृतव्यां
उपदधाति चित्तीनां विधृत्या अवकामनूपं
दधात्येषा वा अग्नेर्योनिः सयोनिस्र (१)
एवामि चिनुत उवाच ह विश्वामित्रोऽददित्स
ब्रह्मजाऽन्नं यस्यैता उपधीयान्तै य उ चैना
एवं वेदादिति संवत्सरो वा एतं प्रतिष्ठायै
नुदते योऽग्निं चित्त्वा न प्रतिष्ठति पञ्च
पूर्वाश्चित्तयो भवन्त्यथ पृष्ठीं चित्तिं चिनुते

पह्वा ऋतवः संवत्सर ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति
 तिष्ठत्येता वै (२) अधिपत्नीनामिष्टका
 यस्यैता उपवीयन्तेऽधिपतिरेव समानानां
 भवति यं द्विप्यात्तमुपदधद्ध्यायेदेताभ्य एवैनं
 देवताभ्य आ वृश्चति ताजगार्तिमार्छत्यङ्गि-
 रसः सुवर्गं लोकं यन्तो या यज्ञस्य निष्कृ-
 तिरासीत्तामृषिभ्यः प्रत्यौहन्ताद्विरण्यमभवद्य-
 द्विरण्यशल्कैः प्रोक्षति यज्ञस्य निष्कृत्या अथो
 भेषजमेवास्मै करोति (३) अथो रूपेणैवै-
 नं समर्धयत्यथो हिरण्यज्योतिषैव सुवर्गं लोक-
 मिति साहस्रवता प्रोक्षति साहस्रः प्रजापतिः
 प्रजापतेराप्त्या इमा मे अग्न इष्टका धेनवः
 मन्त्रित्याह धेनुरेवैनाः कुरुते ता एनं
 कामदधां अमुत्रामुष्मिँल्लोक उपतिष्ठन्ते (४) ॥

(सयोनिभेता वै करोत्येकान्चत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

रुद्रो वा एष यदाग्निः स एतर्हि जातो यर्हि
 भवैश्वितः स यथा वत्सो जातः स्तनं प्रेप्स-
 त्वेवं वा एष एतर्हि भागधेयं प्रेप्सति तस्मै
 यदाहुतिं न जुह्यादध्वर्युं च यजमानं च ध्या-
 येच्छतरुद्रीयं जुहोति भागधेयेनैवैनं शम-

१ (सप्ततृतीयहोनाभिधानम्)

यति नाऽऽर्तिमाछरिषध्वर्युनं यजमानो यद्ग्रा-
म्याणां पशुनाम् (१) पर्यसा जुहुयाद्ग्रा-
म्यान्पशूञ्छुचापयेद्यदारण्यानामारण्याञ्जर्तिलय-
वाग्वा वा जुहुयाद्गवीधुकयवाग्वा वा न
ग्राम्यान्पशून्हिनस्ति नाऽऽरण्यानथो सत्त्वा-
हुरनाहुतिर्वै जर्तिलाश्च गवीधुकाश्चेत्यजक्षीरेण
जुहोत्याग्नेयी वा एषा यद्जाऽऽहुत्यैव जुहोति
न ग्राम्यान्पशून्हिनस्ति नाऽऽरण्यानाङ्गिरमः
सुवर्गं लोकं यन्तः (२) अजायां घर्मं प्राप्ति-
ञ्चन्त्सा शोचन्ती पूर्णं पराऽजिहीत सांश्ऽकींऽ-
भवत्तदकस्याकत्वमकपर्णेन जुहोति सयोनि-
त्वायोद्गृतिष्ठन्जुहोत्येषा वै रुद्रस्य दिक्स्वा-
र्यामेव दिशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्ट-
कायां जुहोत्यन्तत एव रुद्रं निरवदयते त्रेधा-
विभक्तं जुहोति त्रयं इमे लोका इमानेव लो-
कान्समार्वद्दीर्यान्करोतयित्यग्नें जुहोति (३)
अथेयत्यथेयति त्रयं इमे लोका एभ्य एवैनं
लोकेभ्यः शमयति तिस्र उत्तरा आहुतीर्जुहो-
ति षट्सं पद्यन्ते षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनं
शमयति यदनुपरिकामं जुहुयादन्तरवचारि-
णं रुद्रं कुर्यादथो सत्त्वाहुः कस्यां वाऽहं
दिशि रुद्रः कस्यां वेत्यनुपरिकाममेव होतव्य-
मपरिवर्गमेवैनं शमयति (४) एता वै देव-
ताः सुवर्गा या उत्तमास्ता यजमानं वाच-

(पत्तिवचनायामिधानम्)

यति ताभिरेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति यं द्वि-
 ध्यात्तस्य संचरे पशूनां न्यस्येद्यः प्रथमः पशु-
 रभितिष्ठति स आर्तिमार्छति (५) ॥

(पशूनां पन्तोऽग्ने जुहोत्यपरिवर्गमेवैनं शमयति त्रिशश्वं) ।

इति ऋषणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

अश्मन्नूर्जमिति परि पिश्वति मार्जयत्येवैन-
 मथो तर्पयत्येव स एनं तुतोऽक्षुध्यन्नशोचन्नमु-
 ष्मिह्लोक उप तिष्ठते तृष्यति प्रजया पशु-
 मिर्य एवं वेद तां न इषमूर्जं धत्त मरुतः स-
 रराणा इत्याहान्न वा ऊर्गन्नं मरुतोऽन्नमेवाव
 रुन्धेऽश्मंस्ते क्षुदमुं ते शुक् (१) ऋच्छतु
 यं द्विष्म इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य क्षुधा च
 शुचा चार्पयति त्रिः परिपिश्वन्पर्येति त्रिवृद्धा
 अग्निर्यावानेवामिस्तस्य शुचं शमयति त्रिः
 पुनः पर्येति पदसं पथन्ते पद्वा ऋतव ऋत-
 भिरैवास्य शुचं शमयत्यपां वा एतत्पुष्पं
 यद्वैतसोऽपाम् (२) शरोऽवका वेतसशा-
 स्वया चार्वकामिश्व वि कर्पत्यापो वै शान्ताः
 शान्ताभिरैवास्य शुचं शमयति यो वा अग्नि
 चितं प्रथमः पशुराधिकामतीश्वरो वै त-
 शुचा प्रवहो मण्डूकेन वि कर्पत्येव वै पशूनाम-

(व्याघारणायाभिधानम्)

नुपजीवनीयो न वा एष ब्राह्म्येषु पशुषु हितो
 नाऽऽरण्येषु तमेव शुचाऽर्पयत्यष्टामिर्वि कर्षति
 (३) अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावा-
 नेवाग्निस्तस्य शुचः शमयति पावकवतीमिरञ्जं
 वै पावकोऽन्नैवास्य शुचः शमयति मृत्युर्वा
 एष यद्वाग्निर्ब्रह्मण एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनं कार्णी
 उपानहापुषं मुञ्चते ब्रह्मणैव मृत्योरन्तर्धत्तेऽ-
 न्तर्धृत्योर्धत्तेऽन्तरन्नायादित्याहुरभ्यामुपमुञ्चतेऽन्यां
 नान्तः (४) एव मृत्योर्धत्तेऽवाभ्यर्चः
 रुन्धे नमस्ते हरसे शोचिष इत्याह नमस्कृत्य
 हि वसियांसमुपचरन्मयन्यं ते अस्मत्तपन्तु
 हेतय इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य शुचाऽर्पि-
 यति पावको अस्मभ्यः शिवो भवेत्याहाञ्जं
 वै पावकोऽन्नमेवाव रुन्धे द्वाभ्यामधि कामति
 प्रतिष्ठित्या अपस्यवतीभ्याः शान्त्यै (५) ॥

(शुभे तसोऽपार्ष्ठाभिर्वि कर्षति नान्तरेकात्रर्षञ्चाशन्व) ।

इति छणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

नुषदे वाडिति व्याघारयति पशुकृत्याऽऽ-
 हृत्या यज्ञमुत्समा रमतेऽक्षणया व्याघारयति
 तस्मादक्षणया पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रति-
 ष्ठित्ये यद्दपदकुर्यांघातयामाऽस्य वषट्कार-
 स्याद्यन्न वषट्कुर्याद्रक्षांसि यज्ञः हुन्युवं-

(व्याखारणाद्यभिधानम्)

द्वित्याहं परोक्षमेव वषट्करोति नास्य यात-
 यामा वषट्कारो मवति न यत्त* रक्षांति
 घ्नन्ति हुतादो वा अन्ये देवाः (१) अहुता-
 दोऽन्ये तानमिच्छिदेवोभयान्प्रीणाति ये देवा
 देवानामिति दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षति हुताद-
 श्वेव देवानहुतादश्च यजमानः प्रीणाति ते यज-
 मानं प्रीणन्ति दध्नेव हुतादः प्रीणाति मधु-
 पाऽहुतादो ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्दध्यारण्यं
 मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षत्युभयस्यावुरुद्घ्ये
 शुमुष्टिनाऽवोक्षति प्राजापत्यः (२) वै शुमुष्टिः
 संयोनित्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्या अनुपरिचार-
 मवोक्षत्यपरिवर्गमेवैतान्प्रीणाति वि वा एष
 प्राणैः प्रजयां पशुभिर्क्रंध्यते योऽग्निं चिन्वन्न-
 धिक्रामति प्राणदा अपानदा इत्याह प्राणाने-
 वाऽऽत्मन्धत्त वचोदा वरिवोदा इत्याह प्रजा
 वै वचः पशवो वरिवः प्रजामेव पशूनात्मन्धत्त
 इन्द्रो वृत्रमहन्तं वृत्रः (३) हतः पौंडशभि-
 भोगरसिनात्स एतामभयेऽनिकिवत् आहुतिम-
 पश्यत्तामजुहोत्तस्याभिरनीकवान्त्स्वेन भागधे-
 येन प्रीतः पौंडशधा वृत्रस्य मोगानप्यदहद्दे-
 श्वकर्मणेन पाप्मनो निरमुच्यते यद्दधयेऽनी-
 कवत् आहुतिं जुहोत्यग्निरेवास्यानीकवान्त्स्वेन
 भागधेयेन प्रीतः पाप्मानमपि दहति वैश्वक-
 मणेन पाप्मनो निरमुच्यते यं कामयेत चिरं

(समिदाधानादिविधिः)

पाप्मनः (४) निर्मुच्येतेत्येकैकं तस्य जुहु-
याच्चिरमेव पाप्मनो निर्मुच्यते यं कामयेत
ताजकपाप्मनो निर्मुच्येतेति सर्वाणि तस्या-
नुदृत्य जुहयात्ताजमेव पाप्मनो निर्मुच्यतेऽथो
सलु नानैव सूक्ताभ्यां जुहोति नानैव सूक्तयो-
र्वीर्यं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै (५) ॥

(देवाः पाजापत्यो वृत्रभिरं पाप्मनभस्वारिश्वाश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

उदेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति
यथा जनं यतेऽवसं करोति तादृगेव तत्सिद्ध
आ दधाति त्रिवृद्धा अग्निर्वावानेवाग्निस्तस्मै
भागधेयं करोत्यीदंश्चरीर्भवन्त्युग्वां उदुश्चर
ऊर्जमेवास्मा अपि दधात्यहुं त्वा विश्वे देवा
इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणेः (१)
एवेनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह य-
स्मा एवेन चित्तायोद्यच्छते तेनैवैव समर्ध-
यति पञ्च दिशो देवीर्यज्ञमवन्तु देवीरित्याह
दिशो खेपोऽनु प्रच्यवतेऽपामतिं दुर्मतिं
पार्धमाना इत्याह रक्षसामर्पहत्ये रायस्पोषे
यज्ञपतिमाभजन्तीरित्याह पशवो वै रायस्पोषः
(२) पशुनेवाव रुन्धे पशुमिहंरति पशुवा
ऋतव ऋतुमिरेवैवैव हरति द्वे परिगृह्णवती मव-

(समिदापामादिविधिः)

तो रक्षसामपहत्यै सूर्यरश्मिहरिकेशः पुरस्ता-
 दित्याह प्रसृत्यै ततः पावका आशिषो नो
 जुषन्तामित्याहाञ्च वै पावकोऽन्नमेवाव रुन्धे
 देवासुराः संयत्ता आसन्ते देवा एतदप्रतिरथ-
 मपश्यन्तेन वै तेऽप्रति (३) असुरानजयन्त-
 दप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं द्वितीयो
 होताऽन्वाहाप्रत्येव तेन यजमानो भ्रातृग्यान्ज-
 यत्ययो अनभिजितमेवामि जयति दशर्च
 भवति दशाक्षरा विराड्विराजेमौ लोकी विधु-
 तावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अथो दशाक्षरा विरा-
 षञ्च विराड्विराज्येवाञ्जाये प्रति तिष्ठत्यसदिव
 वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमिवाऽऽभीध्रमाभीध्रे (४)
 अश्मानं नि दधाति सत्त्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै
 विमानं एष दिवो मर्ध्य आस्त इत्याह व्येवे-
 तया मिमीते मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मे-
 त्याहाञ्च वै पृश्न्यन्नमेवाव रुन्धे चतसृभिरा
 पुच्छादेति चत्वारि छन्दांसि छन्दोमिरेवेन्द्रं
 विश्वा अवीवधन्नित्याह वृद्धिमेवोपावर्तते वाजा-
 नाः सत्पतिं पतिम् (५) इत्याहाञ्च वै
 वाजोऽन्नमेवाव रुन्धे सुम्नहृयंज्ञो देवाः आ चं
 वक्षदित्याह प्रजा वै पशवः सुम्नं प्रजामेव
 पशूनात्मन्धत्ते यक्षदमिर्देवो देवाः आ चं
 वक्षदित्याह स्वगाकृत्यै वाजस्य मा प्रसवेनो-
 द्भ्राभेणोदभ्रमीदित्याहासौ वा आदित्य उच-

(चित्तो बह्निक्षेपविधिः)

मुद्ग्राम एष निम्नोर्चन्निग्रामो ब्रह्मणैवाऽऽत्मान-
नमुद्गृह्णाति ब्रह्मणा आर्तव्यं नि गृह्णाति (६) ।

(पाणैः पोषोऽपत्यामिन्नि पतिषेप दशं च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह देव-
लोकमेवैतयोपावर्तते कर्मध्वमभिना नाकमि-
त्याहेमानेवैतया लोकान्कमते पृथिव्या अह-
मुदन्तरिक्षमाऽरुहमित्याहेमानेवैतया लोका-
न्त्समारोहति सुवर्यन्तो नापेक्षन्त इत्याह सुव-
र्गमेवैतया लोकमेत्यमे प्रेहिं (१) प्रथमो
देवयतामित्याहोभयेष्वेवैतया देवमनुष्येषु चक्षु-
दंघाति पञ्चभिरधिं कामति पाङ्क्तो यज्ञो-
यावानेव यज्ञस्तेन सह सुवर्गं लोकमेति नक्तो-
पासेति पुरोनुवाक्यामन्वाह प्रस्था अमे सह-
स्राक्षेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेराप्स्ये
तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहेत्याहानं वे-
वाजाऽन्नमेवाव (२) रुन्धे दध्नः पूर्णामोर्बुध्न-
रीः स्वयमातृण्णायी जुहोत्यूर्ध्वं दध्नुर्गुद्विध्व-
रोऽसौ स्वयमातृण्णाऽमुर्ण्यामेवोर्जं दधाति त-
स्मादमुतोऽर्वाचीमूर्जमुप जीवामस्तिष्ठभिः साव-
यति त्रिवुद्धा अभिर्यावानेवामिस्तं प्रतिष्ठां गम-

(शितो वह्निकेपविधिः)

यति प्रेङ्गो अग्ने दीदिहि पुरो न इत्यौदम्बरीमा
 दधात्येषा वै सुभीं कर्णकावत्येतया ह स्म
 (३) वै देवा असुराणां शततर्हास्तु हन्ति
 यदेतया समिधमादधाति वज्रमेवैतच्छतध्नीं
 यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या अछम्ब-
 द्कारं विधेम ते परमे जन्मजम इति वैकङ्क-
 तीमा दधाति भा एवाध रुन्धे तां सवितुर्वरे-
 ण्यस्य चित्रामिति शभीमयीं शान्त्या अग्नि-
 वा ह वा अग्निचितं दुहेऽग्निचिद्वाऽग्निं दुहे
 ताम् (४) सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामित्याहेप
 वा अग्नेदोहस्तमस्य कण्वं एव आयसोऽवेत्तेन
 ह स्मैनं स दुहे यदेतया समिधमादधात्य-
 ग्निचिदेव तदाग्निं दुहे सप्त ते अग्ने समिधः सप्त
 जिह्वा इत्याह सप्तैवास्थ साभानि ऋणाति पूर्णया
 जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापतेः
 (५) आप्त्ये न्यूनया जुहोति न्यूनान्दि प्रजा-
 पतिः प्रजा असृजत प्रजानां सृष्ट्या अग्नि-
 देवभ्यो नित्वायत स दिशोऽनु प्राविशञ्जुह्व-
 न्मनसा दिशो ध्यायेद्दिग्भ्य एवैनमव रुन्धे
 दध्ना पुरस्ताञ्जुहोत्याज्येनोपरिष्ठात्तेजश्चैवास्मा
 इन्द्रियं च समीचीं दधाति द्वादशकपालो वैश्वान-
 नरो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽ-
 ग्निवैश्वानरः साक्षात् (६) एव वैश्वानरमव
 रुन्धे यत्प्रयाजानूयाजान्कृषाद्विकस्तिः सा य-

(वसोर्धाराभिधानम्)

ज्ञस्य दधिहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै राष्ट्रं
 वै वैश्वानरो विण्मरुतो वैश्वानरश्च हत्वा मारुता-
 न्जुहोति राष्ट्र एव विशमनुं वध्नात्युच्चैर्वैश्वान-
 रस्याऽऽश्रावयत्युपाशु मारुतान्जुहोति तस्मा-
 द्राष्ट्रं विशमतिं वदति मारुता भवन्ति मरुतो
 वै देवानां विशो देवविशेनैवास्मै मनुष्यवि-
 शमव रुन्धे सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो
 गणश्च एव विशमव रुन्धे गणेन गणमनुदृत्य
 जुहोति विशमेवास्मा अनुवर्तमानं करोति (७) ॥

(अग्ने प्रेक्षध स्म दुहे तां प्रजापतेः साक्षान्मनुष्यविशमेकविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

वसोर्धारां जुहोति वसोर्धे धाराऽमादिति वा
 एषा द्रूयते घृतस्य वा एनमेषा धाराऽमुष्मिँल्लोके
 पिन्वमानोपतिष्ठत आज्येन जुहोति तेजो वा
 आज्यं तेजो वसोर्धारा तेजमैवास्मै तेजोऽवं
 रुन्धेऽथो कामा वै वसोर्धारा कामानेवावं
 रुन्धे यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं वि
 (१) छिन्द्यामिति विश्राह तस्य जुहु-
 यात्प्राणानेवास्यान्नाद्यं वि छिन्नन्ति यं
 कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यश्च भं तनुयामिति
 संततां तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्यश्च सं
 तनोति द्वादश द्वादशानि जुहोति द्वादशं मासाः

सैवात्सरः सैवात्सरणेवास्मा अन्नमव रुन्धेऽन्नं
 म इत्याहेतद्वै (२) अन्नस्य रूपं
 रूपेणैवान्नमव रुन्धेऽग्निश्च म आपश्च म इत्या-
 हेता वा अन्नस्य योनिः सयोन्येवान्नमव रुन्धेऽ-
 धेन्द्राणि जुहोति देवता एवाव रुन्धे यत्सर्वे-
 षामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयि-
 त्माकम इन्द्रमुत्तरमाहेन्द्रियमेवास्मिन्नपरिष्ठा-
 द्भाति यज्ञायुधानि जुहोति यज्ञः (३) वै
 यज्ञायुधानि यज्ञमेवाव रुन्धेऽथो एतद्वै यज्ञस्य
 रूपं रूपेणैव यज्ञमव रुन्धेऽवमथश्च मे स्व-
 गाकारश्च म इत्याह स्वगाळत्या अग्निश्च मे
 धर्मश्च म इत्याहेतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपं रूपे-
 णैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे ऋक्च मे सामं च
 म इत्याह (४) एतद्वै छन्दसां रूपं रूपे-
 णैव छन्दांस्यव रुन्धे गमश्च मे वत्साश्च म
 इत्याहेतद्वै पशूनां रूपं रूपेणैव पशूनव
 रुन्धे कल्पान्जुहोत्यकल्मस्य कल्पयै युग्मदयुजे
 जुहोति मिथुनत्वार्योत्तरावती भवतोऽभिक्रा-
 न्त्या एका च मे तिस्रश्च म इत्याह देवछन्दसं
 वा एका च तिस्रश्च (५) मनुष्यछन्दसं
 चतस्रश्चाथो च देवछन्दसं चैव मनुष्यछन्दसं
 चार्धं रुन्धे आ त्रयस्त्रिंशतो जुहोति त्रयस्त्रिं-
 शद्वै देवता देवता एवाव रुन्धे आऽष्टार्चत्वा-

(वाजप्रसवीयाभिधानम्)

रि०शतो जुहोत्यष्टाचत्वारि०शस्ररा जगती
जगताः पशवो जगत्यैवास्मै पशुनव रुन्धे
वाजश्च प्रसवश्चेति द्वादशं जुहोति द्वादश
मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति तिष्ठति (६) ॥

(वि वै पज्ञः सामं च म इत्याह च विस्रवेकानपञ्चस्रश्च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाहके
चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमाहके चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अग्निर्देवेभ्योऽपाक्कामद्भागधेयमिच्छमानस्तं
देवा अन्नवन्नपं न आ वर्तस्व हव्यं नो बहेति
सोऽन्नवीद्वरं वृणो महमेव वाजप्रसवीयं जुहव-
न्निति तस्माद्ग्नये वाजप्रसवीयं जुहवति यद्वा-
जप्रसवीयं जुहोत्यग्निमेव तद्भागधेयेन समर्धय-
त्यथो अभिपेक एवास्य स चतुर्दशमिजुहोति
सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्त (१) आरण्या
उमयीषामवरुद्घ्या अन्नस्यान्नस्य जुहोत्यन्न-
स्यान्नस्थावरुद्घ्या औदुम्बरेण कुवेण जुहो-
त्युर्वा उदुम्बर ऊर्गघ्नमूर्जेवास्मा ऊर्गमघ्नमव
रुन्धेऽग्निर्वै देवानामभिषिक्तोऽग्निचिन्मनुष्या-
णां तस्मादाग्निचिद्वर्षति न धविदवरुद्घ्यं स-
स्यान्नमन्नमिव खलु वै वर्ष यद्वावेवन्नायाद्वावेदु-
पार्वर्तेताच्चायमेवामि (२) उपावर्तते नक्तो-
पासेति छण्णायै श्वेतवत्सायै पर्यसा जुहोत्य-
हैवास्मै रात्रिं प्र दापयति रात्रियाऽहरहोरात्रे

(अग्निसंयोजनाभिधानम्)

एवास्मै प्रत्ने कार्पमन्नायं दुहाते राष्ट्रभृतो जु-
 होति राष्ट्रमेवाव रुन्धे पद्मिजुहोति पद्वा
 ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति भुवनस्य पत-
 इति रथमुखे पश्चाऽऽहुतीर्जहोति वज्रो वै रथो
 वज्रेणैव दिशः (३) अभि जयत्याग्निचितः
 ह वा अमुष्मिँल्लोके वातोऽभि पवते वातना-
 मानि जुहोत्यभ्येवैनममुष्मिँल्लोके वातः
 पवते त्रीणि जुहोति त्रय इमे लोका
 एभ्य एव लोकेभ्यो वातमव रुन्धे समुद्रोऽसि
 नमस्वानित्याहैतद्वै वातस्य रूपः रूपेणैव
 वातमव रुन्धेऽञ्जलिना जुहोति न हेतेषामन्य-
 थाऽऽहुतिरवकल्पते (४) ॥

(ओषधयः सप्तमि दिशोऽन्यथा दे व) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

सुवर्गाय वै लोकाय देवरथो गुंज्यते यत्रा-
 कृताय मनुष्यरथ एष सलु वै देवरथो यदाग्नि-
 रग्निं गुंज्मि शर्वसा घृतेनेत्याह युनक्त्येवैनः
 स एनं युक्तः सुवर्गं लोकमभि वहति यत्स-
 वाभिः पञ्चभिर्युञ्ज्याद्युक्तोऽस्याग्निः प्रच्युतः
 स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युरप्रतिष्ठिताः स्तो-
 मा अप्रतिष्ठितान्युक्तयानि तिसृभिः प्रातःस-

(अग्निसंयोजनाभिधानम्)

वनेऽभि मृशति त्रिवत् (१) वा अग्निर्वावा-
नेवाग्निस्तं यनक्ति यथाऽनासि युक्त आधीयत
एवमेव तत्प्रत्याहृतयस्तिष्ठन्ति प्रति स्तोमाः
प्रत्युक्त्यानि यज्ञायज्ञिथस्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि
मृशत्येतावान्वै यज्ञो यावानग्निष्टोमो भूमा त्वा
अस्यात ऊर्ध्वः क्रियते यावानेव यज्ञस्तमन्त-
तोऽन्वारोहति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्या एकयाऽप्र-
स्तुतं भवत्यथ (२) अभि मृशत्येनमुत्तरो
यज्ञो नमत्यथो संतत्यै प्र वा एषोऽस्माल्लोका-
श्च्यवते योऽग्निं चिनुते न वा एतस्यानिष्टक
आहृतिरव कल्पते यां वा एषोऽनिष्टक आहृ-
तिं जुहोति स्रवति वै सा तां स्रवन्ती यज्ञोऽ-
नु परा भवति यज्ञं यजमानो यत्पुनश्चित्ति
चिनुत आहृतीनां प्रतिष्ठित्यै प्रत्याहृतयस्तिष्ठ-
न्ति (३) न यज्ञः परामवति न यजमानोऽ-
ष्टावपं दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रेणैवेनं
छन्दसा चिनुते यदेकादश त्रैष्टुभेन यद्द्वादश
जागतेन छन्दोभिरेवेनं चिनुते नपात्को वै
नाभेषोऽभिर्यत्पुनश्चित्तिर्य एवं विद्वान्पुनश्चित्ति
चिनुत आ तृतीयात्पुरुषादन्नमत्ति यथा वै
पुनराधेयं एवं पुनश्चित्तिर्योऽग्न्याधेयेन न (४)
ऋध्नोति स पुनराधेयमा धत्ते योऽग्निं चित्त्वा
नध्नोति स पुनश्चित्तिं चिनुते यत्पुनश्चित्तिं चि-

(काम्यचित्तीनामभिधानम्)

नुत ऋद्ध्या अथो सन्वाहूर्न चेतव्येति रुद्रो
 वा एष यद्ग्निर्यथा व्याघ्रः सुतं बोधयति
 तादृगेव तद्यो सन्वाहृश्चेतव्येति यथा वसी-
 याःसं भागधेयेन बोधयति तादृगेव तन्मनु-
 रग्निमचिनुत तेन नाऽऽर्ध्नोत्स एतां पुनश्चित्ति-
 मपश्यन्तामचिनुत तथा वै स आर्ध्नोद्यत्पुन-
 श्चित्तिं चिनुत ऋद्ध्यै (५) ॥

(विदुद्य विष्टमग्न्याधेषेन नाचिनुत सप्तदश च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

छन्दश्चितं चिन्वीत पशुकामः पशवो वै
 छन्दःसि पशुमानेव भवति श्येनचितं चिन्वीत
 सुवर्गकामः श्येनो वै वयसां प्रतिष्ठः श्येन एव
 भूत्वा सुवर्गं लोकं पतति कङ्कचितं चिन्वीत
 यः कामयेत शीर्षण्वानमुष्मिँल्लोके स्यामिति
 शीर्षण्वानेवामुष्मिँल्लोके भवत्यलजचितं चि-
 न्वीत चतुःसीतं प्रतिष्ठाकामश्चतस्रो दिशो दि-
 क्ष्वेव प्रति तिष्ठति प्रउगचितं चिन्वीत भ्रातृ-
 ष्यवाभ्र (१) एव भ्रातृग्याञ्जदत उभयतः-
 प्रउगं चिन्वीत यः कामयेत प्रजातान्भ्रातृग्याञ्ज-
 देय प्रति जनिष्यमाणानिति प्रैव जातान्भ्रा-
 तृग्याञ्जदते प्रति जनिष्यमाणान्प्रथचकचितं

(काम्यचितीनामभिधानम्)

चिन्वीत भ्रातृव्यवान्वजो वै रथो वज्रमेव
 भ्रातृव्येभ्यः प्र हरति द्रोणचित्तं चिन्वीतार्च-
 कामो द्रोणे वा अजं भ्रियते सयोन्येवाज्रमव-
 रुन्धे समुद्धं चिन्वीत पशुकामः पशुमानेव
 भवति (२) परिचाद्यं चिन्वीत ग्रामकामो
 ग्राम्येव भवति श्मशानचित्तं चिन्वीत यः
 कामयेत पितृलोकं ऋध्नयामिति पितृलोक-
 एवध्नोति विश्वामित्रजमदग्नी वसिष्ठेनास्पधे-
 ताः स एता जमदग्निर्विह्व्या अपश्यत्ता उपा-
 धत्ताभिर्वै स वसिष्ठस्योन्द्रियं वीर्यमवृद्ध-
 यद्विह्व्या उपदधातीन्द्रियमेव ताभिर्वीर्यं य-
 जमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे होतृधिष्णिय उप-
 दधाति यजमानायतनं वै (३) होता स्व-
 एवास्मां आयतन इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे द्वाद-
 शोप दधाति द्वादशाक्षरा जगती जागताः
 पशवो जगत्यैवास्मै पशूनव रुन्धेऽष्टावष्टावन्धे-
 षु धिष्णियेषुप दधात्यष्टाशंकाः पशवः पशु-
 नेवाव रुन्धे षण्मांजालीये पशुवा ऋतव ऋत-
 वः खलु वै देवाः पितरं ऋतूनेव देवान्पितृन्प्री-
 णाति (४) ।

(प्र भवति यजमानायतनं वा अष्टावष्टारिःशब्द) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अश्वमेधीयस्तेत्रसंबन्धुगायविधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनवाकः) ।

पर्वस्व वाजसातय इत्यनुष्टुपप्रतिपद्भवति
 तिस्रोऽनुष्टुभश्चर्तस्रो गायत्रियो यत्तिस्रोऽनुष्टुभ-
 स्तस्मादश्वस्त्रिभिस्तिष्ठःस्तिष्ठति यच्चर्तस्रो गा-
 यत्रियस्तस्मात्सर्वाःश्चत्वरः पदः प्रतिदधत्पला-
 यते परमा वा एषा छन्दसां यदनुष्टुपपरमश्व-
 तृष्टोमः स्तोमानां परमस्त्रिरात्रो यज्ञानां पर-
 मोऽश्वः पज्ञानां परमेणैवेनं परमतां गमयत्ये-
 कविःशमहंभवति (१) यस्मिन्नश्व आल-
 भ्यते द्वादश मासाः पश्चर्तवस्त्रय इमे लोका
 असावादित्य एकविंश एष प्रजापतिः प्राजा-
 पत्योऽश्वस्तमेव साक्षादध्नोति शर्करयः पृष्ठं
 भवन्त्यन्यद्व्यच्छन्दोऽन्येन्ये वा एते पशव आ
 लभ्यन्त उतेव ग्राम्या उतेवाऽऽरण्या यच्छ-
 करयः पृष्ठं भवन्त्यश्वस्य सर्वत्वाय पार्थुरश्मं
 ब्रह्मसामं भवति राश्मिना वा अश्वः (२)
 यत ईश्वरो वा अश्वोऽयतोऽप्रतिष्ठितः परीं
 परावतं गन्तोर्यत्पार्थुरश्मं ब्रह्मसामं भवत्य-
 श्वस्य यत्यै धृत्यै संकृत्यच्छावाकसामं भव-
 त्यसन्नयज्ञो वा एष यदश्वमेधः कस्तद्वेदेत्या-
 हुर्यदि सर्वो वा क्रियते न वा सर्व इति यत्सं-
 कृत्यच्छावाकसामं भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय प-
 र्यस्थ्या अनन्तरायाय तस्मिंस्तोमोऽतिरात्र उच-

(अथमेधीयस्तोत्रसंबन्धुगायमिधानम्)

ममहर्मवति सर्वस्याऽऽप्ये सर्वस्य जित्ये सर्व-
मेव तेनाऽऽप्नोति सर्वं जयति (३) ॥

(अहर्मवति वा अभोऽहर्मवति दशं च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

देवानुरास्तेनतं व्या लदोऽभर्मन्नुषदे बहुदेनं प्राचीमिति वसोधारावभिर्दे-
वेभ्यः सुवगांयं यत्राकृतायं छन्दश्चितं पवंस्व द्वादश ॥ १२ ॥

देवानुरा अजाया वै मुमुष्टिः प्रथमो देवपतोमेतद्वै छन्दसां रूप-
मृष्नोत्यष्टौ पञ्चाशत् ॥ ५८ ॥

हरिः ॐ ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमादिद्वादशान्ता अनुवाकाः) ।

यस्य निःभसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेभरम् ॥

प्रपाठके तु तार्क्षीये वार्ष्णिताञ्जितयोऽखिलाः ।

चतुर्थे चितिसंस्कारो द्वादशानुवाककाः ॥

इष्टका इन्द्रतन्वाख्या यज्ञतन्वाभिवास्तथा ।

नक्षत्राख्याश्च विहिताः प्रथमेऽप्यनुवाकके ॥

ऋतव्या वैश्वदेव्यश्च द्वितीये पोक्षणं तथा ।

शतरुदीपहोमस्तु तृतीये समुदीरितः ॥

परिवेचनमप्युक्तं तुर्ये तद्द्विकर्षणम् ।

व्याघारणं वैश्वकर्मणाऽऽहुतिश्चात्र पञ्चमे ॥

(अन्वमेधीयस्तोत्रसंबन्धुगाथभिधानम्)

षष्ठे तु समिवाधानमग्निमणयनं तथा ।
 होताऽग्न्याहापतिरथं दशरुं तविकल्पकम् ।
 तप्तमे चितिमारुह्य वाह्निं तत्र विनिक्षिपेत् ।
 षसोधाराऽष्टमे वाजपतवीयोऽप्यनन्तरे ॥
 दशमे वह्नियोगश्च पुनश्चितिरितीरितः ।
 एकादशे तु काम्यानि विह्वेष्यश्च तमीरिताः ॥
 द्वादशे त्वधमेधीयस्तोत्रे त्रयमुदीरितम् ।
 अकस्तोमः क्षाम चेत्येवं प्रपाठक उदीरितः ॥

तथाऽऽदौ वहिष्पवमानस्तोत्रे चोदकपाप्ता गायत्रीमपवदितुमग्न्यामृषं विधत्ते-

पवस्व वाजसातय इति । वहिष्पवमानस्तोत्रे प्राकृते त्रयस्तुवा गायत्र्याः ।
 तेऽत्र चोदकेन पाप्ताः । तत्परित्यागेन पवस्वेत्यादिका येपमुगनुष्टुप्ता पवि-
 पमद्यमा कायां । मतिपद्यते पारम्यतेऽनयेति मतिपत् । अस्मिस्तुत्रे चतुष्पादो
 यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभस्तास्त्रिपात्त्वेन विभज्यमानाश्चतस्रो गायत्रियो भवन्ति । तत्र
 यस्मात्स्वरूपेण तिस्रोऽनुष्टुभस्तस्मादधो गमनं परित्यज्यैकत्र यदा तिष्ठति तदानी-
 मेकास्मिन्पादे भारमुपेक्ष्य त्रिष्वेव पादेषु भारमवलम्ब्य तिष्ठति । यस्मादेता विभ-
 ज्यमानाश्चतस्रो गायत्रियस्तस्मात्पलायमानोऽधश्चतुरः पादान्तर्धानपि भूमी पक्षि-
 पचेव पलायते । प्रकारान्तरेणानुष्टुभं प्रशंसति--

परमा वा इति । सर्ववागात्मकत्वाच्च उन्दतां मध्येऽनुष्टुभः परमत्वं वाग्वा
 अनुष्टुप्तिरिति बहुशः श्रुतम् । स्तोमानां त्रिवृदाभिष्टोमादीनां मध्ये प्रकृतत्वाच्च-
 तुष्टोमस्य परमत्वम् । त्रिरात्रस्याधमेधस्य महापातकप्रायश्चित्तरूपत्वाद्यज्ञानां
 मध्ये परमत्वम् । तादृशयज्ञताधनत्वात्संघ्रायजयहेतुत्वाच्च पशूनां मध्येऽधस्य
 परमत्वम् । एवं सति परमस्य त्रिरात्रस्य परमे चतुष्टोमे परमस्याधस्य संबन्धि-
 त्वेनानुष्टुभि परमायां प्रयुज्यमानायां परमेणैवेनं ताधनतपूहेन परमतां भेदतां
 प्राप्नोति । प्रकृतिप्राप्तास्त्रिवृदादिस्तोमान्वाहितुं स्तोपात्वरं विधत्ते--

एकविंशामिति । एकविंशावृत्त्यात्मकेन स्तोमेन सर्वत्र मुक्तं न तु
 स्तोमान्धरेण तादृशमेकविंशमहः कर्तव्यम् । पद्यपतुतीचपोरहोष्पांशुत्वये विधे-

(अश्वमेधीयस्तोत्रसंनन्द्युगायभिधानम्)

भवते—यस्मिन्मध्यमेऽहन्ययमथ आलभ्यते तदहरेर्काविसम् । अथो ह्युक्थ्यसंश्लो-
द्वितीयेऽहन्यालभ्यते । मासंतुलोकादित्यानामेकाविसंख्योपेतत्वाज्जगद्रूपेण
प्रजापतिशरीरत्वाद्भस्य प्रजापतिजन्यत्वाच्च तस्याभस्य समृद्ध्यर्थमयमेकाविं-
शतितोमो युक्तः ।

अथ पृष्ठस्तोत्रगतानामृचां छन्दोन्तरं वारयितुं शक्यारूपं छन्दो विधत्ते—

शक्ररयः पृष्ठामिति । शकरीछन्दोपेता ऋचः शक्ररयस्ताभिर्युक्तं पृष्ठस्तोत्रं
कुर्यात् । सप्तपादात्मके शक्यात्मके (रूपे) छन्दसि पादत्रयात्मकं गायत्र्यात्मकं
छन्दः, पादचतुष्टयात्मकं त्रिष्टुवारूपं छन्दः, पादपञ्चकात्मकं पञ्चक्यात्मकं (रूपं)
छन्द इत्येवमन्यदन्यन्नानाविधं छन्दोऽन्तर्भवति । अश्वमेधेऽप्यश्वप्रधानकेऽश्वेऽश्वे
नानाजातीया एव पशव आलभ्यन्ते । तत्र केचन ग्राह्या एव केचनाऽऽरण्या
एव । तथाप्यवान्तरभेदा बहुधा ब्रह्म्याः । एवं सर्वपृष्ठस्तोत्रेऽश्वमेधसंबन्धिनि-
नानाछन्दोगमितशकरीस्वीकारे सति मुख्यस्याभस्य सर्वपथात्मकत्वं संपादितं
भवति । अथ चोदकमात्रं सामान्तरमपवदितुं सामविशेषं विधत्ते—

पार्थुरहमामिति । पृथुरश्मिना महर्षिणा दृष्टं साम पार्थुरसमं, ब्रह्माणमृत्वि-
षमाभिः सद्य गीयमानं साम ब्रह्मसामं, तच्च नात्र प्रकृतं कार्यं किंतु पार्थुरसमं
कार्यम् । यस्मात्कारणावश्मिना रञ्जुविशेषेण दृडीभूतोऽश्वः पुरुषमपेक्षितदेशे
नेतुमीश्वरः समर्थः, यस्माच्च कारणादयतो नियमनरहितोऽश्वः क्वाप्यमविष्ठितः
सप्तत्यन्तं दूरं गन्तुं समर्थस्तस्माद्भस्य यत्यै दूरगमननियमनायोपरितनपुरुषेण
धारणाय च पार्थुरसमं कार्यम् । तथैवाच्छावाकं पति गातव्यं सामविशेषं विधत्ते—

संस्तरयच्छावाकोति । तमीचीनाऽऽकृतिर्यस्य साम्नस्तत्संस्तरति विकलमङ्ग-
सम्पकर्तुं समर्थमित्यर्थः । एतन्नामकं सामगानां यत्प्रसिद्धं तदच्छावाकमभि-
लक्ष्य गातव्यम् । योऽयमश्वमेधः क्रतुः सोऽयं विमष्टयज्ञावपको बहुभिरवपरैरुपे-
तत्वात्कृत्स्नोऽयमवयवसंघातः क्रियते क्वचिर्किंचिदवयवो विस्मृतो वेति को
नाम लोके वेत्ति । तस्मात्संस्तरिगानेनाश्वसंवाग्धिनः क्रतोः सर्वावयवसाकल्पं
भवति । तच्च देवानां संपूर्त्यै यजमानस्य च स्वर्गपातिविघ्नपरिहाराय संपद्यते ।

अपेक्षितविशेषगुणैर्युक्तं द्वितीयमहर्षिघायाथ तृतीयं विधत्ते—

सर्वस्तोम इति । विवृदाद्यास्त्रयस्त्रिंशदन्ता आम्नाताः सर्वेऽपि स्तोमा
यस्मिन्नतिराभे सन्ति सोऽयमतिरात्रस्तृतीयदिवसे कर्तव्यः । तच्च स्तोमगतं

(अश्वमेधीयस्तोत्रसंबन्धुगायत्रिभानस)

सर्वस्वं स्वेन पूर्वमप्राप्तस्य सर्वस्यापि प्राप्स्यै भवति । यस्तु वैरी पूर्वमजितस्वस्य
सर्वस्यापि जयाय भवति । तस्मादयं यजमानस्तेन सर्वस्तोमेन प्राप्तव्यं धनादिकं
सर्वं प्राप्नोति, जेतव्यं वैरिवर्गं सर्वं जयति ॥

इति भीमस्तायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतै-
त्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे चतुर्थमपाठके मथमादिद्वादशान्ता
अनुवाकाः ॥ १-१२ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाभतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति भीमविद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य भीमदाजाधिराजपरमेश्वरस्य

भीषीरमुक्कमहाराजस्याऽऽज्ञापारिपाठकेन माधवाचार्येण विरचिते

वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्च-

मकाण्डे चतुर्थः मपाठकः ॥ ४ ॥

(दीक्षणीयिष्ट्यभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः) ।

(तत्र मथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

यदेकैः स॒स्थाप॑यति यज्ञस्य संत॑त्या
 अवि॑च्छेदायेन्द्राः प॒शवो॑ वै ये भृ॒ङ्करा॑ यदेन्द्राः
 सन्तोऽभि॑भ्य आ ल॒भ्यन्ते॑ दे॒वता॑भ्यः सम॑दं
 दधा॑त्यामेयीस्त्रिष्टु॒भो या॒ज्यानु॒वाक्याः॑ कुर्या॑थ
 दाग्नेयी॒स्तेनाऽऽमे॒या यत्रि॑ष्टुभस्तेन्द्राः समृ॑द्-
 ध्यै न दे॒वता॑भ्यः सम॑दं दधाति वा॒यवे॑ नियु-
 त्व॑ते त॒पर॒मा ल॑भते तेजोऽमेवा॒युस्तेर्ज॑स ए॒ष
 आ ल॑भ्यते तस्मा॑द्यद्रिय॒कृवा॒यः (१) वा॒ति
 ताद्रिय॑कृ॒मिर्द॑हति स्वमे॒व तच्चे॒जोऽन्वे॑ति यज्ञ
 नियु॑त्व॒ते स्याद॑न्माद्येद्यज॑मानो नियु॒त्व॑ते भव-
 ति यज॑मानस्यानु॒न्मादा॑य वा॒युमती॑ श्वेत॒धती॑
 या॒ज्यानु॒वाक्ये॑ भवतः सतेज॒स्त्वायं॑ हिरण्यग-
 भः स॒धव॑र्तताग्र इत्या॑घारमा घा॒रय॑ति प्रजाप-
 तिर्वै॑ हिरण्यग॒र्भः प्रजा॑पतेरनु॒रूप॑त्वाय सर्वा॑णि
 वा ए॒ष रू॒पाणि॑ पशूना॑ प्रत्या ल॑भ्यते यच्छ-
 म॒क्षण॑स्तत् (२) पु॒रुपा॑णाः रू॒पं यत्त॑परस्त-
 दश्वाना॑ यदन्यतो॑दन्तदृषा॑ यदव्या॑ इव श॒फा-
 स्तद॒वीना॑ यदजस्तद॒जाना॑ वा॒युर्वै प॑शूना॑ प्रियं
 धाम॑ यद्वा॒यव्या॑ भवत्ये॒तेमे॒वैन॑मामि सं॒जाना॑नाः
 प॒शव॑ उप॑ तिष्ठन्ते वा॒यव्यः॑ का॒र्याः प्राजा॑-
 पत्या॑ इत्या॑हु॒र्यद्वा॒यव्यं॑ कुर्यात्प्रजा॑पतेरिया-

यत्प्राजापत्यं कुर्याद्वायोः (३) इयाद्यद्वाय-
 व्यः पशुभवंति तेन वायोनेति यत्प्राजापत्यः
 पुरोडाशो भवति तेन प्रजापतेनेति यद्द्वादश-
 कपालस्तेन वैश्वानराज्ञेत्याग्नावैष्णवमेकादश-
 कपालं निर्वपति दीक्षिष्यमाणोऽग्निः सर्वा
 देवता विष्णुर्यज्ञो देवताश्चैव यज्ञं चाऽऽ रभतेऽ-
 भिरवमो देवतानां विष्णुः परमो यदाग्नावैष्ण-
 वमेकादशकपालं निर्वपति देवताः (४)
 एवोभयतः परिगृह्य यजमानोऽर्चं रुन्धे पुरो-
 डाशेन वै देवा अमुष्मिँल्लोक आर्धुवच्चरुणाऽ-
 स्मिन्यः कामयेंतामुष्मिँल्लोक ऋध्नयाभिति स
 पुरोडाशं कुर्वीतामुष्मिन्नेव लोक ऋध्नोति
 यद्दशकपालस्तेनाऽऽग्नेयो यत्रिकपालस्तेन
 वैष्णवः समृद्धयै यः कामयेंतास्मिँल्लोक
 ऋध्नयाभिति स चरुं कुर्वीताग्नेर्घृतं वि-
 ष्णोस्तण्डुलास्तस्मात् (५) चरुः कार्योऽ-
 स्मिन्नेव लोक ऋध्नोत्यादित्यो भवती यं वा
 अदितिरस्यामेव प्रति तिष्ठत्यथो अस्यामेवाधि
 यज्ञं तनुते यो वै संवत्सरमुख्यमभृत्वाऽग्निं
 चिनुते यथा सामि गर्भोऽवपयते तादृगेव
 तदातिंमाल्लैवैश्वानरं द्वादशकपालं पुरस्ताञ्जिर्व-
 पेत्संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरो यथा संवत्सर-
 माप्त्वा (६) काल आगते विजायत एवमेव
 संवत्सरमाप्त्वा काल आगतेऽग्निं चिनुते नाऽऽ-

(वीक्षणीयिष्ठचमिधानम्)

तिमास्त्येषा वा अग्नेः प्रिया तनुयं द्वैश्वानरः
प्रियामेवास्य तनुवमव रुन्धे श्रीण्येतानि हवी-
रपि भवन्ति त्रय इमे लोका एषां लोका-
नां रोहाय (७) ।

(पयिषं ह्वापुः रभं भुणस्तद्वायोर्निवंपति देवतास्तस्मादाप्स्वाऽष्टाविंशत्यम्) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेधरम् ॥

मन्त्राणां नासनं लोकं प्रपाठकचतुष्टये ।

अथ प्रश्नद्वये तत्र शिष्टमङ्गं विविच्यते ॥

प्रथमप्रपाठक एकविंशत्या माषैरिरयस्मिन्नुवाकेऽभिष्यः पशूनालभन इति
विधापान्शेषां पशूनां पर्यधिकृतानामुत्सर्गमुक्त्वा प्राजापत्येन सस्यायतीति
यदुक्तं तदनुस्मारयितुमनुवदाति—

यद्रेकेनेति । इतरान्पशून्तसृज्य प्राजापत्येनैकेन समापनं यत्प्रारब्धस्य
पशुकर्मणः सांतत्याय भवति । असमापने तु विच्छेदः स्यात् ।

अथ तस्मिन्कर्मणि मन्त्रविशेषं विधत्ते—

ऐन्द्राः पशव इति । ये लोके मुक्करा अण्डसंहिताः पशवः सन्ति ते
सर्वे पुंस्त्वलक्षणयेन्द्रियवृद्ध्या युक्त्वादिन्द्रदेवताकाः । तादृशानामन्यथालम्भनं
देवतानां कलहं संपादयेत् । अतः कलहपरिहारायामिदेवताकास्त्रिष्टुच्छन्दस्का
क्षत्रो याज्यानुवाक्याः कुर्यात् । तथा सति ऋचाभागेयत्वेन पशवोऽप्याग्नेयाः
संपद्यन्ते । त्रिष्टुभ इन्द्रेण सहोत्पन्नत्वात्तेन च्छन्दसा पशव ऐन्द्रा अपि संप-
द्यन्ते । तदुभयं मिलित्वा कलहं परिहृत्य समृद्धयै संपद्यते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“अपि वा सर्वेषामेतेषां स्थाने वायवे नियुत्वते भेत-
मजं तूपरमालभते वायुमती भेतवती वपाया याज्यानुवाक्ये ” इति । तमिमं
पशं विधत्ते—

वायवे नियुत्वत इति । नियुत्संज्ञका अभविशेषा यस्य वायोः सन्ति
सोऽयं नियुत्वान् । तूपरः शृङ्गरहितः । अभिष्वालाया उद्गोधकत्वादायुरेवाग्ने-
स्तेजः । तस्मात्तेजस एव तूपर आलब्धो भवति । यां दिशं प्रति गच्छतीति
यद्रियङ्वायुर्यादिगमिमुखो वाति तदिगमिमुख एवाभिदंइति । तेन दहनेन स्वकी-
यमेव तेजोऽनुगतवान्भवति । नियुत्वत इत्येतद्वायुविशेषणमन्वयव्यतिरेकाम्नां
पशंसति—

यन्न नियुत्वत इति । वायोर्नियामकाशमावे सति यजमानोऽपि नियामक-
वृद्धिरहितः सन्नन्मत्तो यत्र कापि गच्छेद्यार्त्तिकचिदा धेत् । अतस्तत्पारिहाराय
नियुत्वाद्विशेषणं वायोरपेक्षितम् ॥ मन्त्रविशेषं विधत्ते—

वायुमतीति । पविोऽन्नाः रपिवुध इत्युच्यो वायुमत्यो भेतवत्यो च, ते
वायवे समनस इति वायुशब्दसद्भावाच्छेवतः सिक्कीति भेतशब्दसद्भावाच्च ।
वायोरग्निजेजस्त्वात्पशुभैत्यस्य च तेजोत्पत्त्वात्तदुभयं सतेजस्त्वाय संपद्यते ।

द्वितीयाधारे प्राकृतमन्त्रं वाधितुं विधत्ते—

हिरण्यगर्भं इति । हिरण्यं ब्रह्माण्डरूपं यस्येधरस्य प्रजापतेर्गर्भं वर्तते
सोऽयं हिरण्यगर्भः । यदा हिरण्यस्य ब्रह्माण्डस्य मध्ये सत्यलोके गर्भरूपत्वेना-
वस्थितश्चतुर्मुखो हिरण्यगर्भः । अतोऽयं मन्त्रः प्रजापतेरनुत्पत्तः । पशुं पशंसति-

सर्वाणि वा इति । पशूनां द्विपदा चतुष्पदा च पानि रूपाणि सन्ति
तानि सर्वाणि प्रति तद्रूपत्वेनैव पशुरालभ्यते । एव शमभ्रयुक्तत्वेन द्विपदा पुरु-
षेण साम्यं, शृङ्गरहितत्वेनाधस्य साम्यम्, अधस्तनपङ्कजिवे दन्तसद्भावेन
गोसाम्यम्, अविषदृशैः श्लक्ष्णोर्द्विखरैरुपेवत्वादाविसाम्यम्, अजजात्या सर्वेषा-
मजानां साम्यम् । अथ वायुदेवतां पशंसति—

वायुर्वै पशूनामिति । पशूनां पावरण्यरहितत्वेन संवरणाद्वायुः पितृ-
धाम । अतः पशोर्वायव्यत्वे सत्येनं वायुमभिलक्ष्य तस्यैवैकैकं धाम जामन्तः
पशवः प्राप्यन्ते । अथ मीमांसया निर्णेतुं कंचिदर्थविशेषमनुष्ठेयं विधत्ते—

वायव्य इति । पशोर्वायव्यत्वे सत्येनं पशुः प्रजापतेरपेयात् ।

(दीक्षणीयेष्ट्यभिधानम्)

मात्रापत्ये सति वापोरपेयात् । एवमन्यदन्वघ्राध्याहृतं व्यम् । पक्षद्वेषेऽपि
वैभानरादप्यपेयाद्वैभानरसंबन्धित्वे ताध्यामपेयादिति प्रथमपक्षोपन्यासेऽपि वैभा-
नरादित्यपि तृतीयः पक्षोऽध्याहृतं व्यः । तत्रासं निर्णयः—पशुर्वांमध्येः पुरोडाशः
प्राजापत्यस्तस्य द्वादशकपालत्वं वैभानरसंबन्धि तेन देवतात्रयाच्चापैतीति ।

प्रदुर्कं सूत्रकरण—“ यस्माद्दीक्षणीयायास्तत्कृत्वा त्रिहविषं दीक्षणीयां
निर्वपति वैभानरं द्वादशकपालं तृतीयं पुरस्तादसंवरसरभृतः ” इति । अत्राऽऽ-
ग्नावैष्णवमेकादशकपालादित्यं चरुं चापेक्ष्य वैभानरस्य तृतीयत्वम् । तत्र प्रथमं
हविर्विधत्ते—

आग्नावैष्णवमिति । अग्नेः तसं देवतारूपत्वं सोमप्रकरणे स्पष्टमाप्नातम्—
“ ते देवा विन्ध्यतोऽग्निं पाविशन्तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवताः ” इति । यज्ञस्य
सर्वाङ्गव्यापित्वाद्विष्णुत्वम् । अत एतदीयेन हविषा सर्वा देवता यज्ञं चोपका-
न्तवान्भवति । मकारान्तरेण देवताद्वयं प्रशंसति—

अग्निरवमो देवतानामिति । शस्त्राणां मध्ये प्रथमशस्त्रे भूराग्निर्व्योति-
रित्युक्तत्वादग्नेरवमत्वं चरमशस्त्रे विष्णोर्नृकमित्युक्तत्वाद्विष्णुः परमः । अत आ-
ग्नावैष्णवनिर्वापेण मध्यवर्तिनीः सर्वा देवता उमयतः परिगृह्य स्वार्थिनाः क-
रोति । कामनाविशेषेण पुरोडाशं विधत्ते—

पुरोडाशेन वा इति । अथ कपालगतामेकादशसंख्यां विभज्य प्रशंसति—
यदष्टाकपाल इति । अन्यत्र सामेयपष्टाकपालं निर्वपतित्युक्त्वादष्टसं-
ख्याऽग्नेः प्रिया । तथा वैष्णवं त्रिकपालमित्युक्तत्वात्त्रिसंख्या विष्णोः प्रिया ।
तदुभयं समृद्धयै भवति । फलविशेषाय चरुं विधत्ते—

यः कामयेतेति । घृतमग्नेः [प्रियम्] । “घृतमस्य योनिर्घृते श्रितः” इत्यादि-
मन्त्रवर्णात् । तण्डुलास्तुविष्णोः प्रियाः । “येऽणिष्ठास्तान्विष्णवे शिपिविष्टाय”
इति श्रुतेः । तस्मादुभयप्रियात्वाद्घृतमुक्तश्चरुः कार्यः । एतेनास्मिँल्लोके समृद्धौ
भवति । अथ हविरन्तरं विधत्ते—

आदित्यो भवतीति । अदितिर्देवता यस्य चरोः सोऽयमादित्यः । आग्नावै-
ष्णवं हविः प्रथमं कृत्वा द्वितीयहविष्द्वेनायमादित्यश्चरुः कार्यः । अदितिशब्दे-
नेयमेव भूमिरुच्यते । अस्यामेव मूषावुपरि यज्ञं कृतवान्भवति भूमौ पतिष्ठितश्च
भवति । अथ तृतीयं हविर्विधत्ते—

(दीक्षणीयेष्टयभिधानम्)

यो वै संवत्सरमिति । उरुयस्याग्नेः संवत्सरधारणमुपरिष्ठाद्विधास्यति—
 “ संवत्सरमुख्यं भूत्वा ” इति । तेन च धारणेन विनाऽग्निचयनमपारिक्वगर्म-
 पातेन समानम् । अतो यजनानो ज्ञियते । तस्मात्संवत्सरं धारयितुमशकः पुमा-
 न्संवत्सरात्प्रागेव तिस्रः षड्वा दश वा रात्रीर्दीक्षाभिकीर्षुर्वैश्वानरं द्वादशकपालं
 निर्वपेत् । तस्य च वैश्वानरस्याग्नेः संवत्सररूपत्वात् । यथा लोके संवत्सरेण
 पूर्णो गर्भः काले सुत्वेन जायत एवमप्यनयेद्यथा संवत्सरं प्राप्य काले प्राप्ते
 चितन्वान्भवति । ततो न ज्ञियते । प्रकारान्तरेण पशंसति—

एषा वा अग्नेरिति । सर्वेषां पुरुषाणामुपकारकः कश्चिदग्निमूर्तिविशेषो
 वैश्वानरः । सा च मूर्तिरग्नेः प्रियं शरीरम् । ततस्तयेष्टयाऽग्निं संवन्धिनीं मिया-
 मेष तनुवं प्राप्नोति । विहितानां हविषां चित्वं पशंसति—

श्रीण्येतानीति । प्राप्तय इत्यर्थः । यद्यप्याग्नावैष्णवं हविः प्रकृतावपि विद्य-
 मानत्वाच्चोदकपाप्तं तथाऽप्युपरितनहविर्विधानायापमनुवाद इत्यविरोधः ।
 सेयं दीक्षणीयेष्टिः षड्भिर्दीक्षयतीत्यस्मादनुवाकात्पूर्वं द्रष्टव्या । प्रकृतौ दीक्षा-
 हुतीनामिष्टयनन्तरभावित्वात् । यत्तु रुक्ममन्तरं पतिमुञ्चत इति विहितं तत्प-
 रितने न इ म् वै पुराऽग्निरित्येस्मिन्ननुवाके समान्नातम् । तत्रेयं मीमांसा ।

पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयपादे द्वादशाधिकरणे चिन्तितम्—

चयने रुक्मधृतयोदिः पुरोत स्वामितसंस्कृतिः ।

पाठादाद्योऽन्तिमः क्लृप्तः(ष)कमात्पाठस्य न क्षतिः ॥

अग्निचयने दीक्षणीयादेरुर्ध्वं रुक्मधारणमाप्नातम् । कण्ठे घृतः सञ्चरति
 लम्बमानः सौवर्ण आभरणविशेषो रुक्मशब्दार्थः । उस्तास्थितोऽग्निः शिख्येऽ-
 वस्थापितः कण्ठे धार्यमाणो यथोरःप्रदेशं न दहति तथा व्यवधायकत्वेन तज्जा-
 रणम् । अत एव ब्राह्मणम्—रुक्ममन्तरं पति मुञ्चतेऽमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते ”
 इति । यजमानसंस्कारो वपनादयः प्रकृतौ दीक्षणीयानन्तरभाविनेभ्योदकेन
 प्राप्तास्तेभ्यः पूर्वमेव रुक्मपतिमोकः पदायंः कार्यः । तस्य प्रत्यक्षपाठात्ताविधा-
 दिषु तस्याऽऽदृष्टत्वादिति चेत् । मैवम् । यजमानसंस्काराणां दीक्षणीयानन्तर्यं
 प्रकृतौ क्लृप्तम् । रुक्मस्य तु पाठेन तत्कल्पनीयम् । तस्मात्संस्काराः पूर्वभा-
 विनः । न च सावित्रदृष्टान्तो युक्तः । दीक्षणीयाया इव संस्काराणां पतिमो-

१ स. 'रुक्मभृत्या' । २ क. घ. ऊ. 'त्यादि पु' । ३ स. च. 'राध य' । ४ स. च.
 'न इह चोद' ।

(अथनतत्कलाभिधानम्)

कादूर्ध्वं पुनः पाठात् । न च दीक्षणीयान्द्वयं बोधिते रुक्मपतिमोकाठवैपथ्यम् ।
स्वरूपबोधनेन चरितार्थत्वात् । यतो रुक्मपतिमोकः पश्चात्कार्यः ।

चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थपादे पञ्चाधिकरणे चिन्तितम्—

निरयो नैमित्तिको वा स्याद्यातो वैधानरथितो ।

नित्यः पुरेव पञ्चम्यादधिरोधाच्च पश्चिमः ॥

अग्निचयने क्षयते—“ यो वै संवत्सरमुक्त्वमभूत्वाऽग्निं चिनुते यथा सामि
गर्भोऽवपद्यते तादृशेव तदार्तिपात्रे द्वैधानरं द्वादशकपालं पुरस्वान्निर्वपेत् ” इति ।
उखा पिठरः । तामुस्तां पुञ्जानः पथ्यं मन इत्यादिपपाठकाज्जातिर्मन्त्रैः संपाद्य
तस्यामुखायामग्निं निधाय बहुषामि द्वादशशोषामि वा शिक्ये तामुस्तामवस्थाप्य
तच्छिक्यं स्वकण्ठे बद्ध्वा समुक्त्वमग्निं संवत्सरं भृत्वा पश्चादिष्टकाभिरग्नि-
भेतव्यः । अक्षरणे स्वपूर्णं गर्भपातवाङ्मिनाशः स्यात् । अतो वैधानरेष्टिं अथनात्मानेव
कुर्यादित्यर्थः । अत्राप्यन्तराययाक्त्वदक्षरणवाक्त्वस्यार्थवाद्वाजित्या द्वैधान-
रेष्टिरिति चेन्नैवम् । यः पुमान्भृत्वा चिनुते स निर्वपेदिति कर्तुंसमानाधिकृतपञ्च-
न्दनत्वादभरणेष्टघोर्निमित्तनैमित्तिकभावावभासात् । किंच दक्षिणग्रहस्य नित्यस्य
पाक्षिकस्वरूपं नैमित्तिकत्वं विरुद्धम् । इह तु नित्यत्वे पमाणाभावादेकमेव नैमि-
त्तिकत्वमित्यविरोधः ॥

इति श्रीमत्सामण्याचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजु-

वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके

मध्यमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमाहके पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेषाऽनु प्राविशत्ता-
म्यः पुनः संभवितुं नाशकनोत्सोऽब्रवीदृध्नवदि-
त्स यो प्रेतः पुनः संखिनवदिति तं देवाः सम-
चिन्वन्ततो वै त आर्ध्वं न्यत्समचिन्वन्तच्चि-
त्यस्य चित्यत्वं य एवं विद्वानग्निं चिनुत
ऋध्नोत्येव कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहु रग्नि-
वान् (१) असाजीति वा अग्निश्चीयतेऽग्नि-

वानेव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुर्देवा
 मा वेदन्निति वा अग्निश्चीयते विदुरेन देवाः
 कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुर्गुह्यसानीति वा
 अग्निश्चीयते गुह्येव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत
 इत्याहुः पशुमानसानीति वा अग्निः (२)
 चीयते पशुमानेव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत
 इत्याहुः सप्त मा पुरुषा उप जीवानिति वा अ-
 ग्निश्चीयते त्रयः प्राश्चक्षयः प्रत्यश्च आत्मा सप्तम
 एतावन्त एवैनममुष्मिह्लोक उप जीवन्ति
 प्रजापतिरग्निमचिकीपत तं पृथिव्यब्रवीन्न
 मय्याग्निं चेप्यसेऽति मा धक्ष्यति सा त्वाऽति-
 दह्यमाना वि धविष्ये (३) स पापीयान्मविष्य-
 सीति सोऽब्रवीत्तथा वा अहं करिष्यामि यथा
 त्वा नातिधक्ष्यतीति स इमामभ्यमृशत्प्रजाप-
 तिस्त्वा सादयतु तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीदेतीमामेवेष्टकां कृत्वोपा वृत्तानतिदाहाय
 यत्प्रत्यग्निं चिन्वीत तदभि मृशत्प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद
 (४) इतीमामेवेष्टकां कृत्वोप धत्तेऽनतिदा-
 हाय प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति स एत-
 मुख्यमपश्यत् संवत्सरमविभस्ततो वै स
 प्राजायत तस्मात्संवत्सरं भायंः प्रैव जायते तं
 वसवोऽद्भुवन्प्र त्वमजनिष्ठा वयं प्र जायामहा
 इति तं वसुभ्यः प्रायच्छत्तं त्रीण्यहान्यविभ-

(चयनतत्फलमिधानम्)

रुस्तेन (५) त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रय-
स्त्रिंशतं च तस्मात्त्र्यहं भार्यः प्रैव जायते
तान् रुद्रा अन्नवन्प्र यूयमजनिद्वं वयं प्र जाया-
महा इति तत्र रुद्रेभ्यः प्रायच्छन्तः षडहान्य-
विभरुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिं-
शतं च तस्मात्षडहं भार्यः प्रैव जायते ताना-
दित्या अन्नवन्प्र यूयमजनिद्वं वयम् (६)
प्र जायामहा इति तमादित्येभ्यः प्रायच्छन्तं
द्वादशाहान्यविभरुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त
त्रयस्त्रिंशतं च तस्माद्द्वादशाहं भार्यः प्रैव
जायते तेन वै ते सहस्रमसृजन्तोस्वाः सहस्रत-
मीं य एवमुख्यः साहस्रं वेद् प्र सहस्रं पशुना-
प्नोति (७) ॥

(अग्निवाचंशुभानसानीति वा अग्निर्धविष्ये मृशेतप्रजापतिस्त्वा सादयतु
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्वृत्वा सीद तेन तानादित्या अन्नवन्प्र
यूयमजनिद्वं वयं चत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

दीक्षणीयेष्टिराद्यानुवाके विहविरीरिता । अथ द्वितीये चयनतत्फले अग्नि-
धीयेते । तत्राऽऽदौ चयनं विधातुं नस्तोति—

प्रजापतिरिति । पुरा कदाचित्प्रजापतिः सर्वाः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणा प्रेष्णा
प्रियातिशयेन तासु प्रजासु स्वयं पाविशत् । पविश्य च ताम्यः प्रजाम्यः सका-
शात्स्वकीयेन केनचिद्रूपेण पुनरुद्भवितुं नाशकनोत् । अशकस्तत्रैव स्थित
इदमब्रवीत्—यः कश्चिन्मामितः प्रजाम्यः पुनः संभवो यथा भवति तथा भिनव-

चिन्वोति स पुरुष ऋध्नवदिदध्नोत्येवेति तद्वाक्यं भुत्वा देवाः अमित्पणेन पुनः
संभृतो यथा भवति तथा तं प्रजापतिरूपमभिभिष्टकाभिरचिन्वंस्तेन चमनेन ते
देवाः कार्यं प्राप्ताः । यस्मादेवं सम्यगचिन्वंस्तरसाञ्चयनविषयादभोधिरत्यभिति
नाम तेष्वजम् । इदानीं विभजे—

य एवं विद्वानिति । अथ पञ्चोत्तराभ्यां क्रमेण फलविशेषान्नि(न्दि)-
दर्शयिपुरादावेकं फलं दर्शयति—

कस्मै कामग्निरिति । कामित्यव्ययं कामापोत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । नसवा-
दिषु मध्ये केचिदेवं पश्यन्तुः—कस्मै कामापायमभिधीयत इति । उक्त एवमु-
त्तरमाहुः—अभिवानसानोति शास्त्रीयाभिपुक्तोऽहं भवानीति कामयित्वाऽयम-
भिधीयत इति । ततोऽग्निं चित्त्वोत्तरकतुषोम्यशास्त्रीयाभिपुक्त एव भवति ।

द्वितीयं फलं दर्शयति—

कस्मै कामग्निरिति । स्वर्गस्था देवाः सर्वे मा मां यजमानं वेदन्नयं
यजमानः सम्यगनुष्ठितवानित्येवंक्षिदन्निवमि कामयित्वाऽभोधित्वादेवा एवं विद-
न्त्येव । तृतीयं फलं दर्शयति—

कस्मै कामग्निरिति । शास्त्रीमसर्वकमानुष्ठानसमर्थो गृहस्थो भवानीति
कामयित्वाऽग्निं चिन्वानस्तथैव भवति । चतुर्थं फलं दर्शयति—

कस्मै कामग्निरिति । पशुसमृद्धेः कामयित्वात्पशुसमृद्धिर्भवत्येव ।
पञ्चमं फलं दर्शयति—

कस्मै कामग्निरिति । प्राञ्चः पूर्वमाशित्रः पितृपितामहपितामहास्रवः
पुरुषाः प्रत्यञ्चः पश्चाद्भाविनः पुत्रपौत्रपौत्रास्रवः पुरुषाः । मध्यवर्ती स्वयं
सप्तमः एते सर्वे पुरुषा मामुपजीवन्तु । अहमेवैतेषां रक्षको भविष्यामीति कामयमा-
नोऽग्निं चित्वा स्वर्गे लोके तथैव रक्षको भवति ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ प्रजापतिस्त्वा सादयतु तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्भ्रुवा
सीदत्युत्तरवेदिमभिमृश्य ” इति । तदिदं विधानं प्रस्तौषि—

प्रजापतिरग्निमिति । पुरा कदान्तिप्रजापतिरग्निं चेतुमिच्छां चकार । तं
चयनार्थिनं प्रजापतिं पृथिव्येवमववीक्षे प्रजापते मपोपर्यग्निं न चेष्यसेऽभिचयनं
म करिष्यसि । मा कुर्वित्यर्थः । कुत इति चेतच्छृणु । मपोपरि चयमानोऽ-
भिर्वापतिशयेन धक्षयति तदानीमत्यन्तं दक्षमाना साऽहमितस्त्वतः परिदुष्मती

(चयनतत्कलामिधानम्)

ममोपरि स्थितं त्वामपि कम्पयिष्ये । ततः स त्वं पापिष्ठो दरिद्रो भाविष्यसीति ।
तच्छ्रुत्वा प्रजापतिरिदमब्रवीत्—प्रथाऽयं चीयमानोऽग्निस्त्वां नातिशयेन
धक्ष्यति तथैवाहं करिष्यामीत्युक्त्वा प्रजापतिर्वक्ष्यमाणेन मन्त्रेणेमां भूमिमभितः
स्पृष्टवान् । मन्त्रस्य चायमर्थः—हे भूमि त्वामाद्यकारणभूतामाद्यप्रजापतिः साद-
यतु स्थापयतु । अयं प्रजापतिरूपया तथा तव रक्षयिष्या देवतया ध्रुवा सती
सीदोपविशाङ्गिरोभिः स्थापिता यथा ध्रुवा भवति तद्वदिति । अनेन समन्त्र-
कस्पर्शनेनेमां सर्वां भूमिभिष्टकामेव कृत्वाऽग्निशरीरान्तःपातित्वेनोपाधत्त । नस्याग्निः
स्वात्मानमतिदहति । अथ विधत्ते—

यत्प्रत्यग्निमिति । यच्चयनस्थानं प्रवीष्टकामिरार्थं चेतुमिच्छति
तत्स्थानं प्रजापतिरित्यादिमन्त्रेणाभिमृशेत् । तेनाभितः स्पर्शनेनेमां भूमिं कृत्वा-
मपीष्टकां कृत्वोपहितवान्भवति । तेन चातिदाहो न भवति । अथोरुष्याग्ने-
धारणं विधत्ते—

प्रजापतिरकामयतेति । प्रजोत्पादनसाधनत्वेनोरुष्याग्निमेकस्मिन्सवत्सरे प्रति-
दिनमुपस्थानकाले स्वगले शिष्यपाशं बद्ध्वा धारयेत् । तत उत्पादको भवति ।

अथ त्रीणि पक्षान्तराणि त्र्यहषट्शहद्वादशाहधारणरूपानि क्रमेण विधत्ते—

तं वसवोऽब्रुवाञ्जिति । तं प्रजापतिं वसव एवमब्रुवन्—हे प्रजापते त्वं प्रजा
उत्पादितवानासि, तथा वसवन्पुत्रादयाम इति । ततः प्रजापतिस्तमुख्यपुत्रिं
वसुभ्यः प्रायच्छत् । ते च तपार्थं त्र्यहं धृत्वा त्र्यश्लिषदाधिकं प्रजानां शत-
त्रयमसृजन्त । तस्मात्प्रजोत्पत्तये त्र्यहं मार्य इत्येकः पक्षः । एवं रुद्रादित्यवा-
क्ययोरपि व्याख्येयम् । पक्षत्रयार्थवादान्तमूहाकारेण निगमयति—

तेन वै त इति । ते वसुरुद्रादित्या उक्त्वा तद्वसतमी यथा भवति तथैकोनं
प्रजासहस्रमसृजन्त । वेदनं पशंसति—

य एवभूरुष्यामिति । अत्र चयनविधितद्ब्राह्मणं ताविषाणि जुहोतीत्येतस्मा-
त्प्राग्ब्रह्मण्यम् । भूमिस्पर्शनमन्त्रब्राह्मणे त्वग्ने तव भवो वय इत्यनुवाके शंभु
बार्हस्पत्यं वेधो नोपानपादित्यतः प्राग्ब्रह्मण्ये । उरुवधारणब्राह्मणं तु न ह स्म
वै पुराऽग्निरित्यनुवाके ब्रह्मण्यम् । अत्र भीमांता ।

द्वितीयाध्यायस्य तृतीयपादे दशमाधिकरणे चिन्तितम्—

अग्निं चिनुत इत्यत्र यागो वा संस्कृतिर्यमिः ।

लिङ्गेन यागनामस्वाद्यजिना चानुवादतः ॥

रूढ्या द्रव्यस्य नामैतद्द्वेष्टेराधानवाञ्छितिः ।

संस्कृतिः संस्कृते बद्धावग्निष्टोमो विधीयते ॥

“ य एवं विद्वानग्निं चिनुते ” इत्येवं विधाय भूयते—“अथातोऽग्निमग्नि-
ष्टोमेनानुयजति तमुक्थ्येन तं षोडशिना तमतिरात्रेण ” इति । अथाग्निशब्दो
यागवाची । स्तोत्रशस्त्रादेः ऋतुलिङ्गस्य भूयमाणत्वात् । तच्च लिङ्गमेवं भूयते—
“ अग्नेः स्तोत्रमग्नेः शस्त्रम् ” इति । “ षडुपसदोऽग्नेधिरपस्य भवन्ति ”
इति च । यदि लिङ्गं प्रायकापेक्षं तर्हि यजिना तदनुवादः प्रायकोऽस्तु । अग्निम-
ग्निष्टोमेनानुयजतीत्यास्मिन्वाक्येऽग्निं यजतीति यजिस्तामानाधिकरण्यादुपांशु-
याजं यजतीतिवद्यागनामत्वम् । अथोच्येत—अनुशब्दस्याग्निशब्देनाप्यथाद्य-
ज्यन्वयोऽग्निष्टोमस्येति, तथाऽप्यग्नेः पुरोयजने सार्यग्निष्टोमस्यानुयजनं संभ-
वति । देवदत्तमनुगच्छति यज्ञदत्त इत्यत्र देवदत्ते पुरोगमनदर्शनात् । तस्मा-
दग्निं चिनुत इत्यत्राग्निनामको याग आरूपातेन विधीयते । धिनोतिस्त्वष्टका-
भिरग्निं चिनुत इतिवाक्यप्राप्तस्य चयनस्य सोमयागविहितत्वेन प्राप्तस्य
ग्रहसमुदायस्य वाऽनुवाद इति प्राप्ते ब्रूमः—अग्निशब्दो रूढ्या बद्धिद्रव्यशाचष्टे ।
रूढिश्च बलप्रतया लिङ्गादिकस्त्वाद्यागवाचित्वाद्नस्तीयतीति न यागनामत्वम् ।
न चात्र यागरूपमस्ति । द्रव्यदेवतयोरसिद्धेः । अतोऽग्निमादधीतोर्युक्ताधान-
वदाग्निं चिनुत इत्युक्तं चयनमग्निद्रव्यसंस्कारः । न च संस्कृतस्य विनियोगा-
भावः । अग्निमग्निष्टोमेन यजत इत्यादिवाक्यैरग्निष्टोमादौ विनियोगात् । तस्मा-
त्संस्कारविधिः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे ऋष्यपञ्चमोऽंकी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चममपाठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(उसाहोमादेतभिधानम्)

(जष पञ्चमाहके पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

यजुषा वा एषा क्रियते यजुषा पच्यते
यजुषा चि मृच्यते यदुखा सा वा एषेताहि
यातर्याम्नी सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुरग्नं युक्त्वा
हि ये तव युक्त्वा हि देवहृतमा इत्युखायां
जुहोति तेनैवैना पुनः प्र युक्त्वे तेनार्यातयाम्नी
यो वा अग्नि योग आगते युनक्ति युक्त्वे
युञ्जानेष्वग्नं (१) युक्त्वा हि ये तव युक्त्वा हि
देवहृतमा इत्याहेष वा अग्नेर्योगस्तेनैवैनां
युनक्ति युक्त्वे युञ्जानेषु ब्रह्मवादिनां वदन्ति
न्यहृहग्निश्चेतव्या इ उञ्जाना इ इति वयसां वा
एष प्रतिमया चीयते यदग्निर्यंङ्यश्चं चिनुयात्पृ-
ष्टित एनमाहुतय ऋच्छेयुयंडुञ्जानं न पतितु
शकनुयादसुवर्ग्योऽस्य स्यात्प्राचीनमुञ्जानम् (२)
पुरुषशीर्षमुप दधाति मुखत एवैनमाहुतय
ऋच्छन्ति नोञ्जानं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति
सौर्या जुहोति चक्षुरेवास्मिन्प्रति दधाति दिर्जु-
होति द्वे हि चक्षुषी समान्या जुहोति समान
हि चक्षुः समृद्ध्यै देवासुराः संयन्ता आमन्ते
वामं वसु सं न्यदधत तद्देवा वामभृताऽवृजत
तद्दामभृता वामभृत्वं यद्दामभृतमुपदधाति
वाममेव तथा वसु यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृक्त्वे हिरण्यमूर्ध्नी भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं

(उखाहोमाक्षेरभिधानम्)

ज्योतिर्वा॑मं ज्योति॒पै॒वास्य॑ ज्योति॒र्वा॑मं वृ॒क्ते

द्वि॒य॒जु॒र्म॒वति॑ प्रति॒ष्ठित्यै॑ (३) ॥

(यु॒ञ्जाने॒ष्वभे॑ मो॒क्षी॒ने॒मु॒त्तानं॑ वा॒म॒भूतं॑ चतु॒र्षि॑रशति॒श्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

चयनस्य विधिस्तस्य फलमुरुपस्य धारणम् ।

अनुवाके द्वितीये हि तदेतन्नपरीरितम् ॥

अथ तृतीयानुवाक उखाहोमादिकमभिधीयते । तमेतं होमं विधत्ते—

यजुषा वा इति । एषोखा वत्तवस्तथा कृष्णन्वित्यादिना यजुषा क्रियते । धिषणास्वेत्यादिना यजुषा सेयमुखा पश्यते । मातेव पुत्रमित्यादिना यजुषा शिक्यान्मुष्यते । येयमुखा बहुधा यजुर्भिरनुष्ठिता सेयमुसैतास्मिन्काण्डे गतसारा संपन्ना । बहुधा प्रयुक्तत्वात् । अतः सा गतसारोखा पुनः प्रयोक्तुं न योग्येत्येवमभिज्ञा आहः । अतः पुनः ससारस्वसंपादनायामे युक्त्वा हीति मन्त्रद्वयेनोखायां जुहुयात् । तेन होमेनोखा पुनः प्रयोगयोग्यां करोति । होमेनैव ससारस्वस्य संपादितत्वात् । अग्रे युक्त्वा हीत्यादिके ऋचौ तु ध्रुवाऽस्तीत्यनुवाके ममाह्राते व्याख्याते च । मन्त्रगतस्य युक्त्वेतिशब्दस्य तात्पर्यं दर्शयति—

यो वा अभि॑मिति । यो यजमानो योगकाण्डे समागते तत्प्रथमतोऽग्निं युनक्ति स यजमानोऽग्नियोगानुष्ठातुं यजमानेषु मध्ये स्वयमप्यग्नियोगानुष्ठातेतिव्यपदेशार्हो भवति । स च योगो मन्त्रे युक्त्वपदोच्चारणेन सिध्यति । हेऽग्रे त्वं युक्तो भवेत्येवं तस्य पदस्य वाच्यार्थत्वात् । अतस्तदुच्चारणेनैवमग्निं युनक्ति । युञ्जानेषु यजमानेषु च परिगण्यते । एतच्च होमब्राह्मणम्—“ एषां वा एतल्लोकानाम् ” इत्यनुवाके “ पूर्णां तस्योप इष्पादनुपदस्य देवाजमन्ति ” इति वाक्यादूर्ध्वं वृष्टव्यम् । अथ पुरुषशीर्षोपधानं विधत्ते—

(उसाहोमादेरभिधानम्)

ब्रह्मघादिन इति । न्यङ्ङधोमुख उत्तान ऊर्ध्वमुखो योऽपमग्निः स एव पक्षिणामाकारेण चीयते । तथा सत्यचोमुखत्वेन चितस्याग्नेः पृष्ठभागे सर्वा आहुतय एनमग्निं पाप्नुयुः । ऊर्ध्वमुखत्वे त पक्षाभ्यामाकाशे गन्तुं न शक्नुयात् । गमनाभावे च स्वर्गाय हितो न भवति । अत्र दोषद्वयपरिहाराय पुरुषशीर्षमुपदध्यात् । तच्च शिरः प्राचीनं केशभागं प्राच्यां दिशि च्छिन्नगलभार्गं प्रतीच्यां दिशि कृत्वोर्ध्वमुखं स्थापयेत् । एवं तवि तत्र हूयमाना आहुतयो मुखपदेश एवाम्निं पाप्नुवन्ति, न तु पृष्ठतः । पक्षाकारस्योर्ध्वमुखत्वाभावेनाऽऽकाशे गन्तुं शक्यत्वात्स्वर्गाय हित एव भवति । अस्य चोपधानमन्त्रस्त्वादित्यं गर्भमित्वादिदकः । उपधानविधिस्तु मध्ये पुरुषशीर्षमुपदधातीति । त चेर्षा वा एतल्लोकानामित्यनुवाके समाज्जातः । अत्र तूर्कं विधिपन्थं प्राचीनोत्तानत्वगुणौ विधीयेते । यदुक्तं सूत्रकारेण—“ चित्रं देवानामित्यर्धर्चाभ्यामक्षिकटयोर्हृत्वा ” इति, तद्विदं विधत्ते—

सौर्या जुहोतीति । सौरी चित्रं देवानामित्यादिका । ता चोदु त्पं जातवेदसमित्यनुवाके समाज्जातत्वात्तत्रैव व्यारूपाता । सूर्यस्य चक्षुरभिमानीदेवत्वात्तन्मन्त्रहोमेनास्मिन्पुरुषशीर्षे चक्षुरिन्द्रियं संपादयति । चक्षुरभिमानीत्वं चैतरोषिणः समामनन्ति—“ आदित्यश्चक्षुर्भूत्वाऽक्षिणी प्राविशत् ” इति ।

अर्धचंद्रयं विभज्य विनियुक्ते—

द्विजुहोतीति । इन्द्रियस्यैकत्वेऽपि गोलकभेदाद्द्वित्वम् ।

ऋग्भेदशङ्कां वारयितुमेकत्वं विधत्ते—

समान्या जुहोतीति । गोलकभेदेऽप्यिन्द्रियस्यैकत्वाद्द्वैकत्वम् । इदं होमब्राह्मणमपि पुरुषशीर्षविहितमीपे द्रष्टव्यम् । अथ वामभूडारूपाया इष्टकामा उपधानं विधत्ते—

देवासुराः संयत्ता इति । यदा देवाश्चासुराश्च युद्धाधोघवास्तदानीं तदुभयेऽपि वननीयं वसु स्वं वनमेकैकत्र गूढत्वेन सम्यक्स्थापितवन्तः । तत्रासुरसंघश्चि यद्धनं तदेतद्देवा वामभूडारूपेष्टकया विनाशितवन्तः । अतो वामं हरन्ति(ति) नाशयन्ती(त्यनये)ति व्युत्पत्त्या हकारस्थाने भकारादेशे सति वामभूदिति नाम संपन्नम् । अतो यजमानोऽप्येतदुपधानेन ब्राह्मणस्य धनं विनाशयति ।

(रेतःसिगांघभिधानम्)

मदुकं सूत्रकारेण—“ पत्राहुगिहकाया हिरण्यशकटादभ्यु(ष्यु)स्त वास्ते
अग्ने तुर्ये रुच इति दाभ्यां वामभूतम्” इति । तत्र हिरण्यशकटौ विधत्ते-

हिरण्यमूर्ध्नीति । हिरण्यशकटद्वयं मूर्ध्नुं परिभागे वस्या इहकायाः सा
हिरण्यमूर्ध्नी । हिरण्यं पकाशरूपत्वाच्छ्योतिः । वाममपि माणिमुकापिर्क
वया श्योतिः । वास्ते अग्ने तुर्ये रुच इत्यादिमन्त्रद्वयं तत्र शिनिपुङ्के-

द्वियजुर्मवतीति । द्वे यजुषी मन्त्रौ यस्या वामभूतः सा हिरण्यः । इदं च
वामभूद्राक्षणं स्वयमातृणामुपदधातीत्यनुवाके दूर्ध्वेहकामासणादूर्ध्वं देवदत्तं वे
द्यासिस्वितेरपतः पूर्वं ब्रह्मण्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्यपकाणे ऋष्णयजु-

वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपाठके

तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाहके पञ्चमपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

आपो वरुणस्य पत्न्य आसन्ता अग्निर-
भ्यध्यायन्ताः समभवत्तस्य रेतः पराऽपतत्त-
दियमभवद्यद्द्वितीयं पराऽपतत्तत्तदसावमवादियं
वे विराडसौ स्वराह्यद्विराजाऽनुपदधातीमे
एषोर्ष धत्ते यद्वा असौ रेतः सिञ्चति तदस्यार्थं
प्रति तिष्ठति तत्र जायते ता ओषधयः (१)
वीरुधो भवन्ति ता अग्निरात्ति य एवं वेद् प्रेष
जायतेऽन्नादो भवति यो रेतस्वी स्यात्प्रथ-
मायां तस्य चित्यामुमे उप दध्यादिमे एवा-
स्मै समीची रेतः सिञ्चतो यः सिक्तेताः
स्यात्प्रथमायां तस्य चित्यामन्यामुप दध्या-
दुसामायांन्याः रेत एवास्मै सिक्तेमास्याम्-

(रेतःसिगाद्यभिधानम्)

भयतः परिं गृह्णाति संवत्सरं न कम् (२)
 चन प्रत्यवरोहेन हीमे कं चन प्रत्यवरोहत-
 स्तदेनयोर्वतं यो वा अपशीर्षाणिमार्भिं चिनु-
 तेऽपशीर्षाऽमुष्मिँल्लोके भवति यः सशीर्षाणि
 चिनुते सशीर्षाऽमुष्मिँल्लोके भवति चिन्तिं
 जुहोमि मनसा घृतेन यथा देवा इहाऽऽगम-
 ष्वीतिहोत्रा ऋतावृधः समुद्रस्य ध्युनस्य
 परमं जुहोमि विश्वकर्मणे विश्वाऽहाऽमर्त्यं
 हविरिति स्वयमातृणामुपधाय जुहोति (३)
 एतद्वा अग्नेः शिरः सशीर्षाणिमेवाग्निं चिनुते
 सशीर्षाऽमुष्मिँल्लोके भवति य एवं वेद सुव-
 गाय वा एष लोकार्थं चीयते यद्ग्नस्तस्य
 यद्यथापूर्वं क्रियतेऽसुवर्ग्यमस्य तत्सुवर्ग्योऽ-
 ग्निश्चितिमुपधायामि मृशेच्चित्तिमचित्तिं चिन-
 षद्दि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मतन्त्राये
 च नः स्वपत्न्याय देव दितिं च रास्वादिति-
 मुकृष्येति यथापूर्वमेवेनामप धत्ते प्राञ्चमेनं
 चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति ॥ (४) ।

(जोषवपः कं जुहोति स्वपत्न्यायाद्वादश च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाहके
 पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

उक्ताहृतिः पुंशिरश्च वामभुज्ज तृतीयके ।

अथ चतुर्थे रेतःसिगाया उच्यन्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ विराड्ज्योतिरिति तिस्रो रेतःशतिकास्तां द्वे मध्यमायां चित्पां यून उपदभ्यात्तर्वा मध्यमायां विषयस एकां मध्यमायामेकामुत्तमायां स्थविरस्य ” इति, तत्र द्वयोरुपधानं विधत्ते—

आपो वरुणस्येति । वरुणपत्न्यो या अन्धेवतास्ताः कामुकोऽग्निरभ्यध्याय-
दुष्पात्वा समभवत् । तत्र मानसेन संभवेन स्वलितं रेतोऽधोऽपतत् । तच्च
रेत इयं पृथिव्यभवत् । द्वितीयवारं पतितं रेतोऽसौ द्युर्लोकोऽभवत् । तत्र येयं
पृथिवी सा विविधा प्राण्याधारत्वेन राजत इति विराडित्युच्यते । या त्वसौ
द्यौः सा स्वातन्त्र्येण राजत इति स्वराट् । एवं सत्यत्र द्वे विराजावुपदध्यात् ।
विराट्शब्दोपेताभ्यां मन्त्राभ्यामुपधेये विराजौ । मन्त्रद्वयं च विराड्ज्योतिरधार-
यत् । रुद्राड्ज्योतिरधारयदित्प्राज्ञातं भ्याख्यातं च । अनेन विशाड्ज्योपधानेनेमे
द्वे द्युभूमौ एवावमुपधत्ते । तदेतद्विराडुपधानं प्रकारान्तरेण प्रशंसति—

यद्वा असाविति । असौ द्यौर्यदेव रेतो वृष्टिरूपं सिञ्चति तदस्यां भूमौ
प्रतिष्ठितं सन्नानाकारेणोत्पद्यते । ताश्चोत्पन्ना ओषधयो व्रीहियवाद्या वीरुधो
नागवल्क्यादयश्च भवन्ति । ताश्च जाठराभिरस्ति । एवंविधे द्युभूमिरूपे विराजा-
विति तपोः प्रशंसा । वेदनं प्रशंसति—

य एवं वेदेति । अथाधिकारिभेदेन प्रकारविशेषं विधत्ते—

यो रेतस्वीति । रेतस्वी युवा तस्य मध्यमायामेव चित्वा उभयोरुपधाने
साति ते उभे अपि द्युभूमिरूपे अनुकूले भूत्वा यजमानार्थं रेतः सिञ्चतः ।
सिकरेताः स्थविरस्तस्य मध्यमोत्तमचित्तयोः क्रमेण द्वयोरुपधाने सति स्वकीयं
सिकं रेत आभ्यामिष्टकाम्भ्यामुपधत्तः परिगृहीतं भवति । एतद्विराड्ब्राह्मणं पूर्वो-
क्तवामभूद्ब्राह्मणादनन्तरमेव द्रष्टव्यम् । अथाभिविधत्तः कंचिन्नियमं विधत्ते—

संवत्सरं नेति । अभि चित्वा संवत्सरपूर्तिपर्यन्तं षोडशेषु विधावृद्धेषु
च समागतेष्वपि कमपि पुरुषं पत्यभ्युत्थानं न कुर्यात् । इमे द्युभूमिरूपे विरा-
जाविष्टके कम्प्युत्कृष्टं पुरुषं प्रति नाभ्युत्थानं कुरुतः । तदनभ्युत्थानमेवयोरि-

(रेतःसिगाद्यभिधानम्)

एकयोर्वंतं निषतम् । अतस्तथोरुपधाताऽपि नाभ्युच्छति । यद्यप्ययं नियमः
ऋत्स्ननास्रणान्ते वक्तव्यस्तथाऽपि विराड्द्वारेण स्तोत्रमिहाऽऽम्नातः ।

अथ कंचिद्धोमं विधातुं प्रस्तौति—

यो वा अपशीर्षाणामिति । अभेः शिरोराहित्यसाहित्याभ्यां यजमानोऽपि
सुवर्गे तथा भवति । विधिरिस्तस्य होमस्य मन्त्रमुत्पादयति—

चित्तिं जुहोमीति । यथा देवा इहाऽऽगमन्येन प्रकारेण हविर्माजो देवा
अस्मिन्कर्मण्यागच्छन्ति, तथाऽहं मनसा मनोगतया भक्त्या घृतेन द्रव्येण चित्तिं
जुहोमि देवानां चित्तमुपाद्दे मसादयामीत्यर्थः । कीदृशा देवाः, वीतिहोवाः
कमनीयहविषः, कृतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारः । तत ऊर्ध्वं विश्वकर्मणे प्रजा-
पतये विधाऽहा सर्वेष्वप्यहःसु अभर्त्यं विनाशरहितं स्वाहुतं हविर्जुहोमि ।
होमस्य स्थानमुच्यते—वयुजस्य कमनीयस्य समुद्रस्य समुद्रवदुत्कृष्टस्य स्वयमा-
तृण्णास्वरूपस्य पतन्पतन आहुतियोग्य उपरिभाग इत्यर्थः । उत्पादितं मन्त्रं
विनियुञ्जे—

इति स्वयमिति । चित्तिं जुहोमीति यो मन्त्र उत्पादित इत्यनेन मन्त्रेण
स्वयमातृणोपधानादनन्तरं जुहुयात् । एतदेवाऽऽहुतिस्वरूपमभेः शिरस्थानीयम् ।
अतः शिरःसहितमेवाभिं चित्तवान्भवति । वेदनं प्रशंसति—

सशीर्षाऽमुष्मिन्निति । एतद्धोमब्राह्मणं स्वयमातृणामित्यनुवाके व्रष्टव्यम् ।
अथाभिमर्शनं विधातुं प्रस्तौति—

सुवर्गाय वा इति । योऽयमग्निरस्ति स एव स्वर्गलोकार्थं चिपते । अत-
स्तस्याग्नेर्यदङ्गमयथापूर्वं क्रमोल्लङ्घनेन क्रियते तदङ्गमसुवर्ग्यं स्वर्गाय हितं न
भवति । अग्निश्च स्वर्गाय हितः । तस्मात्क्रममनुल्लङ्घ्यैव तदङ्गमनुष्ठेयम् ।

अथ मर्त्यं प्रस्तावः ऊतस्तद्विधत्ते—

चित्तिमुपधायेति । उपधानादूर्ध्वं तामुपहितां चित्तिं हस्तेन स्पृशेत् ।

तत्र मन्त्रमुत्पादयति—

चित्तिमचित्तिमिति । अयमग्निश्चित्तिमचित्तिमस्मदीयां मानसीं भक्ति-
मभार्किं च विचिनवद्विविष्य निश्चिनोतु । कीदृशोऽग्निः पृष्ठेव वीता वृजिना च
विद्वान्, पृष्ठोपलक्षितसर्वावयवसदृशानि कर्माङ्गानि(णि)वीता कान्तानि वृजि-
ना च स्वलक्षितानि चेत्युभयं जानानः । तथा मतांमननुष्परूपान्प्रयादबहुलान-
श्मानपि विद्वान् । हे देव नोऽस्माकं राये धनाय स्वपत्याय च शोभनपुत्रार्थमपि

(हिरण्येष्टकादेरभिधानम्)

दिति च रास्व यद्देयं तदपि देहि । अदितिमुरुष्य यदपीतः परं न देयं किंतु पूर्व-
मेव इत्तं तदपि बहुलं कर्तुमिच्छ । अनेन मन्त्रेणानुष्ठितमभिप्राशनं प्रशंसति-

अथापूर्वमिति । अत्र भक्त्यमकृत्योः स्तलनास्त्वनयोर्विवेककारिणा बह्वि-
ना वैकल्पस्य समाहितत्वात्क्रममनुल्लङ्घ्यैवैनां धातिमुपधत्ते । अग्निं च माह्नुस्तं
पिनुते । स चाग्निरस्य यजमानस्य स्वर्गाय हितो भवति । तदिदं ब्राह्मणं
पशुर्वा एष यदग्निरित्यनुवाके प्रथमचित्तिसमाप्तौ दृष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदीयते-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमपाठके पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

विश्वकर्मा दिशां पतिः स नः पशून्पातु सोऽ-
स्मान्पातु तस्मै नमः प्रजापती रुद्रो वरुणोऽग्नि-
दिशां पतिः स नः पशून्पातु सोऽस्मान्पातु तस्मै
नम एता वै देवता एतेषां पशूनामधिपतयस्ता-
भ्यो वा एष आ वृश्च्यते यः पशुशीषाण्युपदधाति
हिरण्येष्टका उप दधात्येताभ्य एव देवताभ्यो
नमस्करोति ब्रह्मवादिनः (१) वदन्त्यग्नौ
ग्राभ्यान्पशून् दधाति शुचाऽऽरण्यानर्पयति
किं तत उच्छिष्यतीति यद्धिरण्येष्टका उपद-
धात्यमृतं वै हिरण्यममृतं नैव ग्राभ्येभ्यः पशु-
भ्यो भेषजं करोति नैर्नान्हिनस्ति प्राणो वै
प्रथमा स्वयमातुण्णा व्यानो द्वितीयाऽपान-
स्तृतीयाऽनु प्राण्यात्प्रथमा स्वयमातुण्णामुप-

(हिरण्येष्टकादेरभिधानम्)

धार्य प्राणेनैव प्राणं समर्धयति व्यन्यात्

(२] द्वितीयामुपधार्य व्यानेनैव व्यानं

समर्धयत्यपान्यात्तृतीयामुपधार्यपानेनैवापानं स-

मर्धयत्यथो प्राणैरेवैनं समिन्धे भूभुवः सुव-

रिति स्वयमातृण्णा उप दधातीमे वै लोकाः

स्वयमातृण्णा एताभिः खलु वै व्याहृतीभिः

प्रजापतिः प्राजायित यदेताभिर्व्याहृतीभिः स्वय-

मातृण्णा उपदधातीमानेव लोकानुपधार्येषु

(३) लोकेष्वधि प्र जायते प्राणाय व्याना-

यापानाय वाचे त्वा चक्षुषे त्वा तथा देवत-

याऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदामिना वै देवाः सुवर्गं

लोकमाजिगांसन्तेन पतितुं नाशकनुवन्त एता-

श्वतः स्वमातृण्णा अपश्यन्ता दिक्षुपाद-

धत तेन सर्वतश्चक्षुषा सुवर्गं लोकमायन्यच्च-

तः स्वयमातृण्णा दिक्षुपदधाति सर्वतश्चक्षुषेव

तदमिना यजमानः सुवर्गं लोकमेति (४) ॥

(ब्रह्मवादिनो व्यन्यादेषु यजमानस्त्रीणि च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

रेतःसिग्धोमसंशर्शाश्चतुर्थे समुदीरिताः ।

अथ पञ्चमे हिरण्येष्टकाद्या उच्यन्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ विश्वकर्मा दिशां पतिरिति पञ्च हिरण्येष्टकाः पति-
दिशमेकां मध्ये ” इति । तत्र मन्त्रानुत्पादयति—

(हिरण्येष्टकादेरभिषासम्)

विश्वकर्मा दिशामिति । योऽयं विश्वकर्मा दिशां पाठकः सोऽस्मदीपा-
न्यशूनस्माश्च रक्षतु । तस्मै विश्वकर्मणे नमः । प्रजापतिरित्यादिभिश्चतुर्भिः पदै-
श्वत्वरो मन्त्रा उत्पन्नाः । सर्वभानुपङ्क्तय दिशां पतिरिति पुनः पाठः ।

एतन्मन्त्रसाध्यमुपधानं विधत्ते-

एता वै देवता इति । पुरुषार्थर्षभवृष्णिबस्तानामेवेषां पशूनां विश्वकर्मा-
दयः स्वाभिभूता देवताः । एवं सति पशुशीर्षोपधाने ताभ्यो देवताभ्य आबु-
श्यते तासां देवतानां द्रोही भवतीत्यर्थः । अतस्तत्परिहाराय हिरण्येष्टका उप-
दध्यात् । हिरण्यशकला एव हिरण्येष्टकास्तदुपधानेन ताभ्यो नमस्करोति ।
तन्मध्येषु तस्मै नम इति दर्शनात् । प्रकारान्तरेण हिरण्येष्टकाः प्रशंसति-

ब्रह्मवादिनो वदन्तीति । लोके हि द्विविधा एव पशवो ग्राम्याश्चाऽऽर-
ण्याश्चेति । तत्र ग्राम्यान्पुरुषाभादीनयं यजमानश्चीयमानेऽग्नौ स्थापितवान् ।
मयुमारण्यमनु ते दिशामीत्यादिभिर्मन्त्रैरारण्यांश्च शोकेन योजितवान् । तत
उभयविधेभ्यः पशुभ्योऽन्येदनुपहितं पशुस्वरूपं किं नामोच्छिष्यते । अथः
कष्टोऽयं सर्वकर्मोपद्रवको यजमानव्यापार इति ब्रह्मवादिनः परस्परमाहुः । तत्रै-
तदुत्तरं द्रष्टव्यम्-नायं कष्टो व्यापारो यस्मादयं हिरण्येष्टका उपदधाति हिरण्यं
वामृतं तेनामृतेन ग्राम्येभ्यः पशुभ्यो मेवजकरणादेतदीपार्हिसादोषं न प्राप्नोति ।
एतच्चोपलक्षणमारण्यपशुशोकस्यापि मेवजमेतदिति द्रष्टव्यम् । एतासां कृत्तिका-
दिनक्षत्रेष्टकाभ्य ऊर्ध्वभावित्रात्तद्ब्राह्मणानन्तरेमेवैतद्ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् ।

अथ तिसृणां स्वयमातृणानामुपधानानन्तरं प्राणनादिकं विधत्ते-

प्राणो वा इति । प्रथममध्यमोत्तमचितिषु तिस्रः स्वयमातृणाः, ताश्च क्रमेण
प्राणव्यानापानस्वरूपाः प्राग्वृत्तिमध्यवृत्तिपश्चाद्वृत्तिस्वताभ्यात् । अतः प्रथमचितौ
स्वयमातृणामुपधाय प्राण्यादुच्छ्वातं कुर्यात् । मध्यमचितौ व्यन्यात्प्राणा-
पानस्तन्मनं कुर्यात् । उत्तमचितावपान्याग्निःश्वातं कुर्यात् । स एवं सति स्वकीयैः
प्राणादिभिरग्नेः प्राणादीन्समर्षयति । अपि च प्राणवायुभिरेवैनमग्निं पदीपयति ।

अथ तिसृषु स्वयमातृणासु व्याहृतित्रयं क्रमेण विनियुञ्जे-

भूर्भुवः सुवरिति । तत्रस्वयमातृणोपधानब्राह्मणानन्तरेमेवैतदपि ब्राह्मणं
विभक्त्य योजयितव्यम् । यदुक्तं सूत्रकारेण-“ प्राणाय त्वा चक्षुषे रथेति चतस्रः
स्वयमातृणाः पतिदिशम् ” इति । तत्र मन्त्रानुत्पादयति-

(अहतां रूपादीनामभिधानम्)

प्राणाय व्यानायेति । प्राणादिपैदश्वतुभिश्चत्वारो मन्त्राः । प्राणाय त्वा चक्षुषे त्वा तपेत्यादि सर्वत्रानुषङ्गते । हे पूर्वदिग्वर्तिस्वयमातृणो प्राणवृत्ति-
सिद्धये त्वामुपदधामि । चक्षुषे दृष्टिसिद्धयर्थं त्वामुपदधामि । या तव स्वाभि-
भूता देवता तयाऽनुगृहीता ध्रुवा सतीह सीदोपविश । यथाऽङ्गिरोभिरुपहिता
ध्रुवा तद्वत् । एवं व्यानायेत्यादिमन्त्रत्रये योजनीयम् । एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं
विधत्ते—

अग्निना वै देवा इति । पुरा कदाचिद्देवाश्चीयमानभर्षि साधनं कृत्वा स्वर्गं
प्राप्तुमेषुञ्चन् । तेन चाग्निना साधनेन प्राप्तुं नाशक्नुवन् । अतः शक्तिसाधन-
त्वेन स्वयमातृणो निश्चिद्योपधाय तत्रत्येन सर्वादिगवगतेन चक्षुषा स्वर्गं प्राप्ताः।
तदीयमन्त्रेषु हि चक्षुषे त्वेत्यादि सर्वेष्वप्यनुषक्तम् । अत एताश्चतस्रः स्वय-
मातृणोऽश्वतसृषु दिक्षुपधाय सर्वादिगवगतचक्षुर्युक्तेनाग्निना स्वर्गं प्राप्नोति ।
हिरण्येष्टकात्राक्षणेन सहैतद्ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे ऋणयजुर्वेदीयतै-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके

पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमपाठके पञ्चमपपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

अग्न आ याहि वीतय इत्याहाहवत्वैवैनमग्निं
दूतं वृणीमह इत्याह दूत्वैवैनं वृणीतेऽग्निनाऽ-
ग्निः समिधयत इत्याह समिन्ध एवैनमग्निर्वृ-
त्राणि जङ्घनदित्याह समिद्ध एवास्मिन्निन्द्रियं
दधात्यग्नेः स्तोमं मनामह इत्याह मनुत एवैन-
मेतानि वा अह्नाः* रूपाणि (१) अन्वहमेवैनं
चिनुतेऽवाह्नाः* रूपाणि रुन्धे ब्रह्मवादिनां वद-
न्ति कस्मात्सत्याद्यातयांस्नरिन्धा इष्टका अयात-
यास्नी लोकंपृणेत्यैन्द्राग्नी हि वाहस्पत्येति
ब्रूयादिन्द्राग्नी च हि देवानां बृहस्पतिश्चायात-

(अहतां रूपादीनामभिधानम्)

यामानोऽनुचरवती भवत्यजाभिस्वायानुष्टुमाऽनु-
 चरत्यात्मा वै लोकंपृणा प्राणोऽनुष्टुप्तस्मा-
 त्प्राणः सर्वाण्यङ्गान्यनु चरति ता अस्य सूद-
 दोहसः (२) इत्याह तस्मात्परुषिपरुषि रसः
 सोमं श्रीणन्ति पृश्नय इत्याहाज्ञं वै पृश्नयज्ञ-
 मेवायं रुन्धेऽर्को वा अभिरर्कोऽन्नमन्नमेवायं
 रुन्धे जम्भन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिव
 इत्याहेमानेवास्मै लोकान्ज्योतिष्मतः करोति
 यो वा इष्टकानां प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति
 तथा देवतयाऽङ्गिरस्वदधुवा सीदेत्याहेषा वा इष्ट-
 कानां प्रतिष्ठा य एवं वेद प्रत्येव तिष्ठति (३) ।

(रूपाणि सूदोहस्तया षोडश च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

हिरण्यस्वपमातृणाभिधाः पञ्चम ईरिताः ।

अथ षष्ठेऽह्ना रूपादयः कथयन्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“अन्न आ याहि वतियेऽग्निं दूर्तं वृणीमहेऽग्निनाऽग्नि-
 समिष्यतेऽग्निर्वृत्राणि जङ्घनदग्नेः स्तोमं पनामहे सिधमघ दिविस्पृशम् । देवस्य
 इविणस्पव इति पञ्चाह्नां रूपाणि ” इति । तदिदं विभातुं मन्त्राणां तात्पर्याणि
 क्रमेण दर्शयति—

अन्न आ याहीति । मथममन्त्र आयाहीत्युक्तत्वादाह्वानं प्रतीयते । द्वितीये
 तु वृणीमह इत्युक्तत्वादाह्वय पञ्चाद्वरणं प्रतीयते । तृतीये तु समिष्यत इत्युक्त-
 त्वादाह्वानं प्रतीयते । चतुर्थे तु वृत्राणि जङ्घनदिति शङ्खभेदेः सावर्ध्वं

(अहो रूपादीनामभिधानम्)

पठियते । पञ्चमे तु मनामह इत्युक्तत्वात्पठनं पठियते । तत्र प्रथमद्वितीयो
होतृकाण्डे प्रथमो वाजा इत्यनुवाके समाप्तावौ । तौ चास्वामिर्द्वितीयकाण्डस्य
पञ्चमपपाठके सामिधेनीब्राह्मणे व्याख्यातौ । तृतीयो यस्त्वा इत्यनुवाके
समाप्तावत्तत्रैव व्याख्यातः । चतुर्थस्तु चतुर्थकाण्डस्य तृतीयपपाठकस्यान्या-
नुवाके व्याख्यातः । पञ्चमः शास्त्रान्तरगतः । एतैर्मन्त्रैरुपधेयानामिष्टकानामङ्गा
रूपाणीत्येतामधेयम् । तेषामुपधानविधिमर्थवादेनोच्यति—

एतानि वा इति । पञ्चस्वहःसु तस्यां तस्यां चित्वा उपधेयत्वादेतत्पञ्च-
साध्यानीष्टकास्वरूपाण्यङ्गा रूपाणीत्युच्यन्ते । तान्युपधेयादिति विधिरुन्नेयः ।
तदुपधानेन सर्वदा प्रतिदिनमभि चितवान्भवति । कालविशेषाणां च स्वरूपं
च माप्नोति । एतच्च ब्राह्मणवाक्यं तत्राच्यतिप्रस्तावे विभज्य वृष्टव्यम् ।

अथ लोकंपूजाया विधिमर्थवादेनोच्यति—

ब्रह्मवादिन इति । लोकं पूण छिद्रं पूणेति मन्त्रेणोपधेया लोकंपूजाः ।
एतद्व्यतिरिक्तामामिष्टकानामेकस्यां चित्वा सक्तुदेवोपधानं तावत्तैव गतसारत्वात् ।
लोकंपूजायास्त्वगतसारत्वादसक्तुदुपधानं क्रियते । तदेतद्गतसारत्वं कस्मात्का-
रणादिति ब्रह्मवादिभिः पृष्ठे सति ऐन्द्राग्रत्वाद्वाहंस्पत्यत्वाच्चेति बुद्धिमानुत्तरं
ब्रूयात् । इन्द्राग्नी त्वा बृहन्नाविरितिपन्त्रे समाजावत्त्वात्तद्विषयत्वम् । इन्द्राग्नी
बृहस्पतिरित्येते देवाः सामिधेयातिशयोपेतत्वात्कदापिदपि गतसारा न भवन्ति ।
तादृशीमयावत्तर्ज्ञी लोकंपूजारूपामिष्टकामुपधेयादिति विधिरुन्नेयः ।

अथ लोकं पूणेतिपन्त्रस्य मन्त्रान्तरापेत्वं विधत्ते—

अनुचरवतीति । लोकं पूण छिद्रं पूणेति मन्त्रमनु पश्चाच्चरति पठत्यत
इति अनुचरो द्वितीयो मन्त्रः । तेनाप्युपधेयत्वादिपामिष्टकाऽनुचरवती । एकेनैव
मन्त्रेण पुनः पुनरुपधाने सत्यालक्ष्यं भवेत् । मन्त्रान्तरसद्भावे तु तदालक्ष्यं न
भवति ।

अनुचरमन्त्रं सामान्यतो विधाय पुनर्विशेषतो विधत्ते—

अनुष्टमेति । लोकं पूणेतिपन्त्र आत्मा शरीरम् । अनुचरस्त्वो द्वितीयोऽ-
नुष्टम्भस्त्वं पाणक्तुः । यस्मादत्रैवं तस्मात्लोकेशु पाणवायुः सर्वाञ्छरीरा-
व्यवधानानुत्तुर्धं चरति ।

तस्मिन्ननुचरमन्त्रे मध्यमपादस्य तात्पर्यं दर्शयति—

ता अस्येति । सूदशब्देन दोहनियः क्षीरादिरस उपलक्ष्यते । सूदं बृहन्तीति सूददोहसस्ता इष्टकाः । यस्मादनैवमुक्तं तस्मात्सोमवल्ल्यामपि परुषि परुषि तत्तस्य-
वर्णि रसोऽवतिष्ठते । द्वितीयपादस्य तात्पर्यं दर्शयति—

सोमश्च श्रीणन्तीति । पृथ्वयः भेतगोरूपा इष्टका अन्नं च भेतवर्णं तस्माद-
न्नप्राप्तिः । किंचेष्टकाचितोऽभिरचनीयोऽन्नं चार्चनीयम् । तस्मादप्यन्नप्राप्तिः ।

द्वितीयाधे त्रिष्वा रोचने दिव इत्यस्य तात्पर्यं दर्शयति—

जन्मन्देवानामिति । विशब्देन लोकत्रयमुच्यते । रोचनशब्देन ज्योतिः ।
यावती वै पृथिवीत्यनुवाके त्रयोदश लोकंप्रुणा उपदधातीत्यावृत्तौर्षिहितत्वाद्यात-
यामत्वशङ्कायां तत्परिहारेऽत्राऽऽम्नातः । अतस्तत्रैवेदं ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् । तत्र
संख्यामात्रविधिमाभिमेत्यात्र विभ्युन्नयनमुक्तम् । यदा तु तत्रैव विशिष्टोपधान-
विधिस्तदानीं नात्र विधिरुज्जेतव्यः ।

अथ सर्वेष्टकाशेषत्वेन तथा देवतयेति मन्त्रं विधत्ते—

यो वा इष्टकानामिति । मन्त्रे ऋवेत्यभिधानादानेनोपधाने सतीष्टकाः
प्रतिष्ठिता भवन्ति । अतः सर्वास्वपीष्टकास्वितं मन्त्रं पठेदित्यभिप्रायः । इदं
ब्राह्मणं स्वप्नमातृणोपधानब्राह्मणे द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लृणयजुर्वेदी-

यत्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

सुवर्गाय वा एष लोकार्यं चीयते यद्गन्नि-
र्वज्ज एकादशिनी यद्भावेकादशिनीं मिनुया-
द्वज्जेणश्च सुवर्गांल्लोकादन्तर्दध्याद्यज्ज मिनुया-
त्स्वरुमिः पशून्व्यर्धयेदेकयूपं मिनोति नैनं
वज्जेण सुवर्गांल्लोकादन्तर्दधाति न स्वरुमिः
पशून्व्यर्धयति वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण-

(यूपैकत्वादीनामभिधानम्)

धृत्ये योऽग्निं चिन्वन्नधिकामत्यैन्द्रिया (१)
 ऋचाऽऽक्रमणं प्रतीष्टकामुपदध्यात्तेन्द्रियेण वी-
 र्येण व्युध्यते रुद्रो वा एष यदग्निस्तस्य तिस्रः
 शरण्याः प्रतीचीं तिरश्च्यनुचीं ताम्यो वा एष
 आ वृश्च्यते योऽग्निं चिनुतेऽग्निं चित्वा तिस्र-
 धन्वमयाचितं ब्राह्मणाय दधानाम्य एव नम-
 स्करोत्यथो ताम्य एवाऽऽत्मानं निष्कीर्णीते
 यत्तं रुद्र पुरः (२) धनुस्तद्वातो अनु वातु
 ते तस्मै ते रुद्र संवत्सरेण नमस्करोमि यत्तं
 रुद्र दक्षिणा धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै
 ते रुद्र परिवत्सरेण नमस्करोमि यत्तं रुद्र
 पश्चान्धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्रे-
 डावत्सरेण नमस्करोमि यत्तं रुद्रोत्तरान्धनुस्तत्
 (३) वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्रवृ-
 त्सरेण नमस्करोमि यत्तं रुद्रोपरि धनुस्तद्वातो
 अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र वत्सरेण नमस्करोमि
 रुद्रो वा एष यदग्निः स यथा व्याघ्रः क्रुद्धस्ति-
 ष्ठत्येवं वा एष एताहिं संचितमेतैरुप तिष्ठते
 नमस्कारैरेवेन शमयति यैऽधयः (४)
 पुरीष्याः प्राविंठाः पृथिवीमनु । तेषां त्वमस्यु-
 त्तमः प्र णो जांवातवे सुव । आपं त्वाऽमे
 मनसाऽऽपं त्वाऽमे तपसाऽऽपं त्वाऽमे वृक्ष-
 याऽऽपं त्वाऽमे उपसद्भिरापं त्वाऽमे सुत्य-

याऽऽपि त्वाऽग्ने दक्षिणाभिरापि त्वाऽग्नेऽवभृथे-
नाऽऽपि त्वाऽग्ने वज्रायाऽऽपि त्वाऽग्ने स्वगाकारे-
णेत्याहृषा वा अग्नेराप्तिस्तयैवैनमामोति (५) ॥
(ऐन्द्रिया पुर उतराद्यनुस्त्वदग्र्यं आहाष्टौ च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

अक्षां रूपाणीरितानि षष्ठे लोकंपृणा तथा ।

अथ सप्तमे यूपैकत्वादीन्युच्यन्ते ।

यद्रूपमथमथकाण्डे—“ एकयूपो वैकादशिनी वा । अन्येषां यज्ञानां यूपं
भवन्ति । एकविंशत्यभ्यभेदस्य ” इति । तत्र विकल्पेन प्राप्तां यूपैकादशिनी-
रथांश्च यूपैकत्वमेव विधत्ते—

सुवर्गाय वा एष इति । योऽयमभिः स एष सुवर्गार्थं चीयते, यूपैका-
दशिनी च वज्रसमाना । तत्रेदं विचार्यते—किमग्नौ पथर्थं यूपैकादशिनी कर्तव्या
न वेति । यदि तामेकादशिनीं प्रक्षिपेत्तदा तद्रूपेण वज्रेणैवमग्निं स्वर्गलोकाद-
न्तर्हितं कुर्यात् । बहुयूपव्यवधानात्स्वर्गो न दृश्येत । अथ तामेकादशिनीं न
प्रक्षिपेत्तदानीं पशुन्स्वरुमिर्षिभोजयेत् । स्वरुशब्देन यूपतक्षणकालीनानि शक-
क्षान्युच्यन्ते । यूपभावे च कथं तानि संभवेयुः । तदभावे च स्वरुणा पशु-
वनकीरेयतन्न सिध्येत् । अत्रोभयदोषपरिहारार्थिकं यूपं प्रक्षिपेत् । तदानीं वज्रा-
त्पक्ष्यहृत्स्वव्यवधानाभावादिमार्गिं स्वर्गादन्तर्हितं न करोति । यूपसद्भावात्तद्वि-
भोगोऽपि न भविष्यति । अथ च ब्राह्मणस्य चोदकपाप्तापवाद्स्वरुपत्वात्त्वाऽऽ-
भावे कर्त्स्निभिदध्यनुवाकेऽन्तर्भावः ।

यद्रूपं सूत्रकारेण—“ इन्द्रं विधा अर्षीवृषन्तित्युत्तरेण पुच्छाध्ययमन्तर्वि-
धा (वैशा) क्रमणं मतीष्टकामुपदध्यात् ” इति । पुच्छाध्ययः पुच्छपक्षयोः
केभिः । तदिदं यूपोक्तमुपधानं विधत्ते—

(यूपैकत्वादीनामभिधानम्)

वि वा एष इति । य उपधानकर्ता चयनकालेऽग्निप्रधिकामति स एव इन्द्रिय(येण) सामर्थ्येन [च] वियुक्तो भवति । अतस्तत्परिहारायाऽऽकृष्य प्रति पादपक्षेपस्थाने कांचिदिष्टकामिन्द्रं विश्वा अवीदुषन्नित्युचोपदध्यात् । सा चाग्निप्रणयनप्रस्तावे सामान्नातत्वात्तत्रैव व्याख्याता । अत्र पुनर्वाचनिकं विनियोगान्तरम् । एतदुपधानेनेन्द्रियसामर्थ्यवियोगो न भवति । एतच्च ब्राह्मणं शंशु ब्राह्मणस्यत्यामित्यादेरभाक्रमणब्राह्मणार्थपूर्वं द्रष्टव्यम् । अथ धनुर्दानं विधत्ते—

रुद्रो वा एष इति । योऽयमग्निः स एव रुद्रः क्रूरो देवः । रुद्रो वै कूर इति क्षन्वन्नाऽऽम्नातम् । तस्य च क्रूरस्य शरव्याः शरेण साध्याः पतीष्यादयस्तिष्ठः शरव्याः । यद्वा हिंसकरवादिपुरेव शरव्याः । सा च वेधा—पतीषी संमुखमागच्छन्ती, तिरथी पार्श्वयोश्च गच्छन्ती, अनुषी पृष्ठत आगच्छन्ती चेति । एवं सति योऽग्निं चिनुते स एष ताभ्य इषुभ्यो निमिजभूताभ्य आवृच्यते सर्वतच्छिद्यते ताभिः प्रहतो भवतीत्यर्थः । अतस्तत्परिहाराय तिसृभिरेषुभ्युक्तमेकं धनुरयाचितमपि ब्राह्मणाय दद्यात् । तेन दानेन वाधिकाभ्यस्ताभ्य इषुभ्यो नमस्करोत्येव । अपि च ताभ्य इषुभ्यः सकाशादेवाऽऽत्मानं स्वशरीरं निष्क्रीणीति । यदुक्तं सूत्रकारेण—“तिसृष्वन्यमयाचितं यजमानो ब्राह्मणाय इषुवा यत्ते रुद्र पुरो धनुरित्येतैरथालिङ्गमुपातिष्ठते ” इति । तदेतद्विधानं मन्वान्स्पादमति—

यत्ते रुद्र पुर इति । हे रुद्र पुरः पूर्वस्यां दिशि ते त्वदीयं यद्दधुरस्ति तदनुसृत्य वातो वातु प्रसरतु । किमर्थं, ते त्वदर्थं त्वत्सहायार्थमित्यर्थः । तथा बाणे मुक्ते सति यदा वायुरनुकूलो भवति तदा बाणः शीघ्रमुद्गच्छति तदिदं साहाय्यम् । हे रुद्र ते त्वदीयाय तस्मै धनुषे संवत्सरेण कालेन नमोऽस्तु । एकस्मिन्संवत्सरे निरन्तरं नमस्करोमीत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । पञ्चविंशत्सराणां षष्टिसंवत्सराणां मध्य एकैकस्मिन्पञ्चके स्थिताः संवत्सराः क्रमेण संवत्सरपरिवत्सरेदावत्सरेद्ववत्सरवत्सरणन्दैर्विवक्षिताः । प्रथमः संवत्सरो द्वितीयः परिवत्सरस्तृतीय इदावत्सरश्चतुर्थ इद्वत्सरः पञ्चमो वत्सरः । एवं सत्येकैकदिवर्तिधनुषे निरन्तरमेकैकस्मिन्संवत्सरे नमस्कारः कृतो भवति । एतन्न्यन्वसाध्यमुपस्थानं विधत्ते—

रुद्रो वा एष इति । लोके कुरुद्धो व्याघ्रो गर्जन्भक्षणोद्यतो यथा भयंकर-

स्तिष्ठति, एवमेवैष सम्यक्त्वतोऽधिक्रमः सन्नुपस्थाने सति तन्मन्त्रगतैर्नमस्कारैः
शान्तो भवति । तद्विदमुपस्थानमाक्षणं शतरुद्रीयहोमत्राक्षणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ येऽग्नयः पुरीष्या इति प्रयास्यन्नाग्निभिरार्धं यजमान
उपविष्टवे ” इति, तद्विदं विधातुं मन्त्रान्यठति—

येऽग्नय इति । हेऽग्ने भया चीयमाना ये केचिदन्यैर्धीयमानाः पुरीष्या
मृदा मिष्पाद्याः प्रुथिवीमनु प्राविष्टाः सन्ति तेषां मध्ये त्वमुत्तमोऽसि । तादृश-
स्सं नोऽस्माञ्जीवातवे जीवन्मौषधाय चिरं जीवितुं प्रसुष प्रकर्षेण प्रेरय । हेऽग्ने
त्वामापं प्राप्तवानस्मि । तामान्येनोक्ता माग्निः पुनर्विशेष्यते । संकल्पमारम्य
वशानूबन्ध्यास्वगाकारपर्यन्ता ये सोमप्रयोगावयवास्तैः सर्वैस्त्वां प्राप्तोऽस्मि ।
मनः संकल्पो वचो मन्त्रोच्चारणम् । तपोऽनशनं दानं च । दीक्षा
मौनादिनियमः । उपसदो दिनप्रयानुष्ठेया होमाः । सुत्या सोमग्रहहोमः । वक्षि-
णा द्वादशशतगवादयः । भवमृथो जले होमः । वशानूबन्ध्यापशुः । स्वगा-
कारोऽवशिष्टावयवसंपूर्त्या स्वाधीनत्वकरणम् । अत्राप्यापं त्वाऽभ इत्यनुपच्यते ।

एतन्मन्त्रसाधं प्रयाणकाञ्चीनोपस्थानविधिं मन्त्रव्याख्यानरूपेणार्धवादेनो-
च्यति—

इत्याहुषा वा इति । योऽर्धं मन्त्रः पठितस्तं मन्त्रमुक्तप्रकारेण प्रयाण-
काले ज्ञूयात् । एवैव मन्त्रपाठानुष्ठितिरग्नेः माषिका । तस्मात्तयैवार्धं प्राप्नोति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

गायत्रेण पुरस्तादुप तिष्ठते प्राणमेवास्मि-
न्दधाति बृहद्रथंतराभ्यां पक्षावोज एवास्मि-
न्दधात्यतुस्थार्यज्ञायज्ञियेन पुच्छंमृतुष्वेव प्रति
तिष्ठति पृष्ठैरुप तिष्ठते तेजो वै पुष्टानि तेज

(उपस्थानायमिधानम्)

एवास्मिन्दधाति प्रजापतिरग्निमसृजत सोऽस्मा-
त्सुष्टः पराङ्मत्तं वारवन्तीयैनावारयत तद्दारव-
न्तीयस्य वारवन्तीयत्व* इयेतेन इयेती अकु-
रुत तच्छयैतस्य इयेतत्वम् (१) यद्दारवन्ती-
यैनोपतिष्ठते वारयत एवेन* इयेतेन इयेती कु-
रुते प्रजापतेर्हृदयेनापिपक्षं प्रत्युप तिष्ठते
प्रेमाणमेवास्य गच्छति प्राच्या त्वा दिशा
सादयामि गायत्रेण छन्दसाऽग्निना देवतयाऽग्नेः
शीर्ष्णाऽग्नेः शिर उप दधामि दक्षिणया त्वा
दिशा सादयामि त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रेण देवत-
याऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुप दधामि प्रतीच्यां
त्वा दिशा सादयामि (२) जागतेन
छन्दसा सावित्रा देवतयाऽग्नेः पुच्छेनाग्नेः पुच्छ-
मुप दधाम्यदीच्या त्वा दिशा सादयाम्या-
नुष्टुभेन छन्दसा मित्रावरुणाभ्यां देवतयाऽग्नेः
पक्षेणाग्नेः पक्षमुप दधाम्यूर्ध्वसां त्वा दिशा
सादयामि पाङ्क्तैन छन्दसा बृहस्पतिना देव-
तयाऽग्नेः पृष्ठेनाग्नेः पृष्ठमुप दधामि यो वा
अपात्मानमग्निं चिनुतेऽपात्माऽमुष्मिँल्लोके भ-
वति यः सात्मानं चिनुते सात्माऽमुष्मिँल्लोके
भवत्यात्मेष्टका उप दधात्येष वा अग्नेरात्मा
सात्मानमेवाग्निं चिनुते सात्माऽमुष्मिँल्लोके
भवति य एवं वेद (३) ॥

(उपस्थानाद्यभिधानम्)

(श्वेतं प्रवीच्या त्वा दिशा सादयामि वः सात्मानं चिनुते द्वाविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितार्था पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

एकयूपादिविधयः सप्तमे समुदीरिताः ।

अथाष्टम उपस्थानादिकमुच्यते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ पृष्ठैरुपतिष्ठते गायत्रेण पुरस्ताद्बृहद्रथंतराभ्यां पक्षा-
ब्रुतुस्थामज्ञायज्ञियेन पुच्छं दक्षिणस्यां श्रोण्यां वारवन्तीयेनोत्तरस्यां वामदेव्ये-
नापि पक्षे प्रजापतेः सामानुचं गायति ” इति तदेतद्विधत्ते—

गायत्रेण पुरुस्तादिति । गायत्रादीनि सामविशेषनामानि । तत्सवितुर्ब-
रेण्यमित्यस्यामृच्युत्पन्नं गायत्रं, तेन शिरोभागस्योपस्थाने सत्यस्मिन्नग्नौ प्राणः
स्थापितो भवति । त्वामिद्धि हवामह इत्यस्यामृच्युत्पन्नं बृहत्, अभि त्वा शूर
नोनुम इत्यस्यामृच्युत्पन्नं रथंतरम् । ताम्यां पक्षयोरुपस्थाने सति वलं संपा-
दितं भवति । वसन्तमित्यादिकापामृच्युत्पन्नमृतुस्थापज्ञायज्ञियं, तेन पुच्छो-
पस्थाने सति ऋतुषु प्रतिष्ठितो भवति । नानि पृष्ठस्तोत्रगताति सामानि वैः सर्वैः
ऋत्सामग्निमुपतिष्ठेत । तेन शरीरकान्तिः प्राप्स्यते ।

अथ श्रोणिद्वयोपस्थानाय सामद्वयं विधत्ते—

प्रजापतिरग्निमिति । अथं न त्वा वारवन्तमित्यस्यामृच्युत्पन्नं वारवन्तीयं,
तेन साम्ना पराचीनं गच्छन्तमग्निं विनिवारयामास निवारणसाधनत्वादेव वार-
वन्तीयं नाम संपन्नम् । अभि प्र वः सुराभसमित्यस्यामृच्युत्पन्नं श्वेतं, तेन
साम्ना तं निवारितमग्निं श्वेती स्ववशो यथा भवति तथाऽकुरुतः । श्वेतीक-
रणसाधनत्वाच्छ्वेतमिति साम्नो नाम । तेन सामद्वयेन श्रोणिद्वयोपस्थाने
सत्यन्यत्र गमनं निवार्य स्वाधीनं करोति । सूत्रे तु शास्त्रान्तरानुसारेण श्वेत-
स्थाने वामदेवमुक्तम् । अथ पक्षसंध्युपस्थानाय सामान्तरं विधत्ते—

प्रजापतेरिति । ऋग्हितेषु स्तोमेषु यदुत्पन्नं साम प्रजापतेर्हृदयमिति नाम
तेषु स्तोमेष्वेतस्यं शब्दस्य भावात्तेन पक्षसंध्युपस्थाने सत्यग्नेः प्रीतिं प्राप्नोति ।

१ स. गायन्ति । २ क. ध. ड. °त्यत्र । स. °त्यस्य ग° । ३ स. घ. ड. स्तोमेषु ।
४ स. घ. ड. स्तोमेषु । ५ स. घ. ड. °स्यं सश° । ६ स. °स्य सद्भावा° ।

(उपस्थानायभिधानम्)

एतस्यापस्थानस्य विकर्षणानन्तरभावित्वाद्दशमचूर्जमित्यस्मिन्ब्राह्मणानुवाके तदे-
तद्ब्रह्मण्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ पाच्या त्वा दिशा सादधापीति पञ्चाऽऽत्मेष्टकाः
प्रतिदिशमेकां मध्ये ” इति, तदेतद्विधातुं मन्त्रानुत्तरादपति—

प्राच्या त्वा दिशेति । येयं प्राची दिग्मञ्च गामत्रं छन्दो याऽप्यमित्त्वा
देवता यदपि देवतात्मनोऽग्नेः शिरः, सर्वैः सहितोऽहं हे इष्टके त्वामस्य चीयमा-
स्माग्नेः शिरस्थान उपदधापि । एवमुत्तरेष्वपि योज्यम् । इदानीमात्मेष्टका
विधत्ते—

यो वा अपात्मानमिति । आत्मा शरीरं तद्ग्रहितमग्निं चिन्वानः स्वर्गे
शरीररहितो भवति । सात्मकमग्निं चिन्वानस्तत्र सात्मक एव भवति । तस्मादा-
त्मेष्टका उपदध्यात् । तन्निष्पादकत्वाद्देवा आत्मेष्टका एव शिरःप्रभृत्यवयव-
संघ एवाग्नेः शरीरम् । तस्मादेतदुपधानेन सशरीरमग्निं चिनुते ।

वेदनं पशंसति—सात्माऽमुष्मिन्निति ।

अथ मीमांसा ।

सप्तमाध्यायस्य तृतीयपादे चतुर्दशाधिकरणे चिन्तितम्—

पृष्ठैरुपस्थितौ स्तोत्रधर्माः सन्ति न वाऽग्निमः ।

अग्निहोत्रनवान्मैवं मन्त्रोक्तेरात्मनेपदात् ॥

अग्निचयने श्रूयते—“ पृष्ठैरुपस्थिते ” इति । पृष्ठशब्दो ज्योतिष्टोमे माध्यं-
दिनसवनगतस्य स्तोत्रकर्मणो नामधेयमिति पथपाध्याये निर्णीतम् सोऽग्निचयन-
गतोपस्थानकर्मणि मयुज्यमानोऽग्निहोत्रशब्दस्यायेन पृष्ठस्तोत्रकर्मण्युपस्थानेऽतिदि-
शतीति चेन्मैवम् । अत्र पृष्ठशब्दस्य मन्त्रपरत्वेन कर्मपरत्वाभावात् । मातमग्नि-
होत्रं जुहोतीत्यत्राग्निहोत्रशब्दो जुहोतिधातुना समानाधिकृतः कर्मपरः । अत्रोपा-
न्मन्त्रकरण इत्येतत्प्राग्निनीमसूत्रमुपशब्दपुष्पात्तिष्ठतिधातोरात्मनेपदं विदधत्तुवी-
यान्तस्य पृष्ठशब्दस्य मन्त्रात्मककरणपरतां दर्शयति । यद्यपि स्तोत्रकर्मवाची पृष्ठ-
शब्दस्तथाऽपि तत्साधनभूवान्तरादिसामोपेतानमि त्वा शूरेत्यादिमन्त्रानुपलक्ष-
यति । न च लक्षणाभ्रयणमेव दोष इति वाच्यं, त्वत्पक्षेऽप्याश्रयणधियात् ।
किंच त्वत्पक्षे यथा नित्याग्निहोत्रवाचिनाऽग्निहोत्रशब्देन तद्वर्मानुपलक्ष्य तेष्व-
धर्मैस्तद्युक्तं मासाग्निहोत्रात्मकं कर्मान्तरं लक्ष्यते । तथा स्तोत्रवाचिना

(आहुत्याद्यभिधानम्)

पृष्ठशब्देन तद्वर्णोपलक्षणद्वारेणोपस्थानरूपं कर्मान्तरं लक्षणविमिति
विप्रकृत्यते । तस्मात्पृष्ठशब्दो न स्तोत्रवर्मानतिदिशति । एतच्च ब्राह्मणं
नक्षत्रेष्टकामासनादूर्ध्वं ब्रह्मव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लृष्णयजुर्वेदी-

यतौत्तरविंशतिहाभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके-

दृष्टोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अग्ने उदधे या त इषुर्युवा नाम तया नो
मृड तस्यास्ते नमस्तस्यास्त उप जीवन्तो
भूयास्माग्ने दुध गह्य किंशिल वन्य या त
इषुर्युवा नाम तया नो मृड तस्यास्ते नमस्त-
स्यास्त उपजीवन्तो भूयास्म पञ्च वा एतेऽ-
ग्नेयो यच्चितय उदधिरेव नाम प्रथमो दुधः
(१) द्वितीयो गह्यस्तृतीयः किंशिलश्च-
तुर्यो वन्यः पञ्चमस्तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयाद-
ध्वर्यं च यजमानं च प्र दहेयुर्यदेता आहुती-
र्जुहोति मागधेयेनैवेनाञ्छमयाति नाऽऽर्तिमा-
र्ह्यध्वर्युर्न यजमानो वाङ्म आसन्नसोः प्रा-
णोऽक्ष्योश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं बाहुधोर्बलमू-
वोरोजोऽर्द्धिा विश्वान्यज्ञानि तनूः (२)
तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसी-
रप वा एतस्मात्प्राणाः कामन्ति योऽर्धे चि-
न्धर्जधिकामन्ति वाङ्म आसन्नसोः प्राण इत्याह

(आहुत्यायभिधानम्)

प्राणानेवाऽऽत्मन्धत्ते यो रुद्रो अमो यो अप्सु
य ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवनाऽऽविवेश
तस्मै रुद्राय नमो अस्त्वाहुतिभागा वा अन्ये
रुद्रा हविर्भागाः (३) अन्ये शतरुद्रीयं
हुत्वा गावीधुकं चरुमेतेन यजुषा चरमायामि-
ष्टकायां नि दध्याद्भागधेयैर्नैवैर्न शमयति तस्य
त्वे शतरुद्रीयं हुतामित्याहुर्यस्यैतद्ग्नौ क्रियत
इति वसवस्त्वा रुद्रैः पुरस्तात्पान्तु पितरस्त्वा
यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतः पान्त्वादित्या-
स्त्वा विश्वैर्देवैः पश्चात्पान्तु द्युतानस्त्वा भारुतो
मरुद्भिरुत्तरतः पान्तु (४) देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा
वरुणराजानोऽधस्ताच्चोपरिष्ठाच्च पान्तु न वा
एतेन पूतो न मेध्यो न प्रोक्षितो यदेनमर्तः
प्राचीनीं प्रोक्षति यत्संचितमाज्येन प्रोक्षति तेन
पूतस्तेन मेध्यस्तेन प्रोक्षितः (५) ॥

(दधस्तनूर्हविर्भागाः पान्तु द्वात्रिंशच्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके पञ्चम-
प्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

आत्मेष्टकामुपस्थानमप्यष्टम उदीरितम् ।

अथ नवम आहुत्यादिकमभिधीयते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ अम उदधे या त इपुयुवा नामेति पश्चाऽऽग्याहुती-
हुत्वा ” इति, तदिदं विधातुं मन्त्रानुत्पादयति—

(आहुत्याषमिधानम्)

अग्न उदध इति । उदधिरिति कस्यचिदग्नेनाम् । उदधिनामक हेऽग्ने ते त्वदीया येयमिषुर्वुवा नाम, परशरीरे सहसा मिश्रणाद्युवेति वाणस्य नामधेयं, तथा युवाभिधेयया नोऽस्मान्मूढ सुखय । ते त्वदीयायास्तस्या इषोर्नमोऽस्तु । ते त्वदीयायास्तस्या इषोः पसादादुपजीवन्तः समीचीनजीवनयुक्ता भूमास्म । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । दुध्रादीनि चत्वार्यग्निविशेषनामानि । तैर्मन्त्रश्चतुर्धा भिद्यते । सर्वेषामप्यग्निशब्द आदावनुषज्यते । या त इषुरित्यादिरन्त्यानुषङ्गः ।

अथेतैर्मन्त्रैराहुवीर्विधत्ते-

पञ्च वा एत इति । या एताः पञ्च चितय उपर्यधोभावेन निष्पादितास्ता एवोदध्यादिनामकाः पञ्चाग्नयः । तेषामाहुत्यभावेऽध्वर्युयजमानयोर्दाहः स्यात् । अतस्तत्परिहारयैतैर्मन्त्रैः पञ्चाऽऽज्याहुतीर्जुहुयात् । एतासां च वातनामाहुत्यनन्तरभावित्वादिभिर्देवेभ्य इत्यनुवाकान्ते तदेतदूनाक्षणं द्रष्टव्यम् ।

यदुकं सूत्रकोरण-“ वाङ्म आसन्निति सर्वत्राऽऽरोहेन्मत्यवरोहंश्च जपति सङ्घ्वाऽन्ततः ” इति, तमेतं विधिमन्त्रेण मन्त्रमुत्पादयति ।

वाङ्म आसन्निति । मे मदीया येयं वाक्सेयमासन्नास्ये मुखे सुस्थिता भवतु । नसोर्नासिकाच्छिद्रयोः प्राणः सुस्थितो भवतु । तथाऽक्षिगोलकयोश्चक्षुरिन्द्रियं, कर्णगोलकयोः श्रोत्रेन्द्रियम् । बाह्वोर्नानाविधव्यापारसामर्थ्यम् । ऊर्वोर्गमनसामर्थ्यम् । तथा विश्वान्यङ्गान्यरिष्टानि सर्वेऽप्यवयवा हिंसारहिता भवन्तु । तनूरवयवीभूतं शरीरमपि हिंसारहितमस्तु । मे तनुवा मदीयेन शरीरेण सह ते तुभ्यं नमः साष्टाङ्गदण्डप्रणामोऽस्तु । अतो मा मां त्वं मा हिंसीः । अथ जपविधिमूलयति-

अप वा एतस्मादिति । यो यजमानोऽध्वर्युर्वाऽग्निचयनकाले चितमग्निमधिरुक्ष पादेनाऽऽक्रामवि, एतस्मात्पाणाः सर्वेऽप्यपक्रामन्ति । अतः प्राणानां धारणाय मन्त्रे वागादीनां स्वस्थानावस्थितिरुच्यते । तस्मादिमं मन्त्रं जपेदिति विधिरभ्युत्थेयः । यदा त्वाहेविपदमेव ज्ञयादितिलिख्यं ब्रूते तदा मत्यक्ष एव विधिः । एतच्चाऽऽक्रमणेष्टकात्राक्षणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुकं सूत्रकोरण-“ यो रुदो अग्नाविति रौद्रं गावीधुकं चरुमेतेन धजुषा यस्यामिष्टकायां शतरुद्रीयं जुहोति तस्यां प्रतिष्ठापयति ” इति, तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति-

(आहुत्यायभिधानम्)

यो रुद्रो अग्नाविति । रुद्रदेवतारूपोऽग्निः । स च लौकिकेऽङ्गाररूपेऽ-
भ्रावुदकादिषु च पविश्य गूढो वर्तते, तस्मै नमोऽस्तु ।

एतन्मन्त्रसाध्यं चरूपधानं विधत्ते—

आहुतिभागा इति । सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा इत्युक्तत्वात्सन्त्यनेके
रुद्रास्तेषां मध्ये केचिदाहुतिमेव भजन्ते तदर्थः शतरुद्रीयहोमः । अन्ये तु हवि-
र्भजन्ते तदर्थमिमं गवीभुकधान्येन निष्पादितं चरुं निदध्यात् । उपधाने सति
हविर्भाजमार्थं स्वभागेन शान्तं करोति । यस्य यजमानस्य चयने तदिदं चरु-
पधानं क्रियते तस्यैव शतरुद्रीयहोमः सफलो भवति । अन्यथा शतरुद्रीयं
हुतमप्यफलं स्यादित्याभिज्ञा आहुः । एतच्च रुद्रो वा एष यदग्निरित्यनुवाके
दृष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ वसवस्त्वा रुद्रैः पुरस्तात्तान्निवति यथालिङ्गं संचित-
मग्निमाज्येन प्रोक्षति मध्य उच्येन प्राङ्मुखः ” इति, तदिदं विधातुं मन्वा-
नुत्पादयति—

वसवस्त्वा रुद्रैरिति । य एतेऽष्टौ वसवः सन्ति ते रुद्रैरेकादशभिः सह
हेऽग्ने त्वां पूर्वस्यां दिशि रक्षन्तु । यमो राजा येषां पितॄणां ते यमराजानस्ता-
दृशाः पितरोऽज्यैः पितृभिः सार्धं दक्षिणस्यां दिशि पान्तु । ये द्वादशाऽऽदि-
त्यास्ते विश्वेदेवैः सार्धं पश्चात्पान्तु । यो द्युताननामकोऽधिकप्रकाशवान्काश्चिन्म-
रुतां स्वामी स सर्वैर्मरुद्गैः सहोत्तरस्यां दिशि पातु । इन्द्रो ज्येष्ठो वयोगुणा-
भ्यामधिको येषां देवानां त इन्द्रज्येष्ठाः । वरुणो राजा येषामन्धेषां देवानां
ते वरुणराजानः । ते चोभयविधा देवा ऊर्ध्वाधोदिशोः पान्तु ।

अथ विधत्ते—

न वा एतेनेति । अतोऽस्मादाज्यप्रोक्षणात्पाचिनं पूर्णमेव यदि सहस्रस्य
प्रमा असीत्यादिमन्त्रेण हिरण्यशकलैः प्रोक्षेत्, तदानामितेन प्रोक्षणेन नाय-
मग्निः पूतो नापि यज्ञयोग्यो भवति । किं बहुना प्रोक्षित एव न भवति । यदि
संचितमग्निमाज्यद्रव्येणोक्तमन्त्रेण प्रोक्षेत्, इदानीं तेनैवाज्यप्रोक्षणेनाग्निः पूतो
भवति, यज्ञयोग्यश्च भवति । सम्यक्प्रोक्षितश्च भवति । एतच्च साहस्रवता
प्रोक्षतीति ब्राह्मणात्पूर्वं दृष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

समीची नामासि प्राची दिक्तस्यास्तेऽग्निर-
धिपतिरसितो रक्षिता यश्वाधिपतिर्यश्च गोप्ता
ताभ्यां नमस्तौ नो मृडयतां ते यं द्विष्मो यश्च
नो द्वेष्टि तं वां जम्भे दधाम्योजस्विनी ना-
मासि दक्षिणा दिक्तस्यास्त इन्द्रोऽधिपतिः पृ-
दाकुः प्राची नामासि प्रतीची दिक्तस्यास्ते
(१) सोमोऽधिपतिः स्वजोऽवस्थावा नामा-
म्यदीची दिक्तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिस्तिरश्चरा-
जिरधिपत्नी नामासि बृहती दिक्तस्यास्ते बृह-
स्पतिरधिपतिः श्वित्रो वशिनी नामासीयं
दिक्तस्यास्ते यमोऽधिपतिः कल्मार्षग्रीवो रक्षिता
यश्वाधिपतिर्यश्च गोप्ता ताभ्यां नमस्तौ नो
मृडयतां ते यं द्विष्मो यश्च (२) नो
द्वेष्टि तं वां जम्भे दधाम्येता वै देवता
अग्निं चित् रक्षन्ति ताभ्यो यदाहृतानि
जुहुयादध्वर्युं च यजमानं च ध्यायेयुर्यदेता
आहृती जुहोति मागधेयेनैवैनाञ्छमयति नाऽऽति-
मार्त्त्यध्वर्युनं यजमानो हेतयो नाम स्य
तेषां वः पुरो गृहा अग्निर्व इषवः सलिलो

(सर्पाहृत्याषगिधानम्)

निलिम्पा नाम (३) स्थ तेषां वो दक्षिणा
 गृहाः पितरो व इषवः सर्गरो वज्रिणो नाम स्थ
 तेषां वः पश्चाद्गृहाः स्वप्नो व इषवो गह्वरोऽवस्था-
 वानो नाम स्थ तेषां व उत्तराद्गृहा आपो व
 इषवः समद्रोऽधिपतयो नाम स्थ तेषां व उपरि
 गृहा वर्ष व इषवोऽवस्वान्कव्या नाम स्थ पार्थि-
 वास्तेषां व इह गृहाः (४) अर्चो व इष-
 वो निमिषो वातनामं तेभ्यो वो नमस्ते नो
 मृडयत ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तं
 वो जम्भे दधामि हुतादो वा अन्ये देवा
 अहुतादोऽन्ये तानग्निचिदेवोभयान्प्रीणाति दध्ना
 मधुमिश्रेणैता आहुतीजुहोति भागधेयेनैवै-
 नान्प्रीणात्यथो सल्वाहुरिष्टका वै देवा अहु-
 ताद् इति (५) अनुपरिक्रामं जुहोत्यपरिवर्ग-
 मेवैनान्प्रीणातीमं स्तनमूर्जस्वन्तं धयापां प्र-
 ष्यातमग्ने सरिरस्य मध्ये । उत्सं जुपस्व मधु-
 मन्तमूर्वं समद्रियं सदनमा विशस्व । यो
 वा अग्निं प्रयुज्य न विमुञ्चति यथाऽश्वो युक्तोऽ-
 विमुच्यमानः क्षुध्यन्पराभवत्येवमस्याग्निः परा
 भवति तं पराभवन्तं यजमानोऽनु परा भवति
 सोऽग्निं चित्वा लक्षः (६) भवतीमं स्तन-
 मूर्जस्वन्तं धयापामित्याज्यस्य पूर्णां स्रुचं जुहो-
 त्येप वा अग्नेर्विमोको विमुच्यैवास्मा अन्नमपि

दधाति तस्मादाहुर्यश्चैवं वेद यश्च न सुधार्यः
ह वै वाजी सुहितो दधातीत्याग्निर्वाव वाजी
तमेव तत्प्रीणाति स एनं प्रीतः प्रीणाति वसी-
यान्भवति (७) ॥

(प्रतीची दिक्स्यास्ते द्विष्मो यश्च नित्तिष्वा नापेह

गृहा इति लुक्षो वसीयान्भवति) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

आज्याहुतीः(तिः) पोक्षणं चेत्यादिकं नवमे श्रुतम् ।

अथ दशमे सर्पाहृत्यादिकमुच्यते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ समीची नामासि पाची दिगिति दध्ना मधुभिभेण
पट्सर्पाहृतीरनुपरिचारम् ” इति, तदेतद्विधातुं मन्त्रानुत्पादयति—

समीची नामासीति । येयं पाची दिक्स्याः समीचीति नामधेयं, सम्य-
गश्चतीति प्रातःकालानुष्ठानार्थं पवर्तत इति व्युत्पत्तेः । हे पाची (ि) त्वं
समीच्याभिधाऽसि । तस्यास्तादृश्या अग्निर्देवः स्वामी । असितः ऋण्यसर्पः ।
स च तव रक्षिता । ताम्यामधिपतिरक्षितुभ्यां नमोऽस्तु । तावुभौ नोऽस्मान्मृ-
द्वयतां सुखयताम् । ते सुखिनो वयं यं पुरुषपस्मान्निहसितुं पवर्तमानं द्विष्मः,
यश्च शत्रुरस्मानुदासीनानपि द्वेषि तं द्विविधं शत्रुं वां युवयोरधिपतिरक्षित्रोर्जम्भे
विदारितास्ये दधामि स्थापयामि । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । ओजस्विनी बलव-
तीति दक्षिणदिशो नाम । पृदाकुरजगरः सर्पः । रक्षितेत्यादिशेषोऽनुषज्यते ।
प्रकर्षेणाश्चतीति सायंसेध्याद्यनुष्ठानाय पवर्तत इति पश्चिमदिशः पाचीति नाम-
धेयम् । स्वस्मिञ्जायत इति स्वजः स्वाधीनबलः सर्पः । मनुष्यानवस्थापयतीति
व्युत्पत्त्याऽवस्थावेत्युदग्दिशो नाम । तिरश्चीनाः कटकबलपाकारा राजयो रेखा
यस्य सर्पस्यासौ तिरश्चराजिः । अधिपालयतीति व्युत्पत्त्याऽधिपत्नीत्यूर्ध्वदिशो

(सर्पाहुत्याद्यभिधानम्)

नाम । भौहत्वाद्बृहती । धित्रो यस्य सर्पस्य आसधारणेन स्वशरीर उच्छूनता भवति । दशनेन मनुष्यशरीरेऽप्युच्छूनता भवति सोऽयं धित्रः । वशः प्राणिना-
मवस्थानुं स्वाधीनताऽस्यामस्तीति वाशिनी । एतच्च भूमिरूपाया अधोदिशो नाम
कल्पायाः छण्यविन्दवो ग्रीवायां यस्य सर्पस्य सोऽयं कल्पायग्रीवः । रक्षिते-
त्यादेः सर्पस्य वाचकेभ्यः शन्देभ्य ऊर्ध्वमनुषङ्गद्योतनायान्तिममन्त्रे पुनः पाठः॥
एतन्मन्त्रसाध्या आहुतीर्विधत्ते—

एता वै देवता इति । एता अग्नीन्द्राद्याधिपतिरूपा असितादिसर्परूपाश्च
देवता इष्टकाभिश्चित्तमार्गं रक्षन्ति अतश्चाऽऽसां शान्त्यै जुहुयात् ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “ हेतयो नाम स्थेति षण्महाहुतीर्विधत्ता सर्पाहुतीः ” इति
तदेतद्विधानुं मन्त्रानुत्पादयति—

हेतयो नाम स्थेति । हेतयः शत्रूणां ग (ह)न्तारो हे गन्धर्वाविशेषा ययं
हेतिनामकाः स्थ । तेषां युष्माकं पूर्वस्यां दिशि गृहा वर्तन्ते । अग्निर्युष्मा-
कमिषवोऽग्निसमाना इत्यर्थः । सलिलो वायुविशेषः । चरममन्त्रे पठितं वातना-
ममित्यादिकं सर्वेष्वपि मन्त्रेष्वनुषज्यते । पूर्वस्यां दिशि संचरतो वायोः सलिल इति
नामधेयम् । तेष्यो वो नम इत्यादिकं विस्पष्टम् । नितरां चन्दनेनानुलिप्ता ये गन्ध-
र्वास्तेषां निलिप्ता इति नामधेयम् । पितरः पितृसमानाः। सगर इति तत्र स्थितस्य
नामधेयम् । वज्रं येषामस्तीति वज्रिणः। तदेतद्गन्धर्वनाम । स्वप्नः स्वप्नसमानाः ।
यथा स्वप्ने किंचिदप्यसाध्यं नास्त्येवमेतासाभिषूणामित्यर्थः। गह्वर इति वायोर्नाम ।
अवस्था स्थितिरवस्थानमेषामस्तीत्यवस्थावानः । तदेतद्गन्धर्वनाम । आप उदक-
समानाः । जलवत्सर्वदा मत्सरन्तीत्यर्थः । समुद्र इति वायोर्नाम । अधिकं पाल-
यन्तीत्यधिपतयः । वर्षं वृष्टिसमाना निरन्तरं पतन्तीत्यर्थः । अवस्वानिति
वायोर्नाम । ऋषा मांसपियाः । तदेतद्गन्धर्वनाम । ते च पार्थिवाः । पृथि-
व्यां वर्तन्ते । इह भूमौ । अन्नमन्नहेतवः । निमिष इति वायोर्नाम ।

एतैर्मन्त्रैः साध्यं होमं विधत्ते—

हृतादो वा इति । पूर्वं नृपदे वडित्यनुवाके दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षणमहुत-
भक्षकदेवधीत्यर्थमुक्तम् । इह तु हुतभक्षकदेवधीत्यर्थं तेनैव व्रुव्येण होम
उच्यते । अपि चैकेऽभिज्ञा एवमाहुः—इष्टका एवाहुतादो देवास्तत्र होमेन हुत-
भक्षकाणां प्रीतावप्येतासाभिष्टकानां प्रीत्यर्थं होमकालेऽनुक्रमेण परितः क्रम-

(सर्वाहुत्याद्यभिधानम्)

णीयं, तेनैव परिक्रमणेन कमपि देवमवर्जयित्वा सर्वानप्येतावतो देवान्पीणाति । तदेवं होमेनानुपरिक्रमणेन च हुतादामहुतादां च सर्वेषां प्रीतिरुपपद्यते । तदिदं सर्वाहुतिमहाहुतिब्राह्मणं वातनामेहोमब्राह्मणादूर्ध्वं ब्रह्मव्यम् ।

यदुकं सूत्रकारेण—“अनुवन्ध्यावपायां हुतायामौदुम्बरीं सूत्रं घृतस्य पूरयित्वेभः स्तनमूर्जस्वन्तं धयापामित्यधोर्विमोकं जुहोति ” इति, तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति—

इमं स्तनमिति । हेऽम इमं सूत्रवस्थितं द्रव्यविशेषं धय पिव । कीदृशमपां पातुस्थानीयानां स्तनं स्तनस्थानीयं, घृतस्य गोद्वारोदककार्यत्वात्दीपस्तनत्वोपचारः । ऊर्जस्वन्तं रसवन्तं, मध्यातमतिप्रवृद्धं सरिरस्य मध्ये यथा जलस्य मध्य उत्तं प्रवाहशक्तिस्तथा पभूतं घृतं, मधुमन्तं माधुर्योपेतं जुषस्व सेवस्व । हे ऊर्वं विस्तृतामे समुद्रिषं समुद्रसंबन्धि सदनं तदीयस्थानमाविशस्व प्रविश । एतेन मन्त्रेण साध्यं होमं विधत्ते—

यो वा अग्निमिति । यो यजमानोऽग्निं युनज्मीत्यादिभिर्भन्नेरेतर्गाग्निं कर्माणि प्रयुज्य न विमुञ्चेदस्य यजमानस्याग्निः पराभवति विनश्यति । यथा लोकेऽथो रथे युज्यमानश्चिरमविमुच्यमानः क्षुधाकान्तः पराभूतः पीडितो भवति तद्वदाग्निपराभवमनु यजमानोऽपि पराभवति । तादृशोऽग्निं चित्वा लूक्षः सर्वदा रूक्षो दाहोपेतो भवत्यतो जुहुयात् । एष च होमोऽग्नेर्विमोकः । ततोऽग्निं विमुच्यास्या अन्नं सर्पितवान्भवति ।

पुनः प्रकारान्तरेण पशंसति—

तस्मादाहुरिति । यस्मादत्राग्निं विमुच्यान्नं पदीयते तस्मात्कारणालोके यश्च पुरुष एन(व)पभिवृत्तान्तं जानाति, यश्च न जानाति, तादृशः सर्वेऽप्येवमाहुः सुहितः सुष्टु स्वाद्यादिना वृषो वार्जा सुधायं स्वस्योपरि धारणीयं पुरुषं पुनः पुनर्धारयित्वा गन्तव्यस्थले नीत्वा दधाति स्थापयतीति । अत्र हशब्द आबालगोपालप्रसिद्धिं दर्शयति । एवं लौकिकोक्तौ सत्यामध्याप्यग्निरेव धाज(जि)स्थानीयः। तमेवाग्निं तत्तेन विमोकहोमेन प्रीणाति । स च प्रीतोऽग्निरेनं यजमानं प्रीणयति । स च यजमानोऽतिशयेन धनवान्भवति । एतस्य च ब्राह्मणस्याऽऽम्नतेष्वनुवकिष्वन्तर्भावासंभवादन्ते निवेशः । एवमन्यस्यापि तादृशस्य ब्रह्मव्यम् ।

(अश्वमेधशेषभूतप्रथमपशुसंघविधिः)

अत्र मीमांसा ।

एकादशाध्यायस्य तृतीयपादे नवमाधिकरणे चिन्तितम्—

किमग्निमोकः सर्वान्ते मुख्यान्ते वाऽग्निमो यतः ।

योगे सर्वार्थंवा मैवं मुख्यार्थोऽसौ तदन्तिमः ॥

अग्निषयने योगविमोकावग्रेः भूयेते । अग्निं युनश्मीति मन्त्रहोमो योगः । इदं स्तनमिति मन्त्रहोमो विमोकः । त च साङ्गप्रधानविषयसर्वप्रयोगान्ते कर्तव्यः । कुतः । योगस्य सर्वार्थत्वेन मध्ये तद्विमोकासंभवादिति पाठे नूनः—पञ्चभिर्बु-
नाकि पाङ्गो बज्जो पावानेव मशस्तमाप्नोतीत्यनेन योजने यज्ञप्रतिषेधनेन योगस्य प्रधानार्थत्वावगतात्प्रधानकर्मणोऽन्ते विमोकं कुर्यात् ॥

तत्रैव वार्तिककारमतेन चिन्तितम्—

अश्वमेधस्तौ तावुमौ पक्षावुत्पचावविशेषतः ।

सर्वार्थत्वं गुणे भाति सर्वान्ते तद्विमोचनम् ॥

प्रधानान्ते विमोक इति यो भाष्ये सिद्धान्तः त इवान् पूर्वः पक्षः । अग्निं युनश्मि नवता घृतेनेति जुहोत्याग्निमेव तद्युनकीत्येतद्योगस्त्वोत्पत्तिवाक्यम् । पञ्चभिर्बुनकीति गुणविधिः । तत्र न तावदुत्पत्तौ प्रधानमार्था योज इत्यस्वा-
र्थस्य मयको विशेषोऽस्ति । गुणविधिशेषेऽपि यज्ञशब्दो न प्रधानमानमापठे,
किन्तु साङ्गम् । तस्माद्योगस्य सर्वार्थत्वादिमोकोऽपि सर्वान्ते कर्तव्य इति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमाहके पञ्चमपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

इन्द्राय राज्ञे सूकरो वरुणाय राज्ञे कृष्णो

यमाय राज्ञे आश्व्ये अश्वमाय राज्ञे गवयः

शार्दूलाय राज्ञे गौरः पुरुषराजाय मर्कतः

क्षिप्रश्येनस्य वर्तिका नीलङ्गोः क्रिमिः सोमस्य

(अश्वमेधशेषभूतद्वितीयपशुसंघविधिः)

राज्ञः कुलङ्गः सिन्धोः शिशुमारो हिमवतो
हस्ती (१) ॥

(इन्द्रायाष्टाविंशतिः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

सर्पाहृतिर्महाहोमो मोकश्च दशमे श्रुताः ।

अथाभिषेधमवस्थाप्याश्वमेधशेषभूता एकादशिनः पशवो विधीयन्ते । एका-
दशानां पशूनां समूह एकादशिनी । सा चैकैकस्मिन्ननुवाक एकैका विधीयते ।
तत्र प्रथमामेकादशिनीमाह—

इन्द्राय राज्ञ इति । अत्र चतुर्थ्यां पष्ठ्या तद्धितेन च देवतासंबन्धः प्रति-
पाद्यते । इन्द्राय देवानां राज्ञे सूक्तरो वराह आलभ्यते । वरुणायायां राज्ञे छण्णः
छण्णमृगः । यमाय धर्माणां राज्ञे ऋश्यो मृगविशेषः । ऋभमाय गवां राज्ञे
गवयो गोसदृशः सास्नारहितः । शार्दूलायाऽऽरण्यानां राज्ञे गौरो गौरमृगः, रक्त
इत्येके, शुक्र इत्यन्ये । पुरुषाणां राज्ञे प्रधानाय मर्कटो वानरः । क्षिप्रश्येनस्य
क्षिप्रगतेः शकुनिराजस्य श्येनविशेषस्य धर्तिका चटकासदृशी । नीलङ्गोनील-
यमस्य सर्पविशेषस्य सरीसृपाणां राज्ञे क्रिमिर्गोमयपिण्डकारी । सोमस्यौषधीनां
राज्ञः कुलङ्गधिव्रकः कटकस्वरः । सिन्धोः समुद्रस्य शिशुमारो ग्राहः ।
हिमवतः पर्वतानां राज्ञो हस्ती गजः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक

एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

मयुः प्राजापत्य ऊलो इत्येकौ चतुर्दश

(अश्वमेघशेषभूततृतीयपशुसंघविधिः)

शस्ते धातुः सरस्वत्यै शारिः श्येता पुरुषवाक्स-
रस्वते शुक्रः श्येतः पुरुषवागारण्योऽजो नकुल-
शका ते पौष्णा वाचे क्रौञ्चः (१) ॥

(मयुञ्जयोर्विश्रुतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके पञ्च-
मप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

अथात्र दशिनीमाह—

मयुः प्राजापत्य इति । मयुः किंपुरुष इत्येके । अरण्यमयुर इत्यपरे ।
स प्राजापत्यः । ऊलादयस्त्रयो धातुः । ऊलः काकः । उलूक इत्यन्ये । दिव्य-
कर्ण इत्यपरे । हलीक्षणस्तृणहिसक इत्येके । हरितचटक इत्यन्ये । वृशदंशो
पाजंरः । तत्सदृश इत्येके । सरस्वत्यै शारिः शुक्रस्त्री । कीदृशी, श्येताऽऽरक-
वर्णा । पुनश्च विशेष्यते—पुरुषवाक्पुरुषवद्वदितुं समर्था । सरस्वते शुक्रः श्येतः
पुरुषवाक् । पूर्ववद्व्याख्येयम् । आरण्याजादयस्त्रयः पौष्णाः । आरण्योऽजः
शरभः । नकुलः मसिद्धः । शका मक्षिकेत्येके । दीर्घकर्णा भृगुविशेष इत्यन्ये ।
वाचे वाग्देवतायै क्रौञ्चो दारुणस्वनः पक्षिविशेषः ।

इति श्रीमत्सायणार्थविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके प्रयोदशोऽनुवाकः) ।

अपां नष्ट्रै जपो नाक्रो मकरः कुलीकय-
स्तेऽकूपारस्य वाचे पैङ्गराजो भर्गाय कूर्पीतक
आती बाहसो दधिदा ते वायव्या दिग्भ्यश्च-
क्रवाकः (१) ॥

(अपामेकान्विरशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाहके पञ्च-
मप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ॥

इयोरनुवाकयोरेकादशिनी इशिनी चेति द्वौ संवायुको । एवमुपरवापि
इत्यादीर्न ब्रह्मण्यम् । अथ तृतीयं संवमाह-

अर्षा नष्ट इति । अर्षा नष्टेऽवामविनाशविधे देवविशेषाव जपो जप-
वपुण्डो मकरः । नाकादयस्त्रयोऽकूपारस्य समुद्रस्य । नाको र्षिर्पुण्डो माहः ।
र्षिर्पुण्डो वास्यविशेष इत्येके । मकरः पर्यस्तमुण्डः । कुन्दीकयो बहुशाम्भत्व-
विशेषः । वाभे वैङ्गराजो रक्षासो भरद्वाजः । समुद्रतरङ्गेश्वारी वहापक्षीत्यन्ये ।
बकोर इत्यपरे । भगाय कुषीतकः समुद्रकाकः । आत्वादयस्त्रयो वाव्याः ।
आती कुरङ्गी । चाव इत्यन्ये । वाहसः पृष्ठे क्षुद्रशङ्खवाही जन्तुः । र्षिदा
नक्षपक्षी । इमकुवकुट इत्येके । दिग्भ्यो दिग्देवताम्भः । चक्रवाकः पतिस्यः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ पञ्चमाहके पञ्चमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

बर्त्तायाजगर आखुः सृजया शयण्डकस्ते
मैत्रा मृत्यवेऽसितो मन्यवे स्वजः कुम्भीनसः
पुष्करसादो लोहिताहिस्ते त्वाष्ट्राः प्रतिश्रुत्काये
वाहसः (१) ॥

(बर्त्तायाष्टादश) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाहके पञ्च-
मप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अश्वमेधशेषभूतपञ्चमपञ्चसंघविधिः)

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

अथ चतुर्थसंघनाह—

बलायाजगर इति । बलाय बलारूपाय देवायाजगरो महोरगः । आस्ता-
दयस्यो मेवाः । आस्तुः प्रसिद्धः । तुजया नीलमक्षिका । शुक्लतर्प इत्येके ।
नीलमहिष इत्येरे । शयणहकः कृकलातः । मृत्पदेऽस्तितः कृष्णः तर्पः ।
मन्वये स्वभः तर्पविशेषो निलादिषु यः स्वयमेव जायते । कुम्भीनसादयस्य-
यस्तवाष्ट्राः । कुम्भीनसः स्वापशीलः तर्पविशेषः । पुष्करसादः पुष्करतर्पः ।
अनर इत्येके । लोहिताहिः भेतलोहिततर्पः । प्रतिश्रुत्कायै प्रतिश्रुत्यै राहसः
क(सोऽ)त्यमपाणतर्पः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते नाभवीये वेदार्थमकाण्डे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके
चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमपपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

पुरुषमृगश्चन्द्रमसे गोधा कालका दावां-
घाटस्ते वनरूपतीनामेण्यहने कृष्णो रात्रियै
पिकः श्विक्का नीलशीर्ष्णी तैऽर्यम्ये धावुः
कक्कटः(१ ॥ ॥

(पुरुषमृगोऽष्टादश) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके पञ्च-
मपपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

अथ पञ्चमं संघनाह—

पुरुषमृग इति । पुरुषमृगो नरमुखो मृगविशेषश्चन्द्रमसे । गोधावमस्यो
वनरूपतीनाम् । गोधा मुत्तिका । महागोधेत्येके । कालका तरटा । दावांघाटो
मुक्कटः । एणी मृगी । अङ्गे । कृष्णः कृष्णमृगो रात्रियै । पिकादयस्योऽ-

(अश्वमेधशेषभूतपक्षपशुसंघविधिः)

धेम्णे । पिकः कोकिलः । श्विक्का रक्तमुखी वानरी । नलिशीर्ष्णीं लृष्णशि-
रस्का । धातुः कत्कटो विलवासी कर्कटः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके
षोडशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

सौरी बलाकश्यो मयूरः श्येनस्ते गन्ध-
र्वाणां वसूनां कपिञ्जलो रुद्राणां तित्तिरी
रोहित्कुण्ड्रुणाचीं गोलत्तिका ता अप्सरसामरं
ण्याय सुमरः (१) ।

(सौर्यैष्टादश) ।

इति लृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

अथ षष्ठं संघमाह—

सौरी बलाकेति । सौरी बलाका प्रसिद्धा । ऋष्यादयस्त्रयो गन्धर्वाणाम् ।
ते तु प्रसिद्धाः । वसूनां कपिञ्जलोऽधोनिपाती । रुद्राणां तित्तिरीः पुरुषस्वरः ।
रोहितादयस्त्रिभ्योऽप्सरसाम् । रोहित्पत्नी । कुण्ड्रुणाची गृहगोधिका । गोल-
त्तिका स्वञ्जरीटका । पतिशुक्लेति केचित् । अरण्यावारण्यानामकाय सुमरश्चमरः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमपपाठके

षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अश्वमेघशेषभूताष्टमपशुसंघविधिः)

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

पृषतो वैश्वदेवः पित्वो न्यङ्कुः कशस्तेऽ-
नुमत्या अन्यवापोऽर्धमासानां मासां कश्यपः
करिः कुटरुंदात्यौहस्ते सिनीवात्यै बृहस्प-
तये शित्पुटः (१) ॥

(पृषतोऽष्टादश ।)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

अथ सप्तमं संघमाह—

पृषतो वैश्वदेव इति । पृषतः श्वेतविन्दुशबलाङ्गो मृगः । पित्वादयस्त्रयोऽ-
नुमत्यै । पित्वो व्याघ्रः । न्यङ्कुर्हरिणः । कश इत्येके । कशान्यवापकश्यपकशि-
कुटरवो मृगविशेषाः । दात्यौहः कालकण्ठ इत्येके । पुष्करिणीवसतिरित्यग्ये ।
बृहस्पतये शित्पुटो मार्जारसदृशो जातिविशेषः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदाथर्षकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

शकां भौमी पान्त्रः कशौ मान्थीलवस्तं
पितृणामृतूनां जहंका संवत्सराय लोपां कपोल
उल्लूकः शस्ते नैर्ऋताः ऊकवाकूः सावित्रः (१) ॥

(शकाऽष्टादश ।)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथमेवशेषसूत्रनवमपञ्चसंख्येतिः)

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

अथाष्टमं संवसाह—

शका भौमीति । शका मक्षिका । भौमी भूमिरेव । पान्वादयस्त्रयः पितृ-
णाम् । पान्कशो पक्षिविशेषो । मान्थीलवो जलकुक्कुटः । कर्तूनां जहका
विजयाती क्रोडा । संवत्तराय लोपा श्मशानशकुनिः । कपोतादयस्त्रयो मेघांताः
ते च पक्षिद्याः । ककवाकुररण्यकुक्कुटः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽ-

ष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

रु॒रु रौ॒द्रः क॒कला॒सः श॒कुनिः पि॒प्पका॒ ते
श॒र॒व्यायै॒ हरि॒णो मा॒रुतो॒ ब्रह्म॒णे शा॒र्गस्त-
र॒क्षुः कृ॒ष्णः श्वा च॑तुर॒क्षो गर्द॑भस्त इ॒तर॒जनाना॑-
म॒भये धू॒ङ्क्षणा॑ (१) ॥

(रु॒रुर्वि॒ंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

अथ नवमं संवसाह—

रु॒रु रौ॒द्र इति । रु॒रुर्भृगु॑विशेषः । ककलासादयस्त्रयः शरव्यायै । शर-
व्या बाणधारिणी देवता । ककलासः कामरूपी । शकुनिः काकः । पिप्पका
पक्षिविशेषः । हरिणः प्रतिध्वः । शार्ग आरण्यचटकः । वरक्षादयस्त्रय इतर-
जनानाम् । वरक्षुव्यांशुविशेषो गर्दभाकारः । कृष्णवर्णश्चतुरक्षः श्व । अश्वो-
रुपरि चिन्दुद्रव्यांश्चतुरक्षः । धूङ्क्षणा भेतकाकी ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक

एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अश्वमेधशेषभूतैकादशपशुसंघविधिः)

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

अलज आन्तरिक्ष उद्रो मद्गुः प्लवस्तेऽपा-
मदित्यै हंससाचिरिन्द्राण्यै कीर्शा गृध्रः शिति-
कक्षी वार्धाणसस्ते दिव्या याभापृथिव्या
श्वावित् (१) ॥

(अलजोऽष्टादश) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

वशर्म संघमाह—

अलज आन्तरिक्ष इति । अलजो भातः । आन्तरिक्षः पसिद्धः । उद्वा-
दयस्त्वयोऽपाम् । उद्रो जलविटालः । मद्गुर्जलकाकः । प्लवस्तस्यैवावान्तरजाति-
विशेषः । हंससाचिः सर्वभितो हंसः । कीर्शा कुलाडी शकुनिका । गृध्रादव-
स्त्वपो दिव्याः । गृध्रः प्रसिद्धः । शितिकक्षी पाण्डरोद्रो गृध्रः । वार्धाणसः
सद्गमृगः । भाविच्छलली सूचरीमा ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्य-
जुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः) ।

सुपर्णः पार्जन्यो हंसो वृको वृषदशस्त
ऐन्द्रा अपामुद्रोऽर्यम्णे लोपाशः सिहो नकुलो
ध्यामस्ते महेन्द्राय कामाय परस्वान् (१) ॥

(सुपर्णोऽष्टादश) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अश्वमेघशेषभूतप्रथमग्राम्यपशुसंघविधिः)

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः) ।

अथैकादशं संघमाह—

सुपर्णः पार्जन्य इति । सुपर्णः प्रसिद्धः । हंसादयस्त्रय ऐन्द्राः । वृकोऽ-
रण्यभा । वृषदंशो मार्जारसदृशः । उव्रो जलविडालः । लोपाशः क्रोष्टा ।
सिंहादयस्त्रयो महेन्द्राय । ते च प्रसिद्धाः । परस्वान्महिषः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माघवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक
एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

आग्नेयः कृष्णग्रीवः सारस्वती मेपी वभ्रुः
मौम्यः पौष्णः श्यामः शितिपृष्ठो वार्हस्पत्यः
शिल्पो वैश्वदेव ऐन्द्रोऽरुणो मारुतः कल्पाप
ऐन्द्राम्नः संहितोऽधोरामः सावित्रो वारुणः
पेतवः (१) ॥

(आग्नेयो द्वाविंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

उक्ताः सर्व आरण्याः । अथ ग्राम्यास्त्रयः संघाः । तत्र प्रथमं संघमाह—
आग्नेय कृष्णग्रीव इति । कृष्णो वर्णो ग्रीवायां यस्य च्छागस्यासौ
कृष्णग्रीवः । वभ्रुः पिङ्गलवर्णः । शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठः । शिल्पो बहुत्वः ।
कल्पापः कृष्णविन्दुलाञ्छितः संहितः कृष्णः (शकु) कृष्णशबलः अधोरामः
श्वेतकृष्णोदरः । पेतवो गलितरेतस्को मेघः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माघवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्ण-
यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अश्वमेधशेषभूततृतीयग्रामध्यपशुसंघविधिः)

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

अश्वस्तूपरो गोमृगस्ते प्राजापत्या आग्नेयौ
कृष्णत्रिवी त्वाष्ट्री लोमशसक्त्यौ शितिपृष्ठौ
वार्हस्पत्यौ धात्रे पृषोदरः सौर्यो बलक्षः
पेतृवः (१) ॥

(अश्वः बोहंश) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

अथ द्वितीयं संघमाह—

अश्वस्तूपर इति । अश्वदयस्त्रयः प्राजापत्याः । तूपरः शङ्खहीनः । गोमृगो
गोमृग्गामुत्पन्नः । सक्त्यनोर्लोमबहुलौ लोमशसक्त्यौ । पृषोदरः श्वेतविन्दुमकुदरः ।
बलक्षः श्वेतः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

अग्नयेऽनीकवते रोहिताञ्जिरनड्वानधोरांमौ
सावित्रौ पौष्णौ रजतनांभी वैश्वदेवौ पिशङ्गौ
तूपरौ मारुतः कल्मार्ष आग्नेयः कृष्णोऽजः
सौरस्वती मेपी वारुणः कृष्ण एकशितिपा-
त्पेतृवः (१) ॥

(अग्नयेऽनीकवते द्वाविंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ २४ ॥

(अश्वमेधशेषभूततृतीयग्राभ्यशुसंघविधिः)

यदेकेन प्रजापतिः प्रेणाऽनु यजुषाऽऽपो विश्वकर्माऽग्न आ याहि सुवर्गाय -
 बर्जो गापत्रेणाम उदधे सभाचीन्द्राय मधुरपां नलाय पुरुषमृगः सौरी प्रुषतः
 शका रुरुरलजः सुपर्ण अग्नियोऽश्वोऽग्नयेऽनीकषते चतुर्विंशतिः ॥ २४ ॥

यदेकेन स षापीयानेतदा अग्नेः शिरो धनुस्तद्देवाश्चेन्द्रज्येष्ठा अपां
 नप्चेऽश्वस्तूपरो द्विषष्टिः ॥ ६२ ॥

हार्तिः ॐ ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

युषीषं संवमाह—

अग्नयेऽनीकषत इति । रोहिताञ्जिर्लोहितलिङ्गः । अषोरामो व्याख्या-
 तौ । रजतनामी शुक्रनामी । पिशङ्गो गरोचनवर्णी । तूपरो दृङ्गहीमौ । क-
 स्माथ उक्तः । एकशिविषाच्छेदतैकपादः । परोवो गलितमुष्को मेघः ।

अत्रास्य प्रपाठकस्य विनियोगसंग्रहः—

औषानुवाक्ये षे मन्वा आम्नातास्तानथ ब्रुवे ।
 आग्नेषीषिष्टमौ हौने विद्याद्वायुमसीद्वयम् ॥
 पीबोन्नाभि(नि)ति विज्ञेयं हिरण्येति चतुर्थकम् ।
 प्रजापतिस्त्वा भूस्पर्षो ह्यग्ने युक्ष्वाहयाह्वतिः ॥
 चित्रं देवेति सौरी स्याद्यास्ते या वोयजुर्द्वयम् ।
 चितिं जुहोमीति होमः स्पृशेच्चित्तिमचित्तिः ॥
 मन्वा हिरण्येष्टकानां विश्वकर्मेति पञ्च हि ।
 प्राजापत्यादिपदतो मन्त्रभेदोऽवगम्यताम् ॥
 इष्टकाः स्वयमातुण्णा निदृष्याव्याहतित्रयात् ।
 पुनर्दिक्षु चतसस्ताः पाणापेति चतुष्टयात् ॥
 पदभेदान्मन्त्रभेदास्त्वा चक्षित्पनुषन्धते ।
 अद्वां रूपाणीष्टकाः स्युरग्न आ पाहिषश्चकात् ॥

(अश्वमेधशेषभूततृतीयग्राम्पशुसंघविधिः)

लोकं पृणेतिमन्त्रस्य नान्तरोऽनुचरो भवेत् ।
 इन्द्रं विश्वा ऋगैन्द्री स्याद्यत्ते पञ्चोपतिष्ठते ॥
 हेऽन्नयो बहूभिर्मन्त्रैः पद्यास्पन्नुपतिष्ठते ।
 सामनामानि गायत्रं बृहत्तद्वदथंतरम् ॥
 ऋतुस्थायज्ञापज्ञियं वारवन्तीयकं तथा ।
 श्यैतं प्रजापतेर्हञ्च पृष्टं स्तोत्रार्थं साम हि ॥
 पक्ष्याकारं चित्तं वल्लिं तैरुक्तेरुपतिष्ठते ।
 आत्मेष्टका उपदध्यात्मात्मा त्वेत्याद्विपञ्चभिः ॥
 अग्ने होमः पञ्चभिः स्याद्दुध्राद्यैर्मन्त्रभेदनम् ।
 चित्तारोहे जपेद्वाह्ने यो रुद्रो निक्षिपेच्चरुम् ॥
 वसवस्त्वापञ्चमन्त्रैः पोक्षेदाज्येन संचितम् ।
 सपीची सर्पहोमः स्यादक्षितेत्यनुषज्यते ॥
 हेतपस्तु ब्रह्महोमो वातनामानुषज्यते ।
 इमं स्तनं पूर्णहोम इति पन्त्रा इहेरिताः ॥
 इन्द्राय राज्ञ इत्युक्ता एकादशिनानामकाः ।
 दशिन्यारुमाश्व पशवस्ते सर्वेऽप्यश्वमेधकाः ॥

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
 र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ २४ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्वतुरो देयाद्विद्यार्थाथमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्विद्यार्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्वाजाधिराजवरमेश्वरस्य
 श्रीवीरनुक्रमहाराजस्याऽऽज्ञापारिपालकेन माधवाचार्येण विर-
 चिते वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसं-
 हिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

(कुम्भेष्टकामन्त्रणार्थमन्त्राभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः)

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

हरिण्यवर्णाः शुचयः पावकाः यासु जातः
 कश्यपो यास्विन्द्रः । अग्निं या गर्भं दाधिरे
 विरूपास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु ।
 यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्याजृते
 अथपश्यन्नानाम् । मधुश्चुतः शुचयो याः पाव-
 कास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु । यासां
 देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा
 भवन्ति । याः पृथिवीं पर्यसोन्दन्ति (१)
 शुक्रास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु ।
 शिवेन सा चक्षुषा पश्यताऽऽपः शिवया तनु-
 वोप स्पृशत त्वचं मे । सर्वां अग्नीरंजसुपदो
 हुवे वो मयि वर्चो बलमोजो नि धत्त । यद्दः
 संप्रयतीरहावनदता हते । तस्मादा नद्यो नाम
 स्य ता वो नामानि सिन्धवः । यत्प्रेषिता
 वरुणेन ताः शीमं समवल्गत (२) । तदा-
 प्रोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनु स्थन ।
 अपकामं स्यन्दमाना अकीवरत वो हिकम् ।
 इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीस्तस्माद्द्वार्षाम वो
 हितम् । एको देवो अप्यतिष्ठत्स्यन्दमाना
 यथावशम् । उदनिपुर्महीरिति तस्माद्बुद्धकम्-

(कुम्भेष्टकामन्त्रणार्यमन्त्राभिधावम्)

च्यते । आपो भद्रा घृतमिदार्य आसुरग्नीषोमौ
 विभ्रत्याप इत्ताः । तीव्रो रसो मधुपृचाम् ।
 (३) अरंगम आ मा प्राणेन सह वर्चसा
 गन् । आदित्पश्याम्युत्त वा शृणोम्या मा
 घोषो गच्छति वाह्न आसाम् । मन्ये भेजानो
 अमृतस्य तर्हि हिरण्यवर्णा अर्तृपं यदा वः ।
 आपो हि ष्ठा मयोभवस्ता न ऊर्जे दधातन ।
 महे रणाय चक्षसे । यो वः शिवतमो रस-
 स्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ।
 तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ ।
 आपो जनयथा च नः । दिवि श्रयस्वान्त-
 रिक्षे यतस्व पृथिव्या सं भव ब्रह्मवर्चसमसि
 ब्रह्मवर्चसाय त्वा (४)

(उन्दन्ति समवल्गत मधुपृचां मातरो द्वाविंशतिश्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
 प्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ षष्ठमकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः)

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेभरम् ॥

उक्ता वायव्यपश्चाद्याः षष्ठमे हि प्रपाठके ।

कुम्भेष्टकामन्त्रणादि षष्ठे मन्त्रैरुदीर्यते ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “ हिरण्यवर्णा इत्युपहिता अभिमन्त्रयते ” इति, तत्र
 कुम्भेष्टकामन्त्रणार्थानां त्रयोदशानामृचां मध्ये प्रथमा माह—

हिरण्यवर्णा इति । आपस्तावन्निर्मलत्वेन भास्वरत्वाद्धिरण्यतदृशवर्णो-
पेताः । तथा शुचयः स्वयं शुद्धाः पावकाः स्नानादिना शरीरादिशुद्धिहेतवश्च ।
यास्वप्सु कश्मपाख्यः मजापतिरुत्पन्नः । यास्वप्स्विन्द्रोऽप्युत्पन्नः । आर्षं च या
आपो गर्भत्वेन दधिरे । तदेतन्नयं शास्त्रान्तरगतेभ्योऽर्थावादेभ्यो दृष्टव्यम् । अन्न-
प्यग्रे गर्भो अपामसीति चतुर्थकाण्डे मन्वान्तरं समाप्नातम् । ईदृशो या आप-
स्ताः स्योनाः सुखकाक्षिण्यो नोऽस्माञ्च भवन्तु सुखं प्राप्सन्तु ।

अथ द्वितीयामाह—

यासां राजेति । वरुणाख्यो राजाऽयामविषद्विषांसापामां मध्ये याति
गूढः संचरति । किं कुर्वन्, जनानां तत्पानृते अवपश्यन्स्मानपानादौ यो
यथाशास्त्रमाचरति तत्तर्कमवपश्यन् वाग्वाऽऽपो मधुररसं श्रोतन्ति सारमन्तीति
मधुश्रुतः । शुचय इत्यादि पूर्ववत् । अथ तृतीयामाह—

यासां देवा इति । शिवि द्युलोकै देव याज्ञानां संवन्धि सारं भक्षं क-
ण्वन्ति स्वभोज्यं कुर्वन्ति । षीमूषं हि देवैः सेव्यते, तच्चापां सारमूषम् । याश्वाऽऽ-
पोऽन्तस्त्रिंशे वृष्टिधारारूपेण बहुप्रकारा भवन्ति । याश्वाऽऽपः पृथिवीं सर्वा
पयसा स्वकीयेन द्रवेणोन्दन्ति क्लेदयन्ति । शुक्ला निर्मलाः । ता न आप इत्यादि
पूर्ववत् । अथ चतुर्थीमाह—

शिवेन मेति । हे आपो यूयं शिवेन चक्षुषा शान्तया दृष्ट्या मा पश्यत
मामवलोकयत । तथा शिवया तनुवा शान्तेन युष्मदीवशरीरेण मे त्वचमुपस्पृ-
शत । अहमप्यप्सुपदो जलेषु स्थितान्स्वयान्प्यमीन्दुबे जुहोमि होमेन तर्पयामि ।
वो युष्मदीयं यद्वचः कान्तिर्यच्च वचं यदप्योजो वज्रहेतुरष्टमो धातुस्तत्सर्वं मयि
निधत्त स्यापयत ।

अथ पञ्चमीमाह—

यद्ददः संप्रयतीरिति । यद्यस्मात्कारणाददो द्युलोकस्थानात्संप्रयतीः सम्य-
क्षयकर्मण गच्छन्त्यो हे आपो यूयम् । अहिशब्दो भेघनामभेघम् । यस्मिन्हते
युष्माभिस्ताहिते सत्यनदत्त नादं कृतवत्यः । मवाहगतपापाणेष्विव भेघेषु जला-
घातेन शब्दो जायते । यस्मान्नादं कृतवत्यस्तस्मादा सप्तज्ञात्सर्वेष्वपि स्थानेषु
नद्यो नाम स्थ नदीति नामभेघं प्राणाः । हे सिन्धवः स्यन्दनशीला आपो वो
युष्माकं सा नामानि वाहशानि निर्वचनसाध्यानि नामानि विद्यन्ते ।

(कुम्भेष्टकामन्त्रणार्थमन्त्राभिधानम्)

अथ षष्ठीमाह—

यत्प्रेषिता इति । हे आपो यद्यस्मात्कारणाद्वरुणेन प्रेषितास्ता यूवं शीर्षं समवत्गत शुभं यथा भवति तथा तस्यग्वत्गनबन्धुत्वं हर्षेण कृतवत्यस्तत्तदानीं यतीः पत्तरन्वीर्षो युष्मानिन्द्र उस्तुकः सन्द्रघुमान्नोत्तस्मात्कारणादाप्यन्त इति स्युत्पत्त्याऽऽप इति नामधेयं प्राप्यानुस्यन सर्वेषामनुकूलाः स्य ।

अथ सप्तमीमाह—

अपकाममिति । देवीर्हे आपो देव्योऽपकामं स्यन्दमानाः प्रयोजनविशेषमन-
पेक्ष्य स्वभावत एव प्रवहन्तीर्षो युष्मानिन्द्रः परितोषादधीवरत वृत्वान् । स्य-
न्दनेऽपि युष्माकं न ताधनान्तरापेक्षा किं तु वः शक्तिभिर्युष्मदीयशक्तिवशादेव
स्यन्दनं, हिकमित्यभ्यर्थं पत्तिद्विवाचकम् । उदकस्य स्वशक्त्यैव स्यन्दनं सर्व-
लोकपत्तिद्वमित्यर्थः । यस्मादिन्द्रेण वृतास्तस्माद्दो युष्माकं वारित्येतन्नाम हितं
संपन्नम् । अथाष्टमीमाह—

एको देवो अपीति । यथावशं स्वेच्छयैव स्यन्दमाना अप एको देव
इन्द्रोऽप्यतिष्ठदध्यतिष्ठस्वाधीमाः कृतवान् । इन्द्रेणाधिष्ठितास्ता आपो महीर्महयः
प्रभृताः तस्य उदानिपुरुकर्षेण चेद्वितवत्यः । तस्मादुदानादुदकमिति नामोच्यते ।

अथ नवमीमाह—

आपो भद्रा इति । इता आपो भद्राः कल्याणरूपा आप इदाप एव
घृतमात्तुर्गोशरीरद्वारा घृतरूपेण परिणताः । ता आप इसादृश्य आप एवांशी-
भोमौ देवौ विभ्रति धारयन्ति । अग्निं या गर्भमित्यग्निधारणं पूर्वमेवोक्तम् । तोष-
धारणमप्यमृतकारणद्वारा द्रष्टव्यम् । मधुपृष्ठां माधुर्ययुक्तानामर्षा रसः सारांश-
स्तीक्ष्णोऽस्यन्तस्वादुररंगमोऽलं संवृणो यथा भवति तथा गच्छन्ति प्राप्नोति सर्व-
जनपुष्टिकारित्यर्थः । तादृशो रसः प्राणेन भासवायुना वर्चसा नडेन सह वा
र्षा प्रत्यागन्नागच्छतु पावदृषां रसोऽग्नादिरूपेण शरीरे तिष्ठति तावत्प्राणो
भातिगच्छति । बलं च न विनश्यति । अथ दशमीमाह—

आदित्पश्यामीति । आदिदन्त्वरवेव पश्यामि अपां रसे मच्छरीरमागते
सति तदानीमेव चक्षुषा ब्रह्मं शक्योऽस्मि । उत वा शृणोमि अपि च श्रोतुमपि
शक्योऽस्मि । आत्तामर्षां घोषो नाह आगच्छति मच्छरीरे वर्तते । स एव घोषो
नोऽस्माकं वाक् । हे हिरण्यवर्णास्तेजस्विन्य आपो यदा वो युष्माकं तेवयाऽ-

(कुम्भेष्टकोपधानविधिः)

तूपमहं तप्तोऽभवं तर्हि तस्मिन्कालेऽमृतस्य भेजानो मन्ये पीयूषं सेवितवानस्मीति
तर्कये । अथैकादशीमाह—

आपो हि ष्ठेति । हिशब्द एवकारार्थः प्रसिद्धार्थो वा । आपो यूय-
मेव मयोभुवः स्थ सुखयिष्यो भवत । स्नानपानादिहेतुत्वेन सुखोत्पादकत्वं
प्रसिद्धम् । वास्तादृश्यो यूयं नोऽस्मानूर्जे रसाय भवदपिरसानुभवार्थं दधातन
स्थापयत । किंच महे महते रणाय रमणीयाय चक्षसे दर्शनाय दधातनास्मा-
न्परतत्त्वसाक्षात्कारयोग्यान्कुरुतेत्यर्थः । अथ द्वादशीमाह—

यो वः शिवतम इति । वो युष्माकं शिवतमः शान्ततमः सुखैकहेतुर्पो
रसोऽस्ति । इहास्मिन्कर्षणि नोऽस्मान् । तस्य भाजयत तं रसं प्रापयत । तत्र
दृष्टान्तः—उशतीरिव मातरः कामयमानाः प्रीतियुक्ता मातरो यथा स्वकीयस्त-
न्परसं शिशुं पापयन्ति तद्वत् । अथ त्रयोदशीमाह—

तस्मा अरमिति । यस्य रसस्य क्षयाय क्षयेण निवासेन जिन्वथ यूयं
प्रीता भवथ तस्मै रसाय वो युष्मानरं गमामालं भुशं पाप्नुमः । किंच हे आपो
यूयं नोऽस्माञ्जनपथ प्रजोत्पादकान्कुरुत ।

कल्पः—“ दिवि श्रयस्वेति बाहंस्तयं नैवारं पयसि चरुं मध्ये कुम्भेष्टका-
नामुपदधाति ” इति पाठस्तु—

दिवि श्रयस्वेति । हे नैवारचरो दिवि श्रयस्व द्युलोक आश्रितो भव ।
अन्तरिक्षेऽपि यतस्व प्रयत्नवान्भव । पृथिव्या संभव संयुक्तो भव । ब्रह्मवर्चस-
मासि तत्साधनत्वात्तद्रूपमसि । अतो ब्रह्मवर्चसाय त्वामत्रोपदधामि ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदीयतै-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठपपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठपपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

अपां ग्रहान्गृह्णात्येतद्वाव राजसूयं यदेते
ग्रहाः सवोऽग्निर्वरुणसवो राजसूयमग्निसवश्चि-
त्यस्ताभ्यामेव सूयतेऽथो उभावेव लोकावभि

(कुम्भेऽक्रोपचानविधिः)

जयति यश्च राजसूयेनेजानस्य यश्चाग्निचित
 आपो भवन्त्यापो वा अग्नेभ्रातृव्या यदपोऽ-
 ग्नेरधस्तादुपदधाति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्या-
 त्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवत्यमृतम् (१)
 वा आपस्तस्माद्द्विरवतान्तमाभि पिञ्चन्ति
 नाऽऽतिमाच्छति सर्वमायुरेति यस्यैता उपधी-
 यन्ते य उ चैना एवं वेदान्नं वा आपः पशव
 आपोऽन्नं पशवोऽन्नादः पशुमान्भवति यस्यैता
 उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेद द्वादश भव-
 न्ति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरेणै-
 वास्मै (२) अन्नमव रुन्धे पात्राणि भवन्ति
 पात्रे वा अन्नमद्यते सयोन्येवान्नमव रुन्ध आ
 द्वादशात्पुरुपादन्नमस्यथो पात्राच्च छिद्यते
 यस्यैता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेद
 कुम्भाश्च कुम्भीश्च मियुनानि भवन्ति मिथु-
 नस्य प्रजात्यै प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जीयते
 यस्यैता उपधीयन्ते य उ (३) चैना एवं
 वेद शुग्वा अग्निः सोऽध्वर्यु यजमानं प्रजाः
 शुचाऽर्पयति यदप उपदधाति शुचमेवास्थ
 शमयति नाऽऽतिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः
 शाम्यन्ति प्रजा यत्रैता उपधीयन्तेऽपां वा
 एतानि हृदयानि यदेता आपो यदेता अप
 उपदधाति दिव्याभिरैवैनाः सः सृजति वर्षुकः

(कुम्भेष्टकोपधानविधिः)

प॒र्जन्यः (४) भ॒वति॒ यो वा प॒तासा॒माय-
 त॒नं क॒लुप्तिं॑ वेदाऽऽय॒त॒नवान्भवति॑ क॒ल्पतेऽ-
 स्मा अनु॒स॒तिमु॒प द॒धात्ये॒तद्वा आ॒सा॒माय॒त॒न-
 मे॒षा क॒लुप्तिर्य॑ एवं वेदाऽऽय॒त॒नवान्भवति॑ क॒ल्प-
 तेऽस्मै द्वा॒ह्म॒न्या उ॒प द॒धाति॒ चत॒स्रो मध्ये॑
 धृ॒त्या अ॒न्नं वा इष्ट॑का प॒तस्त्व॒लु वै सा॒क्षाद॒न्नं
 यदे॒ष च॒रुय॑दे॒तं च॒रुमु॒प॒द॒धाति॑ सा॒क्षात् (५)
 ए॒वास्मा॒ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे म॒ध्यत॑ उ॒प द॒धाति
 म॒ध्यत॑ ए॒वास्मा॒ अ॒न्नं द॒धाति॑ तस्मा॒न्म॒ध्यतोऽ-
 ञ्म॒द्यते॑ वा॒ह्म॒स्पत्यो॑ भ॒वति॒ ब्रह्म॑ वै दे॒वानां
 बृ॒हस्प॑तिर्ब्रह्म॒णैवास्मा॒ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे ब्रह्म॑व॒र्च-
 समा॑सि ब्रह्म॑व॒र्चाय॒ त्वेत्या॑ह॒ तेज॑स्वी ब्रह्म-
 व॒र्चसी॑ भ॒वति॒ यस्यै॒प उ॒प॒धी॒यते॒ य उ॑ चै॒न-
 म॒वं वेद॑ (६) ॥

अ॒मृत॑मस्मै जा॒पये॒ यस्यै॒वा उ॒प॒धी॒यन्ते॒ य उ॑ च॒ प॒र्जन्य॑ उ॒प॒द॒धाति॑
 सा॒क्षात्स॒प्त॒चत्वारि॑श्श॒ष्ण) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 षष्ठप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

कुम्भेष्टकामन्त्रणार्था मन्त्राः पथम ईरिताः ॥

अथ द्वितीये तदिष्टकोपधानं विधत्ते । यदुक्तं सूत्रकारेण—“ कुम्भं कुम्भीं
 चाद्भिः पूरयित्वा शर्मं च स्थ यर्मं च स्थ देवस्य वः सवितुः पसवे मधुमतीः
 सादयामीति पूरसादनुसीतमुपधाय ज्योतिषं वाषिति हिरण्यशल्कौ पत्यंस्पत्येव-
 बुधैरा उत्तरेभ्यैः प्रविदिशमनुसीतं चतस्रो मध्ये” इति, तदिदमुपधानं विधत्ते—

१ क. 'त्यस्यत्ये' २ व. क. 'चरे' ।

(कुम्भेष्टकोपधानविधिः)

अर्षां ग्रहानिति । गृह्यन्त आप एष्विति ग्रहा जलाधाराः कुम्भाः कुम्भ-
 क्ष । ते चाङ्गिः पूरितत्वादर्षां ग्रहास्तान्कुम्भकुम्भीरूपान्गृह्णाति । ग्रहणेनो-
 पधानमुपलक्ष्यते । यस्यैता उपधीयन्त इत्युपसंहारात् । राजसूये ग्रहसद्भावा-
 त्तरसाभ्यमापादयितुमिह ग्रहिधातुना व्यवहारः । य एते कुम्भकुम्भीरूपा अर्षा
 ग्रहा एतदेव राजसूयस्वरूपं फलेन तत्सदृशत्वात् । सोऽयं चीयमानोऽग्निः सोऽयं
 तवः सूयतेऽग्निभिष्यते यजमानोऽग्नेत्याभिषेकयुक्तो यज्ञः तवस्वतत्सदृशोऽयमग्निः ।
 यदेवद्राजसूयारूपं कर्म सोऽयं वरुणतवः । वरुणो हि कदाचिद्राजसूयं कृत्वा
 तवाभिषिक्तः । यस्तु चित्पः सोऽयमग्नितवः । अस्मिन्नप्यभ्रावभिषेको विद्यते ।
 अतः कुम्भीष्टकोपधाने सति ताभ्यां वरुणसवामिसवाभ्यामुमाभ्यां सूयतेऽयं
 यजमानोऽनुष्ठितवाग्भवति । अपि च राजसूयेनेष्टवदो यो लोकोऽग्निचित्तश्च यो
 लोकस्तावुभौ लोकावेतदृष्टकोपधानेनामिजयरथेव ।

कुम्भेषु कुम्भीषु च जलस्थापनं विधत्ते—

आपो भवन्तीति । जलेनाग्निशान्तेरपामग्निशत्रुत्वम् । अतर्धीयमानस्याग्ने-
 रधस्ताद्भूमौ कुम्भकुम्भीगतानामपामुपधाने सति भ्रातृव्याभिभूतिर्भवति । उप-
 धाता स्वयमैश्वर्यवान्भवति । भ्रातृव्यः परामवति । किं चैता आपोऽमृतमेवात्र
 तस्योदकजन्यत्वात् । यस्मादमृतं तस्मादवतान्तमत्यन्तग्लानिमापन्नं मुञ्चितं मुञ्चा-
 निवारणाय शीतलाभिरद्भिरभिषिञ्चन्ति ।

एवदुपधानं तद्देदं च प्रशंसति—

नाऽऽर्तिमार्छतीति । प्रकारान्तरेणापः प्रशंसति—

अन्नं वा आप इति । अन्नस्योदकजन्यत्वात्पशूनां चोदकषोष्यत्वादन्नूपत्वं
 च । क्षीराद्यन्नहेतुत्वात्पशूनामप्यन्नत्वम् । अतोऽपामुपधाता वेदिता चान्नवान्पशु-
 मांश्च भवति । जलपात्राणां संख्यां विधत्ते—

द्वादश भवन्तीति । उपशेषानामपामाधारान्विधत्ते—

पात्राणि भवन्तीति । पात्राणि कुम्भकुम्भीरूपाणि । पात्रे कांस्मादिमये-
 जनैरन्नं भक्ष्यते पच्यते च । अतः पात्रस्यान्नमोनिवात्तत्सहितमेवाजमाप्नोति ।
 किंचोपधाता वेदिता च पात्रसंख्यया स्वात्मपुत्रपौत्रादेर्द्वादशपुरुषपर्यन्तादन्नसमृद्धो
 भवति । अपि च पात्राद्गृहोपकरणसंघातात्कदाचिदपि न विच्छिद्यते ।

पात्राणां परिमाणविशेषं विधत्ते—

(कुम्भेष्टकोपधानविधिः)

कुम्भाश्च कुम्भीश्चेति । कुम्भाः पुरुषसदृशाः प्रौढा घटाः । कुम्भो योषित्तमाना अल्पाः । अतो मिथुनसंपत्त्या प्रजोत्पादनाय भवति । उपधातुवे-
दिदारौ मिथुनरूपाः प्रजा उत्पादयतः । प्रकारान्तरेण तदुपधानं प्रशंसति—

शुग्वा अग्निरिति । अयमग्निः शुग्वा संतापहेतुरेव । अतः सोऽग्निरध्वर्यु-
प्रभृतीन्संतापेन योजयति । अपामुपधानेनाग्नेः संतापहेतुत्वं शमयति । यस्मि-
न्कर्मण्येता इष्टाका उपधीयन्ते न तत्राध्वर्युर्धिषते नापि यजमानः । प्रजाश्च
सर्वबाधोपशमयुक्ता भवन्ति । पुनः प्रकारान्तरेण प्रशंसति—

अपां वा इति । एताः पात्रगता या आप एतान्यन्देवतानां हृदयस्थानानि
अत एवाऽऽसामुपधातेष्टकारूपोपेता अपो दिव्याभिरग्निः संयोजयति । ततः
पर्जन्यो वर्षणशीलो भवति ॥ अधोपधानस्थानं विधत्ते—

यो वा एतासामिति । आयतनं स्थानम् । क्लृप्तिः सामर्थ्यम् । तदुभयं
यो वेद स प्रौढगृहाद्यायतनवान्भवति । एतदर्थं च सर्वं भोग्यजातं समृद्धं भवति ।
अतोऽग्निज्ञोऽनुसीतमुपदध्यात्, एकैकस्यां दिशि या लाङ्गलपद्मवत्स्ता अनुसु-
त्योपदध्यात् । एतत्सीतात्तमीपमेवैतासां कुम्भेष्टकानां स्थानम् । तत्रावस्थितिरेवै-
तासां सामर्थ्यमुक्तम् ॥ वेदनफलयुपसंहरति—

य एवं वेदेति । उपधाने प्रकारविशेषं विधत्ते—

द्वंद्वमन्या इति । पूर्वदिग्धर्तिनीपु तिसुपुःसीतासु कुम्भं कुम्भीं चेति द्वंद्वम् ।
एवं दिग्गन्तरेष्वपि । तदिदमुच्यते—द्वंद्वमन्या इति । द्वादशानां मध्ये दिक्चतुष्टयेऽष्टौ
गताः । अथावशिष्टाभ्रतसो मध्ये स्थापयेत् । तच्च धृत्यै दाढर्चाय भवति ॥

अथ दिवि अयस्वेतिमन्त्रसाध्यं चरूपधानं विधत्ते—

अन्नं वा इष्टकां इति । इष्टका अन्नहेतुत्वादर्चं, चरुः साक्षादेवान्नमत-
श्चरूपधानेन व्यवधानं विनैव मुख्यमन्नं प्राप्नोति ॥ उपधानस्थानं विधत्ते—

मध्यत उपेति । इष्टकानां मध्ये चरुस्थापनं यत्तद्यजमानस्य मध्य उदरे-
ऽन्नं स्थापितं भवति । मध्यमे वयसि भूमिष्ठमन्नमद्यते ॥ चरोर्देवतां विधत्ते—

बार्हस्पत्यो भवतीति । ब्रह्मणैव ब्राह्मणवृत्त्यैव याजनादिना न तु सेवा-
दिनेत्यर्थः । मन्त्रे ब्रह्मवर्चसशब्दद्वयस्य तात्पर्यं दर्शयति—

ब्रह्मवर्चसमसीति । तेजः कान्तिः । ब्रह्मवर्चसमध्ययनादिसंपात्तिः ॥

(भूतेष्टकायभिधानम्)

अत्र परिभासा ।

द्वितीयाध्यायस्य तृतीयपादे सप्तमाधिकरणे चिन्तितम्—

चरुर्भवति नैवार उपधत्ते चरुं त्विति ।

यागः स्यादुपधानं वा यागः शेषोक्तदेवतः ॥

यागंत्वानिश्चये शेषो नापेक्षोऽतो यजिः कुतः ।

किं तूपधानमात्रत्वं यावदुक्तं चरोः स्थितम् ॥

अग्नौ श्रूयते—“नैवारश्चरुर्भवति ” इति, “चरुमुपदधाति ” इति च । तत्र नैवारचरुद्रव्यको यागो विधीयते । न चात्र देवताया अभावः । “ बृहस्पतेर्वा एतदन्नं यन्नीवाराः ” इति वाक्यशेषेण देवतासिद्धेः । उपधानं तु यागोपयुक्तस्य प्रतिपत्तिः स्वित्छुद्रदिति प्राप्ते द्रुमः—यागविधौ निश्चिते सति पश्चाद्देवतायामपेक्षितायां वाक्यशेषबलाद्देवताक्लृप्तिः । इह तु देवताकल्पनेन यागविधित्वनिश्चय इत्यन्योन्याभयः । तस्मादिहोपधानमात्रं विधीयते ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

भूतेष्टका उप दधात्यत्रात्र वै मृत्युर्जायते
यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते तत् एवैनमव यजते
तस्मादग्निचित्सर्वमार्युरेति सर्वे हास्य मृत्य-
वोऽवेष्टास्तस्मादग्निचिन्नाभिचरितवै प्रत्यगेन-
मभिचारः स्तृणुते सुयते वा एष योऽग्नि
चिन्नुते देवसुवामेतानि हवीःपि भवन्त्येता-
वन्तो वै देवानाः सुवास्त एव (१) अस्मै
सवान्प्र यच्छन्ति त एनः सुवन्ते सवोऽग्नि-

वैरुणसवो राजसूयं ब्रह्मसवश्चित्यो देवस्य त्वा
सवितुः प्रसव इत्याह सवितुप्रसूत एवेनं
ब्रह्मणा देवताभिरभि पिञ्चत्यन्नस्यान्नस्याभि-
पिञ्चत्यन्नस्यान्नस्यावरुद्धये पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभि-
पिञ्चति पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते शीर्षि-
तोऽभि पिञ्चति शीर्षितो ह्यन्नमद्यत आ मुख-
दन्ववस्त्रावयति (२) मुस्तत एवास्मा अन्नाद्यं
दधार्त्तग्नस्त्वा साम्राज्येनाभि पिञ्चामीत्याहेष
वा अग्नेः सवस्तेनैवेनमभि पिञ्चति बृहस्प-
तेस्त्वा साम्राज्येनाभि पिञ्चामीत्याह ब्रह्म वै
देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवेनमभि पिञ्चतीन्द्रस्य
त्वा साम्राज्येनाभि पिञ्चामीत्याहेन्द्रियमेवा-
स्मिन्नुपरिष्ठाद्दधार्त्तेतत् (३) वै राजसूयस्य
रूपं य एवं विद्वानग्निं चिनुत उभावेव लोका-
यभि जयति यश्च राजसूयेनेजानस्य यश्चाग्नि-
चित इन्द्रस्य सुपुत्राणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं
पराऽपतत्तद्देवाः सौत्रामण्या समभरन्त्सूयते
वा एष योऽग्निं चिनुतेऽग्निं चित्वा सौत्राम-
ण्या यजेतेन्द्रियमेव वीर्यं संभृत्याऽऽत्मन्ध-
ने (४) ॥

(त एवान्ववस्त्रावयत्येतदष्टाचत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(भूतेष्टकायमिधानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

कुम्भेष्टकाश्चरुश्चेति द्वितीये द्वयधीरितम् ।

अथ तृतीये भूतेष्टकादिकमुच्यते । यदुक्तं सूत्रकारेण—“ प्रसवाय खोप-
यामाय त्वा काटाय त्वाऽर्णवाय त्वा धर्णसाय त्वा द्रविणाय त्वा तिन्ववे त्वा
सनुद्राय त्वा सरस्वते त्वा विश्वव्यचसे त्वा सुभूताय त्वाऽन्तारिक्षाय त्वेति
द्वादश भूतेष्टकाः ” इति । एते च मन्त्राः शाखान्तरगताः । तत्साध्यमुप-
धानं विधत्ते—

भूतेष्टका उपेति । देशकालनिमित्तविशेषानपेक्षयान्नेति वीक्षता । तर्प-
व्यामचोराकुलदेशा मृत्युहेतवः । संध्यामध्यरात्रादियक्षराक्षसादिप्रयुक्तमृत्युकालः
दुराहारभोजनादीनि मृत्युनिमित्तानि । भूतेष्टकोपधानेन तत एव देशप्रयुक्तात्का-
लप्रयुक्तानिमित्तप्रयुक्ताच्च सर्वस्मादपि मृत्योरेनं यजमानमपनयति । तस्मादय-
मग्निचित्स्वस्थ प्राप्तमायुः सर्वमेव प्राप्नोति । यस्मादस्य सर्वेऽप्यपमृत्यवो विना-
शिताः । किंचायमग्निचिदभिचारविषयोऽपि न भवति । एवं सति यो मूर्खोऽ-
भिचरति एनं मूर्खं सोऽभिचारः प्रत्यङ्मुखो भूत्वा हिनस्ति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमष्टौ देवसुवां हवींभ्यनु
निर्वपति समानं तु स्विष्टच्छदिडम् ” इति, तदिदं विधत्ते—

सूयते वा एष इति । यो यजमानोऽग्निं चिनुते स एष देवैः सूयते
प्रेष्यते । अतः पेरणाय हवींषि निर्वपेत् । अग्नये गृहपतये पुरोडाशमित्यादिरा-
जसूयाम्नातानि देवसुवां हवींषि । तत्र श्रुता येऽन्यादयो देवा एतावन्त एव
देवानां मध्ये पेरकाः । त एव देवा अस्मै यजमानाय स्वकीयाः सर्वा अनुज्ञाः
प्रवच्छन्ति । तेन चानुज्ञापदानेनैतं यजमानं पेरयन्ति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ दक्षिणं प्रत्यपि पक्षमौदुम्नरीमातर्द्दीं प्रतिष्ठाप्य
वस्थां कृष्णाजिनं माधीनग्नीषमुत्तरलोमाऽऽस्तीर्यं तस्मिन्नासीनं यजमानमग्नि-
मन्वारब्धं संपातैरभिषिञ्चति ” इति, तदिदं विधातुं प्रस्तौवि—

सवोऽग्निरिति । अभिषेकमुक्तो यागः सव इति सुकम् । त च द्विविधो
वरुणसवो ब्रह्मसवश्च । राजकर्तृ[क] त्वाद्वाजसूर्यं वरुणसवः । वरुणो हि राजा-
मिमानी देवः । चित्योऽग्निस्तु ब्राह्मणैरप्यनुष्ठेयत्वाद्ब्रह्मसवः । अधिर्वांस्रजामि-
मानी देवः । अतः सवत्वादयमभिषेकयोग्य इत्यर्थः ।

मन्त्रपूर्वकमाभिषेकं विधत्ते—

देवस्य त्वेति । ब्रह्मणा मन्त्रेण, प्रतिपाद्याभिरिति शेषः ।

सर्वोषधिरसमभिषेकद्रव्यत्वेन विधत्ते—

अन्नम्यान्नस्येति । प्रकारविशेषं विधत्ते—

पुरस्तात्प्रत्यश्चामिति । पूर्वस्यां दिशि पश्चिमाभिमुखोऽवस्थाय प्रत्यश्च
स्वामिमुखं यजमानमभिषिञ्चेत् । लोके हि पुरस्तात्पात्रेऽवस्थितमन्नं स्वामिमुखत्वे-
नाद्यते । शिर आरभ्यामभिषिञ्चेत् । अन्नमपि शिरोदेशावस्थिते मुखे भुज्यते ।

गुणान्तरं विधत्ते—

आ मुखादन्ववेति । शिर आरभ्याऽऽनुलोभ्येन मुखपर्यन्तमवसावयेज्
त्वधः । मन्त्रेष्वभिष्वहस्पतीन्द्रशब्दतात्पर्यं व्याचष्टे—

अग्नेस्त्वा साम्राज्येनेति । एष ओषधिरसोऽग्नेः सवोऽग्निना पेरितः ।
अतोऽग्निशब्दमुच्चारयन्नाग्निसंबन्धेन तेनैव रसेनाभिषिञ्चति । एष वै बृहस्पतेः
सव एष वा इन्द्रस्य सव इत्यप्यनुसंधेयम् । एतेऽभिषेकमन्त्राः शास्त्रान्तर आ-
म्नाताः । इह ब्राह्मणेन व्याख्याताः । राजसूयसाम्येनाभिषेकं पशंसति—

एतद्वै राजसूयस्येति । एतदभिषेचनमेवाग्नोश्चित्यस्य राजसूयस्य स्वरूपम् ।
एवंविदश्चिन्वानस्योभयफलं भवति । अतश्चयनाङ्गत्वेन सौत्रामणीं विधत्ते—

इन्द्रस्य सुपुवाणस्येति । सोममभिषुवत इन्द्रस्येन्द्रियं सोमोपद्रवपापेन
दशधा भूत्वा पवितमभूत् । तदेतोदिन्द्रियं देवाः सौत्रामण्या स्वादीं त्वेयादिग्रन्थ-
प्रतिपाद्येन यागेन सम्यक्संपादितवन्तः । एवं सत्यत्रापि योऽग्निं चिनुत एषोऽपि
सोमाभिषवे प्रेर्यते । तस्मादयधीन्द्रियसामर्थ्यसंपादनाय सौत्रामण्याख्यं यागम-
नुतिष्ठेत् । सौत्रामण्याश्वपनाङ्गत्वं न बोध्यते, किंतु कालविधिरयम् । तस्मादिदं
वाक्यं प्रकरणादुत्कृष्टव्यम् ॥

अथ मीमांसा ।

चतुर्थाध्यायस्य तृतीयपादे विशेषधिकरणे चिन्तितम्—

आग्निं चित्वा यजेत्सौत्रामण्येत्यङ्गेनष्टिरीदृशी ।

अङ्गिकाले स्वकाले वा स्यादाद्योऽन्याङ्गवन्मतः ॥

निर्वृत्ते चयनादौ तु क्रमान्तस्त्रिमिधानतः ।

स्वकाले चोदकमाप्ते तदनुष्ठानमास्थितम् ॥

(होमाभिधानम्)

अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत, वाजपेयेनेष्ट्वा बृहस्पतिसवेन यजेत्त्यत्र सौत्रामणीबृहस्पतिसवयोरङ्गत्वं पूर्वमुक्तम् । तच्चाङ्गमाङ्गिकालेऽङ्गिना सह प्रयोक्तव्यमितरेषामङ्गानां तथा प्रयुज्यमानत्वादिति चेन्मैवम् । क्त्वाप्रत्ययेन पूर्वकालवाचिना साङ्गे चयनादौ निवृत्ते सति पश्चात्कर्मान्तरत्वेन सौत्रामण्यादेर्विहितत्वात् । यथाङ्गिना सहैकप्रयोगः स्यात्तदा क्त्वाप्रत्ययपापितः पूर्वोत्तरकालविभागो वाध्येत । न साङ्गिना सह प्रयोक्तव्यानामुत्तासंभरणादीनां चयने निवृत्ते पश्चाद्विधानं श्रुतम् । ततः पृथक्प्रयोगेऽवश्यंभाविनि सति स्वस्वचोदकपापिते काले तदनुष्ठानं युक्तम् । सौत्रामण्या इष्टिप्रकृतिकत्वात्पूर्वकालश्लोदकपापः । चयनेन सहैव प्रयोगे तु पर्वण्युत्तासंभरणादिविधानादन्यस्मिन्दिने सौत्रामणी प्रसज्येत । तथा बृहस्पतिसवस्य ज्योतिष्टोमविकृतित्वाद्दसन्तकालश्लोदकपापः । वाजपेयेन सह प्रयोगैक्ये शरदि वाजपेयस्य विहितत्वाद्बृहस्पतिसवोऽपि शरदि प्रसज्येत । तस्मादितिदिष्टे पर्वणि वसन्ते[च] तदनुष्ठानम् । ननु सर्ववाङ्गपूर्वैः प्रधानापूर्वं जनयितव्यम् । इह तु पूर्वकालीनेन साङ्गप्रधानानुष्ठानेन फलापूर्वस्य निष्पन्नत्वादुत्तरकालीनमङ्गं निरर्थकमिति चेन्न । वस्यैवापूर्वस्यानेनाङ्गेन पाबल्यदशायाः कल्पनीयत्वात् । तस्मान्नाङ्गिनः कालेऽनुष्ठानं, किंतु स्वकाल इति स्थितम् । पूर्वानुवाकोक्तकुम्भेष्टकाचरूपधानस्य प्राणभृद्भ्योऽपानभृद्भ्यश्चोर्ध्वभावित्वादिदं ब्राह्मणमभिमन्त्रणमन्त्रसहितं पशुर्वा एष यदग्निरित्यनुवाकान्ते द्रष्टव्यम् । भूतेष्टकोषधानं तु वालखिल्योपधानादूर्ध्वं भवति । अभिषेकस्त्वभिर्वै देवानामभिषेक इत्यस्मात्पूर्वं द्रष्टव्यः । सौत्रामणीब्राह्मणं तु कृत्वाद्ब्राह्मणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

सजूरन्दोऽर्थावभिः सजूरुपा अरुणीभिः
सजूः सूर्यं एतशेन सजोपावश्विना दसोभिः

(होमाभिधानम्)

सजूरग्निर्वैश्वानर इडाभिर्घृतेन स्वाहा संवत्सरो
 वा अद्भो मासा अयावा उपा अरुणीः सूर्य
 एतश् इमे अश्विनो संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः पशव
 इडा पशवो घृतः संवत्सरं पशवोऽनु प्र जाय-
 न्ते संवत्सरेणैवास्मै पशून्प्र जनयति दर्भस्तम्बे
 जुहोति यत् (१) वा अस्या अमृतं यद्वीर्यं
 तद्दर्भास्तस्मिञ्जुहोति प्रैव जायतेऽजादो
 भवति यस्यैवं जुह्वत्येता वै देवता अग्नेः पुर-
 स्ताद्भागस्ता एव प्रीणात्यथो चक्षुरिवाग्नेः पुर-
 स्तात्प्रति दधात्यनन्धो भवति य एवं वेदाऽऽ-
 पो वा इदमग्रे सलिलमासित्स प्रजापतिः
 पुष्करपर्णे वातो भूतोऽलेलायत्सः (२) प्रति-
 ष्ठां नाविन्दत स एतदपां कुलायमपश्यत्स्मि-
 ञ्जग्निमचिनुत् तदियमभवत्ततो वै स प्रत्यति-
 ष्ठयां पुरस्तादुपादधात्तच्छिरोऽभवत्सा प्राची
 दिग्वां दक्षिणत उपादधात्स दक्षिणः पक्षोऽ-
 भवत्सा दक्षिणा दिग्वां पश्चादुपादधात्तत्पु-
 च्छमभवत्सा प्रतीची दिग्वामुत्तरत उपादधात्
 (३) स उत्तरः पक्षोऽभवत्सोदीची दिग्वामु-
 परिष्टादुपादधात्तत्पृष्ठमभवत्सोर्ध्वा दिगियं वा
 अग्निः पञ्चैष्टकस्तस्माद्यदस्यां खनन्त्यभीष्टिकां
 तृन्दन्त्यभि शर्कराः सर्वा वा इयं वयोभ्यो
 नक्तं इशे दीप्यते तस्मादिमां वयोऽसि नक्तं

(होमाभिधानम्)

नाध्यासते य एवं विद्वानग्निं चिनुते प्रयेव
(४) तिष्ठत्यग्निं दिशो जयत्याग्नेयो वै ब्राह्म-
णस्तस्माद्ब्राह्मणाय सर्वासु दिक्ष्वर्धुकं स्वामेव
तद्दिशमन्वेत्यपां वा अग्निः कुलायं तस्मादा-
पोऽग्निः हारुकाः स्वामेव तद्योनिं प्र
विशन्ति (५) ॥

(यदलेलायत्स उत्तरत उपादवादेव दात्रिशश्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

भूतेष्टकाभिषेकादि तृतीये समुदीरितम् ॥

अथ चतुर्थे होमो विधीयते । यदुक्तं सूत्रकारेण—“ सजूरन्दोऽयावभिरिति
इभंस्तन्वे पञ्चाऽऽहुती जुहोति ” इति, तमिमं विधातुं मन्वानुत्पादयति—

सजूरन्दोऽयावभिरिति । अन्दः संवत्सरः । अमावा माताः । स च
संवत्सरस्वैमांसैः सह समानपीतिः । अत्र सर्वेषु मन्त्रेषु घृतेन स्वाहेत्यनुषज्यते ।
तस्मै मासतद्दिताय संवत्सराय घृतेन ब्रह्मेण स्वाहा जुहोमि । उपा येयमुपःका-
न्देवता सेयमरुणीभी रक्तवर्णाभिः पमाभिः सजूः समानपीतिः । तामुद्दिश्य
घृतेन स्वाहा जुहोमि । तूर्पो देव एतद्येन स्वकीयाधेन सजूः समानपीतिः ।
तमुद्दिश्य घृतेन स्वाहा जुहोमि । अग्निना यावेतावग्निनौ तौ दंसोभिर्दशनेर्व्या-
धिनिराकरणव्यापारैः सजोषौ परस्परं समानपीती । तामुद्दिश्य घृतेन जुहोमि ।
वैश्वानरः सर्वमनुष्यपियो योऽग्निः स इहाभिः पशुभिः सजूः सम्भनपीतिः ।
तमुद्दिश्य घृतेन जुहोमि ॥ मन्वान्माचष्टे—

संवत्सरो वा इति । मन्वागतस्यान्दशब्दस्य संवत्सर एवार्थः । अयावश-
ब्देन माता अभिधीयन्ते । उपाः शब्दादयश्चत्वारः प्रसिद्धाः । इमे धावापृथि-
व्यावग्निशब्देन विवक्षिते । अभिर्वैश्वानर इत्यनेन संवत्सरो विवक्षितः । इहा-
शब्देन पशवो विवक्षिताः । घृतशब्देनापि तत्कारणत्वात्पशवं एव विवक्षिताः ।

सात्पर्यार्थस्तु गर्भभूताः पशवः संवत्सरमनुसृत्य प्रजायन्ते । अत एवन्मन्त्रपाठे-
नास्मै यजमानाय संवत्सरकालेन पशूनुत्पादयति ॥ अथ होमं विधत्ते—

दर्भस्तम्बे जुहोतीति । अस्याः पृथिव्याः संवन्धि यदमृतं स्वादुद्रव्यं, यच्च
एतसंवन्धि वीर्यं सामर्थ्यं तदुभयमेवैते दर्भाः । अतस्तस्मिन्नमृते वीर्यं दर्भरूपे
हृतवान्भवति । तेन होमेन प्रजा उत्पादयत्येव । यस्य यजमानस्य कर्मण्येवं
जुह्वति स यजमानो न केवलं प्रजोत्पादकः किं त्वन्नादश्च भवति । एता एव
मन्त्रोक्ताः संवत्सरमासादयः सर्वा देवता अग्रेरपि पूर्वभागिनोऽस्तस्ताः प्रीणयत्येव ।
किं च पूर्वकालीनेन होमेनाग्रेष्वक्षुरेव संपादयति । तदेवं दर्भस्तम्बहोमो देवताः
कालश्च पशस्ताः ॥ अथ वेदनं प्रशंसति—

अनन्धो भवतीति । अथ चित्तियोग्या भूमिर्बहुधा स्तूपते, तत्र तावदादौ
भूमिनिष्पत्तिप्रकारं दर्शयति—

आपो वा इदामिति । यदिदं जगदिदानीं दृश्यते तच्च सर्वमुत्पत्तेः पूर्वमाप
एवाऽऽसीन्न तु देवमनुष्यादिकम् । तस्मिन्न(तास्व)प्सु पृथिव्यादिभूतान्तरभेदनं
वारयितुं सलिलमिति विशेष्यते । शुद्धजलमेवाऽऽसीदित्यर्थः । तदानीं प्रजापतिः
स्वशरीरमवस्थापयितुं मूर्तस्य कस्यचिदाधारस्याभावात्स्वयं वायुरूपोऽभूत्तदुदकम-
ध्यवर्तिनि कस्मिंश्चित्पद्मपत्रे समाश्रितः । तस्य चञ्चलात्स्वयं च वायुरूपात्वा-
दलेलायदितस्ततो डोला(ल)पमानोऽभूत् । तादृशः कुत्रापि स्थिरां स्थितिं नाल-
भत । स पुनराधारं पर्यालोचयन्नपां मध्ये कुलायं शैवालमपश्यत् । तस्मिञ्शै-
वालेऽग्निमिष्टकाभिश्चितवान् । सोऽग्निमिष्टकाचितोऽग्निरियं दृश्यमाना भूमिरभवत् ।
तत ऊर्ध्वं स प्रजापतिस्तस्यां भूमौ पतिष्ठितोऽभूत् ॥

चयनेन भूम्युत्पत्तिप्रकारं प्रपञ्चयति—

यां पुरस्तादिति । स प्रजापतिर्यां प्रौढामिष्टकां स्वस्य पुरस्तादुपादधात्त-
दिष्टकारूपं चीयमानस्याग्नेः शिरस्थानमभवत् । लोके तु भूम्येकदेशरूपा पूर्वा
दिकसंपन्ना । एवं दक्षिणाघूर्ध्वान्तेषु योजयितव्यम् ॥

भूमेश्चित्याग्निरूपत्वं शास्त्रीयलौकिकदृष्टिभ्यां दृढी करोति—

इयं वा अग्निरिति । येयं भूमिरस्ति सेयमेव यः पञ्चभिरिष्टकाभिश्चितो-
ऽग्निः । तस्मादग्नित्वाद्यद्यनाभिज्ञाः प्राणिनोऽस्यां भूमौ क्वचित्स्वनन्ति तदानीं ते

(केषांचिद्धविषामभिषानम्)

मूर्खाः प्रजापतिनोपहितामिष्टकामभितो हिंसन्ति चूर्णी कुर्वन्ति । तथा येयं शर्करा तेनोपहिता तामप्यमितृन्दन्ति सर्वतश्चूर्णयन्ति, तथाविधः प्रत्यवायस्तेषां भवतीत्यर्थः । तेयं शास्त्रीयदृष्टिः । अथ लौकिकदृष्टिरुच्यते—वयोभ्यो दृशे पक्षिणां दृष्टौ भूमिः सर्वाऽपि राज्ञावशिवद्दीप्ता भवति । यस्मादेवं तस्माद्वात्रौ पक्षिणो भूमिं नाऽऽश्रयन्ति, किंतु वृक्षाग्राण्याश्रयन्ति । तस्माच्छास्त्रीयलौकिकदृष्टिम्यामियं भूमिरग्निरेव ॥ एतद्वेदनं प्रशंसति—

य एवं विद्वानिति । अथ ब्राह्मणद्वारा सर्वदिगुपेताया भूमेरशित्वं द्रढयति—
आग्नेयो वा इति । अग्निब्राह्मणयोः प्रजापतिमुखजत्वसंबन्धेन ब्राह्मण आग्नेयः । यस्मादयमशित्वसंबन्धस्तस्मादाग्निरूपभूम्यवयवरूपासु सर्वास्वपि दिक्षु ब्राह्मणस्य सम्युद्दिशीलं जीवनं भवति । स्वदेश इव परदेशेष्वपि देवदत्तः शास्त्राभिज्ञः पूज्यते । अयं हि स्वकीयां दिशमनु गच्छति । तस्माद्युक्तमेतत् ॥

इदानीं लौकिकजलद्वारा पुनरप्यशित्वं द्रढयति—

अपां वा अग्निरिति । योऽयं भूमिरूपोऽग्निः सोऽयं नदीकूपादिगतानामपां कुलायं स्थानम् । भूमाववस्थितत्वाद्योनिश्वापां भूमिरूपोऽग्निरेव । यस्मादाग्निकार्या आपस्तस्मान्महतो गूहादिदाहिनोऽग्नेरपहरणाय मनुष्यैः सेचिता आपस्तमग्निमपहरन्त्यः स्वयमपि शुष्यन्ति । यस्मादेवाग्निरूपां स्वयोनिं प्रविशन्ति । तस्मादवगम्यते जलकारणाग्निरूपेयं भूमिरिति । अत्रोक्तस्य होमस्य वेदिविमानात्पूर्वभावित्वात्पुरुषमात्रेणेत्यनुवाकात्पूर्वमिदं ब्राह्मणं द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके

चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमपाठके षष्ठमपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

संवत्सरमूर्ख्यं भूत्वा द्वितीयं संवत्सर आग्ने-
यमष्टार्कपालं निर्वपेद्वैन्द्रमेकादशकपालं वैश्व-
देवं द्वादशकपालं वार्हस्पत्यं चरुं वैष्णवं
त्रिकपालं तृतीयं संवत्सरंऽभिजिता यजेत

यद्दृष्टाकपालो भवत्यष्टाक्षरा गायत्र्याग्नेयं गा-
 यत्रं प्रातः सवनं प्रातःसवनमेव तेन दाधार
 गायत्रीं छन्दो यदेकादशकपालो भवत्येका-
 दशाक्षरा त्रिष्टुगैन्द्रं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं
 माध्यंदिनमेव सवनं तेन दाधार त्रिष्टुभं (१)
 छन्दो यद्द्वादशकपालो भवति द्वादशाक्षरा
 जगती वैश्वदेवं जागतं तृतीयसवनं तृतीयस-
 वनमेव तेन दाधार जगतीं छन्दो यद्दार्हस्प-
 त्यश्वरुभवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिब्रह्मैव
 तेन दाधार यद्वैष्णवस्त्रिकपालो भवति यज्ञो
 वै विष्णुर्यज्ञमेव तेन दाधार यत्तृतीयं संवत्स-
 रंऽभिजिता यजतेऽभिजित्यै यत्संवत्सरमुख्यं
 विभर्तीममेव (२) तेन लोकं स्पृणोति
 यद्द्वितीयं संवत्सरेऽभिं चिनुतेऽन्तरिक्षमेव तेन
 स्पृणोति यत्तृतीयं संवत्सरे यजतेऽमुमेव तेन
 लोकं स्पृणोत्येतं वै परं आट्टणारः कक्षीवाः
 औशिजो वीतहव्यः श्रायसस्त्रसदस्युः पौरु-
 क्तस्यः प्रजाकामा अचिन्वत ततो वै ते सह-
 सः सहस्रं पुत्रानविन्दन्त प्रथते प्रजयां पशु-
 भिस्तां मात्रामाप्नोति यां तेऽगच्छन्त्य एवं
 विद्वामेतमभिं चिनुते (३) ॥

(दाधार त्रिष्टुभमिमेवैवं चत्वारि च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
 प्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

पञ्चा० ६ अनु० २५। कृष्णाय जुषेदीमनेतिरीमलोहिना।
 (केचरीनि-वृषिणावधिपामय)

२६२३

(अथ वज्रवक्राण्डे पञ्चपाठके वज्रयोध्यायः) ।

श्रेयसाभासपुरा श्रेयसपुत्रेण समुदाहृतः ॥

अथ पञ्चमे क्रान्तिविश्ववीणि विधीयन्ते । पूर्वस्मिन्मपाठके संवत्सरेष्वप्यष्टशु-
 हादद्याद्वाग्निभारणपक्षात्कारोऽभिहितः । एव चापन्नितापयनात्पञ्चम संवत्सरे-
 सवस्याङ्गभूते चयने संवत्सरमुख्यभारणं विवक्ष्यते ।

अथ एव सूत्रकार आह—“ वापयितेऽधौ संवत्सरे हीना संवत्सरपुण्यशु-
 पुरस्वाद्युपसदागामेयमहाकपालमिधि वज्र ” इति, यदिदं त्रयोऽह्निरित्येवार्थं
 विवक्षे—

संवत्सरमुख्यमिति । यदप्युक्तं सूत्रकारेण—“ तृतीये संवत्सरेऽग्निभार-
 विधीयता वा पञ्चेत सर्ववेदसं दद्याति ” इति, वशात्पञ्चमं पक्षं विवक्षे—

तृतीये संवत्सरे ष्टि । अग्निभारिणि शोषकाग्निर्येषः ।

एव वज्रसु इषिःपु मध्यमइषिः पञ्चसति—

यद्दृष्टाकपाल इति । नावशीवाद्दरवासासुरासं वसिष्ठम् । यत्तःसर्वं च
 गावशीष्टन्दता निष्पाद्यताद्गाववम् । गावन्वा तद्दामेकत्सर्वान्दान्दामेकान्ते
 अवस्तेन इषिणा मातःसवनफले गार्धरीष्टन्दोदेवतां च पाम्भोति ।

इतराणि वत्सारी इषींश्चमिधिदक्ष्यं सोमयागं च क्रमेण पञ्चसति—

यदेकादशकपाल इति । अत्र सर्वं इषिभ्यश्चोता देवतापञ्चसाधये-
 विद्यागवशोता च विसृष्टा । अथोरुवधारणं वज्रइषिर्मुक्तवदनमिधिदक्ष्यंयदेकादश
 च क्रमेण पञ्चसति—

यत्संवत्सरमुख्यमिति । यद्यप्यवमिधिदेकादशं च तु संवत्सरेष्वप्यष्टशु-
 प्याऽपि वापयितानवनेऽङ्गभूतो बोधमिस्तद्वर्षः संवत्सरोरुवधारणं संवत्सरोरुव-
 द्यर्षं, येषमिधिदक्ष्येऽप्यतिद्विरेवन्ते । तस्मादवमङ्गनूतोऽग्निर्धर्मातिदेवार्थं वाप-
 यित इत्युच्यते । वज्र इषींश्चमिधिदक्ष्येऽधौ विद्यमन्ते ।

यदिदं वज्रइषिरुवेदं चयनं पकारान्वरेण पञ्चसति—

एतं वै पर इति । परशम्याभिधेयः कथिहविः । सोऽवमद्वारस्य पुषः ।
 क्लीबागम्य कविः । स बोधिषः पुषः । वीतद्वयोऽन्य कविः । स च अमसः

१ स. च. क. च. क्षेत्रं मातुं पुतां । २ क. च. क. "इः पर" । ३ स. "यतीं वन्तो
 दे" । ४ स. "अ. शोऽभि" । ५ क. च. "अ. शानि" । ६ स. क्यते । ७ ।

पुत्रः । त्रसदस्मुरन्यः । स च पुरुकुत्सस्य पुत्रः । त एते प्रजाकामाः सन्तस्त-
मेतं संवत्सरधारणेन षञ्चहविर्भिश्चोपेतमार्भि चित्वा प्रत्येकं सहस्रं पुत्रानलभन्त ।

अथेतस्य चयनस्य फलं दर्शयति-

प्रथते प्रजयेति । पूर्वोक्ता महर्षयो यां मात्रां सहस्रपुत्ररूपमैश्वर्यपमाणमग-
च्छन्, तां मात्रामयमप्येतमार्भि चिन्वानः प्राप्नोति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे रुष्णयजु-

वेदायतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये षञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

१श्रमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ षञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिरभिभञ्चिनत स क्षुरपविभृत्वाऽति-
ष्ठत्तं देवा विभ्यतो नोपाऽऽयन्ते छन्दोभिरा-
त्मानं छादयित्वापाऽऽयन्तच्छन्दासां छन्दस्त्वं
ब्रह्म वै छन्दांसि ब्रह्मण एतद्रूपं यत्कृष्णा-
जिनं काष्ठीं उपानहावपमश्चते छन्दोभि-
रेवाऽऽत्मानं छादयित्वाऽभिभुपं चरत्यात्मनोऽ-
हिंसायै देवनिधिर्वा एष नि धीयते यदाभिः
(१) अन्ये वा वै निधिमगुंतं विन्दति न
वा प्रति प्र जानात्यखामा कामत्यात्मानंभेवा-
धिपां कुरुते गुप्त्या अथो सत्त्वाहर्नाऽऽक-
म्येति नैर्कृत्यंस्वा यदाकामोजिर्कृत्या आत्मान-
मपि दध्यन्तस्मान्नाऽऽकम्यां पुरुषशीर्षमुपद-
धाति गुप्त्या अथो यथा ब्रूयादेतन्मै गोपा-
येति तादृगेव तत् । (२) प्रजापतिर्वा अर्थ-
र्वाऽभिरेव दध्यङ्कथर्वणस्तस्येष्टका अस्थान्ये-

(पूर्वोक्ताविधिप्रशंसा)

त० ह वाय तद्दृषि०रभ्यनुवा०चेन्द्रो० दधीचो० अस्थ-
मिरिति० यदिष्टंकाभिराग्निं० चिनोति० सात्मानमे-
वाग्निं० चिनुते० सात्माऽमुष्मि०ल्लोके० भवति० य
एवं वेद० शरीरं० वा एतद्गनेर्यच्चित्य० आत्मा
वैश्वानरो० यच्चिते० वैश्वानरं० जुहोति० शरीरमेव
स०स्कृत्य० (३) अभ्यारोहति० शरीरं० वा एत-
द्यजमानः० स० स्फुरते० यद्गि० चिनुते० यच्चिते०
वैश्वानरं० जुहोति० शरीरमेव० स०स्कृत्याऽऽत्मनाऽ-
भ्यारोहति० तस्मात्तस्य० नाव० धन्ति० जीवन्नेव
देवानप्येति० वैश्वानर्यर्चा० पुरीषमुप० दधातीयं
वा अग्निवैश्वानरस्तस्यैषा० चितियंत्पुरीषमग्नि-
मेव० वैश्वानरं० चिनुत० एषा वा अग्नेः० प्रिया० तनू-
र्यद्वैश्वानरः० प्रियामेवास्य० तनुवमव० रुन्धे (४) ॥

(अग्निस्तत्स०स्कृत्याग्नेर्दश० च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
प्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चमेऽभिजितोऽङ्गं यच्चयने तद्विशेषितम् ।

अस्य च ब्राह्मणस्य पूर्वशेषत्वाभावात् तत्रान्तर्भावः, किं त्वन्ते निवेशः ।
अथ षष्ठे पूर्वप्रकरणोक्तानेव विधीन्कानिचि (न्कांश्चि) दनूद्य प्रशंसति ।
तत्राश्मभूजांमिति परिषिञ्चतीत्यनुवाके काष्णीं उपानहावुपमुञ्चत इति यद्वि-
हितं तस्य प्रशंसां दर्शयति—

प्रजापतिरग्निमिति । यदा प्रजापतिरग्निं चित्वास्तदा सोऽग्निः क्षुरपविभूत्वा

(पूर्वोक्तविधिप्रसांसा)

शैलाभनम्योभविष्यत् । सुरधारातप्तानधारा वस्य वस्यस्य तोभ्यं वस्यः सुरवधिः । कदाचिन्नरुपवद्वसुम् वस्यस्यः । तं वाहयन्ति वसुधा देवा धीयाः तन्वस्वस्तवीरं न ज्ञानाः ।

अथः वनीकारं विचारं चन्द्रोभुकेर्भ्यैः स्वशरीरभाञ्छाद्य कन्धनेन रसां कृत्वा वद्विस्तर्वापवागवाः । छादयन्त्येभिरिति व्युत्पत्त्या चन्द्रस्यं तैवचन । देवां न चन्द्रता वेदेष्वभूत्सादेद एव वसुपम् । कृष्णाभिर्न न वेदस्य स्वस्वम् । क्वत्ताने वे देवेष्वो पद्मायातिष्ठवाने कृष्णो त्वं कृत्वेत्युक्तत्वात् । तस्मात्कृष्णाभिर्निरिति उपानद्वावुपमुञ्चेत् । तथा त्वि चन्द्रोभिरैव स्वशरीरभाञ्छाद्यमिस्वरणास्वस्य हिंसा न भवति । यद्यपि मृत्युर्वा एव यद्विद्वि-
कृत्य एतद्वृत्तं वसुष्वाभिर्नानिति पशंसाधपि तवैव कृता, यथाधि वस्था एवार्थं वसुष्वा इत्यविरोधः ।

इति वा एवञ्चोक्तानामित्यनुवाके यद्विद्विर्न मध्ये पुरुषशीर्षमुव इवाधि वशीर्षत्वाभोसाधामपि दधातीति, तदेवसुर्वोत्तरपक्षाभ्यां पशंसितुं पूर्ववत् वान-
इति—

देवनिधिर्वा इति । बोधं पीयमानोऽग्निः तोभ्यं देवानां निधिरस्थानीयः । त्वं त्वि जीके यो निधिरगुप्तो भवति तं निधिमध्ये वा विरोधिनो ज्ञान्ये । त्वं वा कदाचिन्नदीपस्थानविसरणेन तं निधिं न पजानाति । अतो दोषह-
नपरिहाराय पूर्वमुपहितामुखां स्वपादेनाऽऽक्रानेत् । तथा त्वि यजमानः स्वात्मा-
न्येव निधेरधिकं बालकं करोति । तच्च रक्तमाय भवति । आक्रमणेन स्वबुद्धौ शरीकवत्वाच्च कदाचिद्विस्वरति । स्वेन रक्षितत्वादेव वैरिजोऽपि तं निधिं न ज्ञान्ये । अथ सिद्धान्तं इति—

अथो सत्यादुरिति । अग्निः सद्गु तं वसुष्वात्पदेवमाहुः—वादेन त्वेवमुक्ता नाऽऽक्रान्येति । तथायं देवः—इत्यमुक्ता राक्षसदेवताया निर्रतेः तैव-
स्थिनी अत उताया आक्रमणे निर्रते दे स्वशरीरं तनपयेत् । तस्मात्सर्वथा वाऽऽक्रमन्निधिः । यदि निधेर्मुंभिरयोस्त्रिवा तर्हि पुरुषशीर्षमुक्तायामुपरि स्थापयेत् । तथा यपि यथा जीके कंचित्सुखं रक्तकं निधिसपिण्डवस्थाप्य वदीयनेवद्भुवर्षं नोपायेति स्वामी न्यायादग्रेव तत्पुरुषधिरःस्थापनं ब्रह्मणम् ।

(पूर्वोक्तविधिप्रशंसा)

पञ्चमपथाठके च एवं विद्वानग्निं चिनुत कम्नोत्येवेति वक्ष्यमविधिकरणं
पुनः प्रशंसति—

प्रजापतिर्वा इति । अथ किंचिद्रूपकं परिकल्प्यते । अस्ति कश्चिद्व्यर्थास्व
कषिः । तस्य च पुरो दम्पकृनामा । दधीचोऽस्थीनि कषिच्छनुहननावाऽभ्यु-
पत्नं वाचानि । तत्सर्वमथ संपाद्यते । योऽथमन्त्रेभ्येता प्रजापतिः स एवाथर्वा ।
वीथनानभ्याग्निस्तत्पुत्रो दम्पकृ । इष्टकाभ्यास्थीनि । तमेतमेवाथर्वाभिमित्वा कषि-
द्विर्नन्वस्तत्सर्वमनुवदति । मन्त्रस्य च मतीकमिदमिन्द्रो दधीचो अस्थिमिरिधि ।
स च मन्त्रोऽन्वयेवनाम्नातः—“इन्द्रो दधीचो अस्थमिः । वृत्राण्यपविष्कृतः ।
जधान नववीर्नव ” इति । तदेवमिष्टकानामस्थित्वापामिष्यपने सति तत्र-
रीरोऽग्निधितो भवति । वेदनं प्रशंसति—

सात्माऽमुष्मिधिति । प्राचीमनु मदिसं मेहि विद्वानित्वाद्देवपुत्राके पदि-
हिषं द्वादशकपालो वैभानरो भवतीति तत्प्रशंसति—

शरीरं वा इति । पश्चिदिनिष्पाद्योऽग्निस्तदिदमग्निदेवतायाः शरीरम् ।
वैभानरश्च शरीरावास्थितो जीवात्मा । तथा सति चित्तेऽग्नौ वैभानरं पुरोडाशं
जुहोतीति यत्तेनाग्निदेवतायाः शरीरमेव संस्कृत्य पश्चादात्कृतो भवति ।

वस्येतस्य वैभानरपुरोडाशस्य चोदकमाद्यमवदानं विवेधति—

शरीरं वा इति । वज्रमग्नोऽग्निं चिनुत इति यत्तेनात्मी स्वशरीरमेव
संस्करोति । एवं सति चित्तेऽग्नौ वैभानरपुरोडाशं जुहोतीति यत्तेन स्वशरीरमेव
संस्कृत्य तस्मिन्शरीरे जीवत्त्वेणाऽऽत्कृतो भवति । तस्मात्तस्य जीवात्मस्थानी-
यस्य पुरोडाशस्यावदानं न कुर्यात् । बद्धकरणे च स्वयं जीवत्त्वेव देवान्प्राप्नोति ।

यावती वै पृथिवीत्यनुवाके पुरीषेणाभ्युहवीति पदिहिषं एव पृष्ठो दिवी-
त्वेनाभ्युचमन्वयाऽऽम्नावां चिनुयुक्ते—

वैभानर्यञ्चेति । पृष्ठो दिवीतिमन्त्रप्रतिपाद्यो यो वैभानरोऽग्निः स भूमि-
स्वत्स्य एव । पुरीषं च चिदिस्वत्स्यम् । अतः पुरीषोपधानेन भूमिस्त्वं वैभान-
राग्निमेव चित्वाग्भवति । किंच, वैभानरश्चन्दोदितः सर्वपुरुषाहिकारी यो
विष्वक् एवैवाग्नेः प्रिया तनूः । ततो वैभानरमन्त्रेणोपधाने तत्सर्वः प्रियामेव
पनुषं प्राप्नोति । एवानि च मास्रणयाक्यानि विधियेवत्वावद्विधिसर्वीय एव
प्रवृथ्यानि ।

(दीक्षाविकल्पविधिः)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

अभेवै दीक्षया देवा विराजमाप्नुवन्तिस्त्रो
रात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रिपदा विराड्विराजमाप्नोति
पद्मत्रादीक्षितः स्यात्पद्वा ऋतवः संवत्सरः
संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति दश रात्रीर्दीक्षित
स्याद्दशाक्षरा विराड्विराजमाप्नोति द्वादश
रात्रीर्दीक्षितः स्याद्द्वादश मासाः संवत्सरः
संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति त्रयोदश रात्री-
र्दीक्षितः स्यात्त्रयोदश (१) मासाः संवत्सरः
संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति पञ्चदश रात्री-
र्दीक्षितः स्यात्पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्र-
योऽर्धमासशः संवत्सर आप्यते संवत्सरो वि-
राड्विराजमाप्नोति सप्तदश रात्रीर्दीक्षितः स्या-
द्द्वादश मासाः पञ्चतवः स संवत्सरः संवत्सरो
विराड्विराजमाप्नोति चतुर्विंशतिं रात्रीर्दी-
क्षितः स्याच्चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः
संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति त्रिंशत् रात्री-
र्दीक्षितः स्यात् (२) त्रिंशदक्षरा विराड्वि-

(वीक्षाविकल्पविधिः)

राजमाप्नोति मासं दीक्षितः स्याद्यो मासः स
 संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति चतुरो
 मासो दीक्षितः स्याच्चतुरो वा एतं मासो वसं-
 वोऽविभरुस्ते पृथिवीमाऽजयन्गायत्री छन्दोऽ-
 द्यौ रुद्रास्तोऽन्तरिक्षमाऽजयन्त्रिष्टुभं छन्दो द्वाद-
 शाऽऽदित्यास्ते दिवमाऽजयन्जगतीं छन्दस्ततो
 वै ते व्यावृत्तमगच्छच्छैष्ठ्यं देवानां तस्मा-
 द्द्वादश मासो भुत्वाऽग्निं चिन्वीत द्वादश
 मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निश्चित्यस्तस्थाहो-
 रात्राणीष्टंका आतेष्टंकमेनं चिनुतेऽथो व्यावृत्त-
 भेव गच्छति श्रेष्ठ्यं समानानाम् (३) ॥

(स्यात्त्रयोदश त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशतीर्दीक्षितः स्याद्वै तेषुष्टाविंशतिश्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
 प्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

षष्ठे प्रशंसाः कथितास्तत्तद्विध्यनुवादतः ।

अथ सप्तमे वीक्षाविकल्पान्विधातुं मस्तौति—

अग्नेर्वे दीक्षयेति । मौण्ड्यमौनादिगियमस्वीकाररूपा दीक्षा । धीयमा-
 नस्याग्नेः संवन्विन्वा तादृश्या दीक्षया देवा विराजं प्राप्ताः । विराट्शब्दः
 प्रशस्तं छन्दोविशेषं ब्रूते । तेन च विशिष्टं राज्यमुपलक्ष्यते । तद्वाज्यं मासा
 इत्यर्थः । अतो विधास्पमानेषु दीक्षाकालनिकल्पेषु सर्वत्र विराट्प्राप्तिरूप-
 न्यस्यते ।

तानेतान्विकल्पसपक्षान्विधत्ते—

तिस्रो रात्रीर्दीक्षित इति । त्रिरात्रषड्त्रयदशरात्रद्वादशरात्रनयोदशरात्रप-

(अन्वारोहणायमिमानम्)

अदशरात्रसप्तदशरात्रचतुर्दशरात्रत्रिंशद्वात्रमासचतुर्मासाष्टमासद्वादशमासरूपा-
 क्षयोदश पक्षा विकल्पिताः । दशाक्षरैस्त्रिभिः पादैरुपेतं विराडारूपं छन्दः ।
 अतस्त्रित्वसंख्यया तत्प्राप्तिः । षट्संख्यानामृतूनां संवत्तरावयवत्वेन संवत्तर-
 स्वरूपत्वात्संवत्तरस्य च षट्त्रिंशद्दिनदशकैर्निष्पाद्यत्वाद्दशसंख्यायाश्च विराट्-
 पादाक्षरगतत्वात्संवत्तरद्वारा तत्प्राप्तिः । एवं सर्वत्र योग्यम् । अधिकप्राप्तेन
 सह त्रयोदश मासाः । सावनमासस्य त्रिंशद्वात्रनियमेषु चान्द्रमासस्य त्रिं-
 षमाभावात्तदपेक्षया पृथङ्मासोपन्यासः । वसवो मासचतुष्टयमुत्प्राप्तिं मृत्वा
 प्रथिर्वी गायत्रीछन्दोदेवता च वशीकृतवन्तः । रुद्रास्तु मासाष्टकं मृत्वाऽम्बरिकै
 षिट्टुच्छन्दोदेवतां च वशीकृतवन्तः । आदित्यास्तु मासद्वादशकं मृत्वा घृत्तिकं
 जगतीछन्दोदेवतां च वशीकृतवन्तः । एतेषु पक्षेषु संवत्तरपक्षस्यात्यम्बमशस्त-
 र्वादादित्वा इतरेभ्यो व्यावृत्तिं प्राप्य देवानां मध्ये भैष्ठ्यं प्राप्ताः ।

अत एतमेव पक्षमादरेण पुनः प्रशंसति—

तस्माद्द्वादशोति । द्वादश मासानुपस्थानकाळे नैरन्तर्येणौत्प्राप्तिं
 मृत्वाऽभिं चिनुमात् । मासद्वादशकस्य संवत्तररूपत्वाच्चित्वाभिरपि धारणद्वारा
 संवत्तरात्मकः । तस्य संवत्तरात्मनोऽभेरिष्टका एवाहोरात्राणि । ततः संवत्तर-
 धारणेन संपूर्णत्वेन प्राप्तेःकमिमप्राप्तिं चितवान्भवति । अपि चेतरेभ्योऽभिचिद्वयो
 व्यावृत्तः समानानां मध्ये भैष्ठ्यं प्राप्नोति । यद्यपि तस्मात्संवत्तरं भार्य इत्यादौ
 संवत्तरविरात्रपद्वात्रद्वादशरात्रपक्षा विहितास्तथाऽप्यर्थवाद्दसंबन्धायमत्र पुनरु-
 पन्यासः । एतच्च मासगमाभ्यैः षण्णवविधिवत्त्वाद्भिर्दीक्षयतीरपनुवाकसमीपे
 द्रष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णवजुर्वेदी-

वैत्तिरीयसंहिताभाष्ये षष्ठमकाण्डे षष्ठपपाठके

सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ षष्ठमाष्टके षष्ठपपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

सुवर्गाय वा एष लोकाय शीयते यद्भिस्तं

यजान्वारोहेत्सुवर्गांल्लोकायजमानो हीयेत पृ-

(अन्वारोहणायभिधानम्)

थिवीमाऽकमिषं प्राणो मा मा हासीदन्तरिक्ष-
माऽकमिषं प्रजा मा मा हासीद्विमाऽकमि-
षः सुर्वरगन्मेत्याहैष वा अग्नेरन्वारोहस्तेनैवै-
नमन्वारोहति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै यत्प-
क्षसंमितां मिनुयात् (१) कनीयाश्सं यज्ञ-
क्रतुमुपेयात्पापीयस्यस्याऽऽत्मनः प्रजा स्याद्वे-
दिसंमितां मिनोति ज्यायाश्समेव यज्ञक्रतु-
मुपैति नास्याऽऽत्मनः पापीयसी प्रजा भवति
साहस्रं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः सहस्रसं-
मितो वा अथं लोक इममेव लोकमाभि-
जयति द्विपाहस्रं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानो
द्विपाहस्रं वा अतरिक्षमन्तरिक्षमेवाभि जयति
त्रिपाहस्रं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानः (२)
त्रिपाहस्रो वा असौ लोकौऽमुमेव लोकमाभि-
जयति जानुदध्नं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानो
गायत्रियैवेमं लोकमभ्यारोहति नाभिदध्नं
चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रिष्टुभैवान्तरिक्षम-
भ्यारोहति श्रीवदध्नं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानो
जगत्पैदामुं लोकमभ्यारोहति नाग्निं चित्वा
रामामुपेयादयोनौ रेतो धास्यार्माति न द्वितीयं
चित्वाऽग्न्यस्य स्त्रियम् (३) उपेयाञ्च तृतीयं
चिन्वा कां चनोपेयाद्रेतो वा इतस्त्रि धन्ते
यद्वाग्निं चिनुते यदुपेयाद्रेतसा व्युध्येतायो

(अन्वारोहणाद्यभिधानम्)

स्वत्वाहुरप्रजस्यं तद्यज्ञोपेयादिति यद्रेतः सिचा-
 नुपदधाति ते एव यजमानस्य रेतो विभृतस्त-
 स्मादुपेयाद्रेतसोऽस्कन्दाय त्रीणि वाव रेतोऽसि
 पिता पुत्रः पौत्रः (४) यद्रेत रेतःसिचा-
 नुपदध्याद्रेतोऽस्य वि च्छिन्द्यात्तिष्ठ उप
 दधाति रेतसः संतत्या इयं वाव प्रथमा
 रेतःसिग्वाग्वा इयं तस्मात्पश्यन्तीमां पश्यन्ति
 वाचं वदन्तिमन्तरिक्षं द्वितीया प्राणो वा
 अन्तरिक्षं तस्मान्नान्तरिक्षं पश्यन्ति न प्राण-
 मसौ तृतीया चक्षुर्वा असौ तस्मात्पश्यन्त्यमूं
 पश्यन्ति चक्षुर्यजुषेमां च (५) अमूं चोप
 दधाति मनसा मध्यमामेषां लोकानां कल्-
 प्या अथो प्राणानामिष्टो यज्ञो भृगुभिराशीदां
 वसुभिस्तस्य त इष्टस्य वीतस्य द्रविणह
 भक्षीयेत्याह स्तुतश्चे एवैतेन इहे पिता
 मातरिश्वाऽच्छिद्रा पदा धा अच्छिद्रा उशिजः
 पदाऽनुं तक्षुः सोमो विश्वाविज्जेता नैषद्वहस्प-
 तिरुक्थामदानि शःसिपदित्यहितद्वा अग्ने-
 रुक्थं तेनैवैनमनुं शःसति (६) ॥

(मिन्यात्तृतीयं चिन्वानः स्त्रियं पौत्रैश्च वै सप्त वं) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
 प्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अन्वारोहणायभिवानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठपपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

दीक्षाकालविकल्पा ये ते सप्त उदीरिताः ।

अथाष्टमेऽन्वारोहणादिकमुच्यते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ नमस्ते हरसे शोचिष इति द्वाभ्यामग्निमधिरोहति पृथिवीमाक्रमिषमित्येतैर्यजमानः ” इति, तद्विधिमिहोच्यते—

सुवर्गाय वा इति । योऽयं चीयमानोऽग्निरेष सुवर्गलोकार्थं चीयतेऽतस्तस्यान्वारोहामावे सुवर्गाञ्जीयेत तन्मा भूदिति पृथिवीमित्यादिभिरन्वारोहोदिति विधिरुन्नेयः । मन्त्रार्थस्तु—यजमानोऽहं पृथिवीं पादेनाऽऽक्रमिषमतः प्राणो मां मा परित्यजतु । अन्तरिक्षाक्रमणेन पुत्रादिप्रजा मा परित्यजतु । दिव आक्रमणेन स्वर्गं प्राप्नुमः । एतन्मन्त्रपाठ एवाग्नेरन्वारोहहेतुः । अतस्तेनैवान्वारोहति । तच्च स्वर्गप्राप्तये भवति । अथ यूपैकादशिन्यां कंचिद्विशेषं विधत्ते—

यत्पक्षसंमितामिति । पक्षद्वयंपरिमित एव देवो यद्येकादशिनीपवस्थापयेत्तदानीमत्यल्पं यज्ञक्रतुं प्राप्नुयात् । अस्य यजमानस्य स्वकीया प्रजा पार्थीयसी च भवेत् । अतः पक्षपरिमाणादधिके वेदिप्रमाणयुक्तदेशे यूपान्तरालानि विलिख्येकादशिनीं मिनुयात् । तथा सति प्रभूतमेव यज्ञक्रतुं प्राप्नोति । अस्म्य प्रजा च पार्थीयसी न भवति । पूर्वस्मिन्पपाठके वज्र एकादशिनीत्यत्र प्रकृतिभूते चयने पञ्चेकादशिनीपक्षेऽप्येक एव यूपो न तु यूपैकादशिनित्युक्तम् । इह तु चयनविकृतिषु यूपैकादशिन्यभ्युपगम्यत इत्यविरोधः ।

अथ पञ्चस्यपि चितिषु संभूयेदकासंरूपां विधत्ते—

साहस्रं चिन्वीतेति । सहस्रसंख्याकानामिष्टकानां सग्रहः साहस्रम् । अथवा सहस्रसंख्याकाभिरिष्टकामिर्निष्पाद्योऽग्निः साहस्रः । यः प्राथमिकमग्निं चिन्वीत स तु साहस्रं कुर्यात् । द्वितीयवारं चिन्वानो द्विगुणम् । तृतीयवारं चिन्वानस्त्रिगुणम् । पृथिव्यन्तरिक्षद्युलोकाश्चोत्तरोत्तरभूयस्त्वान्तत्तच्चितिसंमिताः । अतस्तैश्चयनैस्तत्प्राप्तिः । पक्षष्येऽपि क्रमेणोर्ध्वपरिमाणं विधत्ते—

जानुदघ्नं चिन्वीतेति । तथा प्रथमद्वितीयतृतीयचितीनामुत्तरोत्तरमौन्नत्यम् । अत एव गायत्रीत्रिष्टुब्जगवीनामुत्तरोत्तरमक्षराधिक्यम् । अतः क्रमेण गायत्र्यादिद्वारा लोकत्रयमधिरोहति । त्रिविधचयने क्रमेण नियमविशेषान्विधत्ते—

नार्गिनं चिन्वीतेति । यः प्राथमिकमग्निचयनं करोति स रामां नोपेयात् ।

(अन्वारोहणायभिधानम्)

स्वकीयासु भार्यासु मध्ये रमणीयेवमिति मत्वा कामुको न पर्वरेव । पुत्रार्थं तस्याभीप्सितानुज्ञा । रामोपगमनाभावेऽयं हेतुः—अपोनौ पुत्रोत्पत्त्यनुपयुक्तायां वृथैव रेतः स्थापयिष्यामीति तन्मा भूदित्यनुपगमनम् । द्वितीयचनानुष्ठायी सार्व-
वर्णिकविवाहोपेतोऽन्यस्य वर्णान्तरस्य दुहितरं नोपेयात् । सवर्णायाभीप्सितस्या-
नुज्ञा । तृतीयचनानुष्ठायी सवर्णामसवर्णां रमणीयां पुत्रार्थिनीं वा कामपि नोपेयात् । तत्रायं हेतुः—आर्शं चिनुत इति यत्तदेतद्रेतसो गुप्तत्वेन स्थापनम् ।
तथा सत्युपगमने रेतसा वियुक्तो भवति ।

तमिममगमनपक्षं दूषयित्वा सर्वत्र गमनमभ्यनजानाति—

अथो खल्वाद्दुरिति । अभिज्ञाः खल्वेवमाहुः—अनुपगमनमपजस्यं पजो-
त्पादनहेतुर्न भवति । न चोपगमने रेवोहानिः शङ्कनीया । विराड्जपोतिरित्या-
दिमन्त्राभ्यां रेतःसिचाविष्टके अनेनोपहिते । तस्मात्ते एवास्य पजपानस्य रेतः
पात्यतः । अतो रेतसो विनाशाभावाय पजोत्पत्त्यर्थमुपेयात् । साहस्रादिविधी-
नामाभ्यातत्राक्षणोक्तष्वप्यवकाशाभावात्सर्वान्ते निवेशः । पूर्वस्य त्वन्वारोहणवि-
धेर्नमस्ते हरस इत्याद्याधिरोहणादूर्ध्वभावित्वाद्दशमचूर्णमिति परि पिञ्चतीत्यनु-
वाकान्ते निवेशः । पूर्वस्मिन्पठके यद्विराजातुपदधातीत्यादिना रेतःसिचो
विधानमुक्तम् । तत्रैव कंचिद्विशेषं विधत्ते—

त्रीणि वावेति । योऽयं पितेदानीं वर्तते सोऽसीतस्य कस्यचिद्रेतः । अस्य
पितुः पुत्रो रेतः । पौत्रस्तु पुत्रस्य रेतः । एवं पितुपुत्रपौत्राणां त्रीणि रेतंसि ।
तथा सति द्वयोरेव रेतःसिचोरुपधाने सत्यवाशिष्टं रेवो विच्छिन्ध्यात् । तस्मा-
त्सिचो रेवःसिच उपदध्यात् । तच्च रेतःसंतत्यै संपद्यते । तिस्रोऽपि रेतःसिचः
क्रमेण प्रचंसति—

इयं वाव प्रथमेति । या प्रथमा रेतःसिक्ता भूमिरेव पाथम्यसाम्यात् ।
भूमिश्च वाग्रूपिण्यधोवृत्तित्वसाम्यात् । आस्ये हि वाग्वृत्तित्वे नासिकायां प्राण-
स्तत उपरि चक्षुस्ततो वाचोऽधोवृत्तित्वम् । यस्माद्भूमिधावाधोवृत्तित्वेन समान-
रूपे तस्मात्सोकेऽपि नानाविधसस्यादिपूर्णांमिमां भूमिं मातृरूपेण पश्यन्ति । तथा
विद्वत्सभायां सम्यग्बद्धं वाचं पश्यन्त्यादियन्ते । येषं द्वितीया रेतःसिक्ता
चान्तरिक्षरूपा मध्यमत्वसाम्यात् । तच्चान्तरिक्षं प्राणस्वरूपं प्राणस्यापि वाक्च-
क्षुषोर्मध्यवर्तित्वात् । यस्मादन्तरिक्षप्राणयोः साम्यं तस्माद्मूर्तमन्तरिक्षं चक्षुषा

(अन्वारोहणायमिधानम्)

न पश्यन्ति । माणं च नासिकासंचारिणं चक्षुषा न पश्यन्ति । येयं तृतीया
रेतःसिगिष्टका सा द्युलोकस्वरूपोपरिवर्तित्वसाम्यात् । सा च द्यौश्चक्षुःस्वरूपा ।
चक्षुरपि हि वाक्प्राणाभ्यामूर्ध्वं वर्तते । यस्माद्द्युचक्षुषोः साम्यं तस्माद्धोके जनाः
सूर्यचन्द्रनक्षत्राद्यङ्ककितामसुं दिवं प्रत्यक्षेण पश्यन्ति । चक्षुरपि शुक्लकृष्णकनी-
निकोपेतं परकीयमुखस्थं प्रत्यक्षतः पश्यन्ति ।

तदेवं तिस्रः पश्यस्य तासु कंचिद्विशेषं विधत्ते—

यजुषेमां चामूमिति । विराट्स्थोतिरधारयदिति यजुषोच्चारितेनेपां मथर्मा
रेतःसिचमुपदध्यात् । तथा सन्नाड्योतिरधारयदिति यजुषोच्चारितेनामं तृतीयां
रेतःसिचमुपदध्यात् । स्वराड्योतिरधारयदित्येतद्यजुरनुच्चार्य मनसा स्मृत्वा
मध्यमां रेतःसिचमुपदध्यात् । अपं च मकार एषां पृथिव्यादिलोकानां स्वस्व-
व्यापारसामर्थ्याय संपद्यते । अपि च वाक्प्राणचक्षुरारूपानां प्राणानामपि स्वस्व-
व्यापारसामर्थ्याय संपद्यते । तदिदं रेतःसिचां ब्राह्मणं यद्विराजावुपदधातीत्यनेन
सह स्वयमातृणामुप दधातीत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ एकादश समिष्टयजूषि जुहोति नवाऽऽध्वरिकाणि
हृत्वेष्टो यज्ञो भृगुभिरिति दशमैकादशे जुहोति ” इति, तदेतद्विधातुं मन्त्रावुत्पा-
दयति—

इष्टो यज्ञ इति । भृगुभिर्भृगुसप्तानैर्ऋत्विग्भिर्भवंसुभिर्निवासहेतुमिर्देवैश्चेष्टोऽयं
यज्ञ आशीर्दा यजमानस्य फलपदोऽस्तु । सोऽयमेको मन्त्रः । हे यज्ञ तस्य
तादृशस्य भृगुभिरिष्टस्य ते तव द्रविणा फलभूतानि धनानीह कर्माणि भक्षीय
भजे यथाऽऽप्नुयाम् । सोऽयं द्वितीयो मन्त्रः । एतन्मन्त्रसाध्यं होमविधिमुञ्जयति—
इत्याहेति । इत्युक्तमन्त्रद्वयं होमकाले पठेत् । तेन स्तुतशस्त्रे उभे अपि
दुग्धवान्भवति । तदिदं ब्राह्मणमन्ते द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ पिता मातरिभवेति संचितोक्थेन होताऽनुशंसति होतयं-
कामयमानेऽध्वर्युः ” इति, सत्र मन्त्रमुत्पाद्य विधत्ते—

पिता मातरिभवेति । पिता पालको मातरिश्वा वायुराच्छिद्रा पदा विना-
शरहितानि स्थानानि धा दधातु संपादयतु । तथोशिजः कपनीया महर्षयोऽ-
च्छिद्राः स्वयं विनाशरहिताः सन्तः पदानि स्थानानि अनुवक्षुः सम्पकसंपाद-
यन्तुः विश्ववित्सर्वज्ञो नेता जगतः प्रवर्तकः सोमो नेपन्नयतु तानि प्रापयतु । बृह-

स्पतिभोक्त्यामदानि शस्त्राणि हर्षकारणानि शंसिषच्छंसात्कित्येतादृशं मन्त्रं पठेत् ।
एतदेव मन्त्रस्वरूपमग्नेः प्रियमुक्थं शस्त्रम् । तेनैव मन्त्रपाठेनैनमग्निमु क्रमेण
शंसति । एतच्च जालगं गायत्रादिसामोपस्थानेन सह विकर्षणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठकेऽ-

ष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठमपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

सुयते वा एषोऽग्नीनां य उखायां भ्रियते
यदधः सादयेद्गर्भाः प्रपादुकाः स्युरथो यथा
सवात्प्रस्यवरोहति तादृगेव तदासन्दी सादयति
गर्भाणां धृत्या अप्रपादायाथो सवमेवैनं करो-
ति गर्भो वा एष यदुख्यो योनिः शिक्यं
यच्छिक्यादुखां निरूहेद्योनेगर्भं निहंण्यात्प-
हुद्याम* शिक्यं भवति पोढाविहितो वै (१)
पुरुष आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गनन्यात्मज्ञे-
वैनं विभर्ति प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्योखा
चोलूखलं च स्तनौ तारस्य प्रजा उप जीवन्ति
यदुखां चोलूखलं चोपदधाति ताभ्यामेव
यजमानोऽमुष्मिष्ठौकेऽग्निं दुहे संवत्सरो वा
एष यदग्निस्तस्य त्रेधाविहिता इष्टकाः प्राजा-
पत्या वैष्णवीः (२) वैश्वकर्मणीरहोरात्राण्ये-
वास्यं प्राजापत्या यदुख्यं विभर्ति प्राजापत्या
एव तदुप धत्ते यत्समिधं आदधाति वैष्णवा

(आसन्न्यासभिधानम्)

वै वनस्पतयो वैष्णवीरेव तदुप धत्ते यदिष्ट-
काभिरग्निं चिनोतीयं वै विश्वकर्मा वैश्वकर्मणी-
रेव तदुप धत्ते तस्मादाहुस्त्रिवृद्ग्निरिति तं वा
एतं यजमान एव चिन्वाति यदस्यान्याश्रि-
नुयाद्यत्तं दक्षिणाभिर्न राधयेद्ग्निस्य वृज्जीत
योऽस्याऽग्निं चिनुयात्तं दक्षिणाभी राधयेद्गनि-
मेव तत्स्पृणोति (३) ॥

(पोढाविहितो वैष्णवीरन्यो विश्वकर्मा) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अन्वारोहादिविधयो षष्ठमे समुदीरिताः ।

अथ नवम आसन्न्यादिकप्रभिधीयते । विष्णुमुक्त्वा वै देवा इत्यस्मिन्ननुवाके
चतसृभिः सादयतीति यद्विहितं तत्र सादनाभारं विधत्ते—

सूयते वा इति । योऽयमाग्निरुखायां धार्यत एषोऽग्निरन्येषामग्नीनां मध्ये
सूयतेऽभिषिच्यत ईश्वरत्वं प्राप्नोतीत्यर्थः । यद्येतादृशमग्निवधो भूमौ सादये-
त्तदानीं प्राणिनां गर्भा भूमौ प्रपादुकाः पतिताः स्युः । अपि च यथा लोके सबदै-
श्वर्यपदारमत्यवरोहति अरपति तादृगेव तद्वधः सादनम् । तस्मादासन्दीपासादयति
महत्यायासन्न्यामुख्यं स्थापयेत् । तच्च स्थापनं प्राणिगर्भधारणाय पतनराहित्याय
च भवति । अपि चैनं सवमभिषिक्तमीश्वरमेव करोति । एतच्च सादनविधिस-
मीष एव द्रष्टव्यम् ॥

न ह स्म वै पुराऽग्निरित्यनुवाके यद्विहितं षड्विद्यां शिक्यं भवतीति तदेतद-
न्य प्रशंसति—

गर्भो वा एष इति । योऽयमुरुयोऽग्निः स गर्भस्थानीयः । शिक्यं च
योनिस्थानीयम् । यदि शिक्यादुत्वां निरूहेन्निर्गमयेद्विस्तृतेनोयामराहित्येनाधः
पातयेदित्यर्थः । तदा योनेः सकाशाद्गर्भं निःशेषेण हतवान्भवति । अतस्तत्प-

(बहुधा चयनप्रशंसा)

रिहाराय शिक्थं षड्भिरुद्यमैरुर्ध्वपसूतरज्जाविशेषैर्युक्तं कर्तव्यम् । लोके पुरुषः
पोठाविहितः षड्भिरवयवैरुपेतः । आत्मा मध्यशरीरमेकोऽवयवः शिरो द्वितीयो
वयवो द्वौ हस्तौ द्वौ पादाविति चत्वार्यङ्गानि । अतः षडुद्यमैः सति षडवयव-
युक्तस्वशरीर एवैनमग्निं धारयति । एतच्च वाक्यं षडुद्यमविधिसमीपे द्रष्टव्यम् ॥

एषां वा एतल्लोकानामित्यनुवाकं षडुस्वामुपदधातीति विहितं यच्च स्वयमा-
तृष्णामित्यनुवाक उल्लुखलमुपदधातीति विहितं तदुभयमत्र सह प्रशंसति—

प्रजापतिर्वा एष इति । पथीयमानोऽग्निरेष प्रजापतिस्वरूपस्तेन चितत्वात् ।
उल्लुखलुखलयोः फलसाधनत्वात्स्वनसादृश्यम् । एतदनुष्ठानजन्यं फलं प्रजा उप-
जीवन्ति । एतदुपचनेन यजमानोऽपि स्वर्गे तत्फलं दुहे । एतच्चोदाहृतयोरनु-
वाकयोरेकत्र द्रष्टव्यम् ॥ अथोरूपधारणसमिदाधानेष्टकोपधानानि प्रशंसति—

संवत्सरो वा इति । योऽयं चीयमानोऽग्निः स एव संवत्सरधारणात्संवत्स-
रात्मकः । तस्य च संवत्सररूपस्याग्नेः संवन्धिन्य इष्टकाखेधा विहितास्त्रिप्रकाराः
संपादिताः । कास्ता इति ता उच्यन्ते—प्राजापत्या वैष्णव्यो वैश्वकर्मण्यश्च ।
यान्येतान्यहोरात्राणि तान्येवास्य संवत्सररूपस्याग्नेः प्रजापतिनिर्मितत्वात्प्राजा-
पत्या द्रष्टव्याः । अत्रोरूपधारणेन प्राजापत्या उपहिता भवन्ति । तदेवं प्राजा-
पत्यादिभिस्त्रिसुभिर्निष्पादितत्वादाग्निसिगुण इत्यभिज्ञा आहुः ॥

अथोपधानकर्तारं विधत्ते—

तं वा एतमिति । यजमान एव चयनस्य कर्ता नाध्यर्युः । यद्यध्यर्युः
कुर्यात्तदानमिध्वर्योर्दक्षिणाभिः परितोषाभावे सत्याग्निं नाशयेत् । अथ स्वयमश-
क्तोऽध्यर्युणा कारणेत्तदा तं दक्षिणाभिस्तोषयेत्तेनाग्निभेवं तोषयति । तदिदं ब्रा-
ह्मणद्वयं मन्त्रव्याख्यान्ते मध्येऽवकाशाभावेन निवेशनीयम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माघवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिरग्निमचिनुतर्तुभिः संवत्सरं वसन्ते-

नैवास्य पूर्वाधमचिनुत त्रिभ्येण दक्षिणं पक्षं

(बह्वृषा चयनप्रशंसा)

वर्षाभिः पुच्छं शरदोत्तरं पक्षं हेमन्तेन
 मध्यं ब्रह्मणा वा अस्य तत्पूर्वार्धमचिनुत
 क्षत्रेण दक्षिणं पक्षं पशुभिः पुच्छं विशोत्तरं
 पक्षमाशया मध्यं य एवं विद्वानग्निं चिनुत
 ऋतुभिरैवेनं चिनुतेऽथो एतदेव सर्वमव (१)
 रुन्धे गृण्वभ्येनमग्निं चिकथानमत्यञ्जं रोचत
 इयं वाव प्रथमा चित्तिरोपधयो वनस्पतयः
 पुरीषमन्तरिक्षं द्वितीया वयाशंसि पुरीषमसौ
 तृतीया नक्षत्राणि पुरीषं यज्ञश्चतुर्थी दक्षिणा
 पुरीषं यजमानः पञ्चमी प्रजा पुरीषं यत्रि-
 चित्तीकं चिन्वीत यज्ञं दक्षिणामात्मानं प्रजा-
 मन्तरिषात्तस्मात्पञ्चचित्तीकश्चेतव्यं एतदेव
 सर्वं स्पृणोति यत्तिस्राश्चितयः (२) त्रिवृध्य-
 ग्निर्यद्द्वे द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै पञ्च चित्तयो
 भवन्ति पाङ्क्तः पुरुष आत्मानमेव स्पृणोति
 पञ्च चित्तयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति
 दश सं पचन्ते दशाक्षरो वै पुरुषो यार्वाणिव
 पुरुषस्तं स्पृणोत्यथो दशाक्षरा विराड्जं
 विराड्विराज्येवाज्ञाये प्रतिष्ठति संवत्सरो
 वै षष्ठी चित्तिर्ऋतवः पुरीषं षट्चित्तयो
 भवन्ति षट्पुरीषाणि द्वादश संपचन्ते द्वादश
 मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति ति-
 तिष्ठति (३) ॥

(बहुधा चयनप्रशंसा)

(अथ चित्तयः पुरीषं पञ्चदश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
प्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

आसन्द्युद्याममुख्यानि नवमे वर्णितानि हि ॥

अथ दशमे चयनं बहुधा प्रशस्यते । तत्र वसन्त्याद्युतुद्वारा प्रशंसामाह—
प्रजापतिरग्निमिति । अत्र संवत्सरो दृष्टान्तः । ऋतुभिर्यथा संवत्सरो
निष्पाद्यते तथाऽग्निमभ्युतुभिः प्रजापतिरचिनुव । ऋतुमयोऽयं मज्ञ इति संकल्प
एव चयनम् । तत्र वसन्तः शिरोभागः । एवं दक्षिणपक्षादयो योज्याः ॥

अथ ब्राह्मणादिरूपत्वं संकल्पेन प्रशंसति—

ब्राह्मणा वा इति । आशा मानसी तृष्णादिः । अथ वेदनं प्रशंसति—
य एवं विद्वानिति । यो यजमान एवं वसन्त्याद्यात्मकत्वं ब्राह्मणात्मकत्वं
च विद्वांस्तथैव सर्वदा भावयन्नाग्निं चिनुते स प्रजापतिवदृष्टुभिर्ब्राह्मणादिभिश्च
चित्तवान्भवति । अपि चैतदृत्तूनां ब्राह्मणादीनां च स्वरूपं सर्वमधीनं करोति ।
किं चाग्निं चितवन्तमेतं यजमानं सर्वे जनाः शृण्वन्ति, अग्निचित्कपिला सत्री-
त्यादिस्मृतिविषयत्वेन सर्वत्र प्रसिद्धो भवतीत्यर्थः । किं चान्नं तमृद्धं स्वादु च
सर्वदाऽस्ति । अपि च सर्वेभ्यो रोचते प्रीतिविषयो भवति ॥

अथ चित्तिपञ्चकं पुरीषपञ्चकं च भूम्यादिरूपेण प्रशंसति—

इयं वाव प्रथमेति । येयं प्रथमा चितिः सा भूमिरेव । यच्च तस्या उपरि
प्रसारितं पुरीषं तदोषधिवनस्पाविस्वरूपम् । एवमुत्तरत्रापि दृष्टव्यम् ॥अत्र शास्त्रान्तरगतं चित्तित्रयपक्षं निराकृत्य स्वकीयं चित्तिपञ्चकपक्षं
स्थापयति—यत्रिचित्तिकमिति । चतुर्थचित्तितपुरीषयोर्ज्ञदक्षिणात्स्वत्वमुक्तम् । पञ्च-
मचित्तितपुरीषयोर्यजमानप्रजारूपत्वम् । एवं सति त्रिचित्तिपक्षे यज्ञादीनामन्त-
रायः स्यात् । तस्मात्पञ्चचित्तियुक्त एवाग्निश्चेतव्यः । तथा सत्येतद्भूम्यादिकं
यज्ञादिकं च सर्वमपि प्रीणयत्येव ॥

(अष्टादशपशुप्रथमसंघाभिधानम्)

आद्यं चितित्रयमुत्तरद्वयं च विभज्य प्रशंसति—

यत्त्रिभ्रश्चितय इति । या एता आद्यास्तिस्रश्चितयस्ताभिरभेत्त्रैगुण्यं संपादितं भवति । त्रैगुण्यं च प्राजापत्यादिभिरिष्टकाभिः पूर्वमुक्तम् । ये चोत्तरे द्वे त्रिषी ताभ्यां द्विपाद्यजमानः पतिष्ठितो भवति ॥ अथ समूहरूपेण प्रशंसति—

पञ्च चितय इति । पुरुषस्य दशाक्षरत्वं छिद्रामिप्रायेण द्रष्टव्यम् । पानि शिरसि सप्त छिद्राणि ये चाधो द्वे छिद्रे या च नाभिस्तानि सर्वाणि यावज्जीवमविनाशाक्षराणित्युच्यन्ते । एतदेवाभिप्रेत्य तत्र तत्राऽऽध्यायते—“सप्त वै शीर्षण्याः प्राणा द्वाववाञ्चौ । नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी ” इति । अतो दशसंख्यया पुरुषं साकल्येन पणियति । किञ्च विराट्द्वाराऽन्वे प्रतितिष्ठति ।

अथ षष्ठचितिं तत्पुशीर्षं च प्रशंसति—

संवत्सरो वा इति । अत्र सर्वत्र प्रशंसत्वरूपत्वात्संवत्सरादिरूपवार्था न विस्मैतव्यम् ॥

अथ सर्वं मिलित्वा प्रशंसति—

षट्चितय इति । तदेतद्भासणं सर्वान्ते द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठपपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठपपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

रोहितो धूम्ररोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते प्राजा-
पत्या बभ्रुररुणबभ्रुः शुक्रबभ्रुस्ते रौद्राः श्येतः
श्येताक्षः श्येतग्रविस्ते पितृदेवत्यास्तिभ्रः कृष्णा
वशा वारुण्यस्तिभ्रः श्वेता वशाः सौर्यो मैत्रा-
वार्हस्पत्या धूम्रललाप्तास्तूपराः (१) ॥

(अष्टादशपशुद्वितीयसंभामिधानम्)

(रोहितः पशुविशक्तिः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पष्ठमपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पष्ठमपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

वयनस्य प्रशंसाश्च दशमे बहुधेरिता ।

अथाष्टादशिनामानः पशवो साभमेधिकाः ॥

अष्टादशसंख्याकानां पशुभाष्यैकैकः संघातः । तत्रास्मिन्नेकादशोऽनुवाके
प्रथमं संघमाह—रोहितो धूम्ररोहित इति । पूर्वमपाठके इन्द्राय राज्ञे सूकर इत्यादौ जाति-
भेदा उक्ता इह तु वर्णभेदा उच्यन्ते । रोहितो लोहितवर्णः । धूम्ररोहितोऽरुपृष्ठ-
लोहितः । कर्कशधुरोहितः सौवीरवर्णः । त एते त्रयः पाशापत्याः मजावधिदेव-
वताकाः । एवमुत्तरभाष्यैकैकस्य देवस्य त्रयस्यो विज्ञेयाः । धम्रुः पाण्डुरकपिलः ।
अरुणवम्रु रक्तकपिलः । शुक्रवम्रुर्हरितशुकसमानवर्णः । श्वेतोऽरक्तवर्णः,
शुक्ररक्त इत्येके । श्वेताक्षोऽरक्तदृष्टिः । श्वेतघ्रीवः पसिञ्जः । विस्र इत्यादिकं
सष्टम् । धूम्रललाभा धूम्रवर्णपुण्ड्राः । तूपराः शुक्लघ्रीमाः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्यमकाण्डे छण्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पष्ठमपाठके

एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पष्ठमपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

पृश्निस्तिरश्रीनंपृश्निरूर्ध्वंपृश्निस्ते मारुताः
फलगुर्लोहितोर्णी बलक्षी ताः सारस्वत्यः
पृषती स्थूलपृषती क्षुद्रपृषती ता वैश्वदेव्य-
स्तिस्त्रः श्यामा वशाः पौष्ण्यास्तिस्त्रो रोहि-
णीर्वशा मैत्रियं ऐन्द्रावाहंस्पत्या अरुणल-
लामास्तूपराः (१) ॥

(अथ अग्निपृथिवीप्रसंतापिपत्रम्)

(पृथिवीः पृथिवीः अग्निः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पष्ठप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

अथ द्वितीयं संवमाह—

पृथिवीस्तिरश्चनिपृथिवीरिति । पृथिवीः शुक्रबिन्दुवितभिषवर्णः । तिरश्चीपः
पृथिवीर्बन्धकृतपृथिवीर्णः । एतेषोर्भेदभिर्यन्तुत्पातः । फल्गुर्लजवर्णः ।
बोहिवोर्णी बोहिवलोपा । बरुशी शुक्रावयवा । पृथिवी शुक्रबिन्दुमिश्रिता ।
स्थूलपृथिवीः स्थूलशुक्रबिन्दुमिश्रिता । सुक्ष्मपृथिवीः सूक्ष्मशुक्रबिन्दुमिरुपेवा ।
स्पायाः स्वस्त्यवर्णीः । रोहिणीः रोहितवर्णाः । अठणत्तत्तामाः सन्धावर्णपुण्ड्राः ॥

इति भीमसायणाचार्यविरचिते मातृकीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे पष्ठप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पष्ठप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

श्रित्तिवाहुरन्यतःशित्तिवाहुः समन्तशित्ति-
वाहुस्त ऐन्द्रवायवाः शित्तिरन्ध्रोऽन्यतःशि-
तिरन्धः समन्तशित्तिरन्ध्रस्ते मैत्रावरुणाः शुद्ध-
वालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्त आश्विना-
स्तिष्ठः शिल्पा वशा वैश्वदेव्यस्तिष्ठः श्येनीः
परमेष्ठिनं सोमापौष्ण्याः श्यामललामास्तू-
पराः (१) ॥

(श्रित्तिवाहुः पञ्चविंशतिः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
पष्ठप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अष्टादशपशुचतुर्थसंघाभिधानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

तृतीयं संघमाह—

शितिवाहुरिति । शितिः शुक्लो माह्लेकदेशो यस्यासौ शितिवाहुः । अन्यतःशितिवाहुर्यत्पथमस्य शितित्वं ततोऽन्यत्रैकदेशे शितित्वं यस्य सोऽन्यतः-
शितिस्तादृशो वाहुर्मस्य स तथोक्तः । समन्तशितिवाहुः सर्वशुक्लवाहुः । शिति-
रन्ध्रः शुक्लच्छिद्रः । अन्ततःशितिरन्ध्रसमन्तशितिरन्ध्रौ च पूर्ववत् । शुद्धवालः
शुक्लपुच्छावयवः । सर्वशुक्लवालः शुक्लसर्वपुच्छः । मणिवालः शुक्लाशुक्लचित-
वाटः । शिल्पाः नानावर्णाः । श्पेन्यः शुक्लवर्णाः । श्यामललाभाः श्यामवर्ण-
पुण्ड्राः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे ऋण्यजु-

र्वेदीयवैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके

त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ।)

उन्नत ऋषभो वामनस्त ऐन्द्रावरुणाः शि-
तिककुच्छितिपृष्ठः शितिमसत्त ऐन्द्रावार्हस्प-
त्याः शितिपाच्छित्योष्ठः शितिभ्रुस्त ऐन्द्रावै-
ष्णवास्तिम्नः सिध्मा वशा वैश्वकर्मण्यस्तिष्ठा
धात्रे पृषोदरा ऐन्द्रापौष्णाः श्येतललामा-
स्तूपराः) १) ॥

(उन्नतः पञ्चविंशतिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयवैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे
षष्ठमपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

अथ चतुर्थं संघमाह—

उन्नत ऋषभो वामन इति । उन्नत उन्नतपृष्ठः । ऋषभो युवा । वामनो
ह्रस्वाङ्गः । शितिः शुक्लः ककुधस्य स तथोक्तः । शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठः । शिति-

(अष्टादशपशुपष्टसप्ताभिधानम्)

भसच्छुष्णजधनः । शितिपात्स्पष्टम् । शित्योष्ठः श्वतोष्ठः । शितिभ्रुः श्वेतभ्रुः ।
सिध्माः सिध्मलाङ्गाः पादे सिताः श्वेत्याङ्कितदेहाः । पृषोदराः पृषन्त्युवरे यासां
वाः पृषोदराः श्वेतललापाः स्पष्टाः ॥

इति श्रीमत्सायणार्पणविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छुष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके
चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

कर्णास्त्रयो यामाः सौम्यास्त्रयः श्वितिङ्गा
अभये यविष्ठाय त्रयो नकुलास्तिष्ठो रोहिणी-
स्त्र्ययस्ता वसूनां तिष्ठोऽरुणा दित्यौहस्ता
रुद्राणां सोमैन्द्रा वभ्रुललामास्तूपराः (१) ॥

(कर्णास्त्रयोविंशतिः) ।

इति छुष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके षष्ठ-
प्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

पञ्चमं संवमाह—

कर्णास्त्रयो यामा इति । कर्णाश्लिञ्जकर्णाः यामा यमदेवत्याः । श्वितिङ्गाः
श्वेतपादाः । यविष्ठाय युवतमाय । नकुला नकुलवर्णाः । त्र्यय्यः सार्धवर्णाः ।
रोहिणीर्लोहितवर्णाः । दित्यौहस्तो द्विवर्णाः । अरुणा अरुणवर्णाः । वभ्रुललापाः
पिङ्गलपुण्ड्राः ।

इति श्रीमत्सायणार्पणविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छुष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके
पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठमपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

शुण्ठास्त्रयो वैष्णवा अधीलोधकर्णास्त्रयो

(अष्टादशोऽनुवाकः)

विष्णव उरुक्रमाय लम्बुदिनद्यथो विष्णव
 उरुगायाय पञ्चावीस्तिस्र आदित्यानी त्रिव-
 त्सास्तिस्रोऽङ्गिरसामेन्द्रावेष्णवा गौरललामा-
 स्तूपराः (१) ॥

(शुण्ठा विरशतिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 षष्ठप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

षष्ठं संघमाह—

शुण्ठास्त्रयो वैष्णवा इति । शुण्ठा अवेष्टितकर्णाः । अल्पकाया इत्येके ।
 अधीक्षोर्धकर्णाः कर्णोपरिपरुद्धकर्णाः उरुक्रमाय विस्तीर्णपादाय । लम्बुदिनो
 लम्बमानपुच्छः । उरुगायायोरुभिर्पहर्षिभिर्गातभ्याय । पञ्चाव्योर्ध्वस्तुतिषवर्षाः ।
 त्रिवत्सास्त्रिवत्सराः । गौरललामाः स्पष्टाः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
 यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
 षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

इन्द्राय राज्ञे त्रयः शितिकृष्टा इन्द्रायस्त्रि-
 राजाय त्रयः शितिककुद् इन्द्राय स्वराज्ञे त्रयः
 शितिभसदास्त्रिस्तुर्योस्यः साध्यानां तिस्रः
 पृथोस्यो विश्वेषां देवानामामेन्द्राः ऋण्यलला-
 मास्तूपराः (१) ॥

(इन्द्राय राज्ञे इति शक्तिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 षष्ठप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अष्टादशपशुनवमसंघाभिधानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

सप्तमं संघमाह—

इन्द्राय राज्ञ इति । शितिपृष्ठशितिककुच्छितिभसच्छन्दा व्याख्याताः ।
तुर्योऽसः सार्धचतुर्वर्षाः । साध्वानां देवविशेषाणाम् । षष्ठौसश्वतुर्वर्षाः ।

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके
सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

अदित्यै त्रयो रोहितैता इन्द्राण्यै त्रयः
कृष्णैताः कुर्वन् त्रयोऽरुणैतास्तिस्त्रो धेनवां
राकायै त्रयोऽनह्वाहः सिनीवाल्या आग्नावै-
ष्णवा रोहितललामास्तूपराः (१) ॥

(अदित्या अष्टादश) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

अष्टमं संघमाह—

अदित्यै त्रय इति । एता हरिता हरिमवर्णास्तं च रोहितैतार्यन्तरक्तेन
युक्ता रोहितैताः । कृष्णेन युक्ताः कृष्णैताः । इषक्तेन युक्ता अरुणैताः ।
धेन्वादयः प्रसिद्धाः ।

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठकेऽ-
ष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

सौम्यास्त्रयः पिशङ्गाः सोमाय राज्ञे त्रयः
सारङ्गाः पार्जन्या नभोरूपास्तिस्त्रोऽजा मल्हा

(अष्टादशपद्युक्तमसंभामिबानम्)

इन्द्राण्यै तिस्रो मेष्य आदित्या घांवापूयिव्यां
मालङ्गास्तूपराः (१) ॥

(सौम्या एकान्विंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

नवमं संघमाह—

सौम्यास्त्रयः पिशङ्गा इति । पिशङ्गा गोरौषनवर्णाः । सारङ्गाः सार-
ङ्गवर्णाः । पार्जन्वाः पर्जन्यदेवत्याः । नमोरूपा अञ्जनवर्णाः । मल्हा
गलस्तनाः । मालङ्गा महाकायाः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

वारुणास्त्रयः कृष्णललामा वरुणाय राज्ञे
त्रयो रोहितललामा वरुणाय रिशार्दसे त्रयोऽ-
रुणललामाः शिल्पास्त्रयो वैश्वदेवास्त्रयः पृश्रयः
सर्वदेवत्यां ऐन्द्रासुराः श्येतललामा-
स्तूपराः (१) ॥

(वारुणा विंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

दशमं संघमाह—

वारुणास्त्रय इति । रिशानां लोकहिंसकानां नाशपित्रे ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके

विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(द्वंद्विपश्वभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः) ।

सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनइवाहाविन्द्रा-
मिभ्यामोजोदाभ्यामुष्टाराविन्द्रामिभ्यां बल-
दाभ्यां सरिवाहाववी द्वे धेनु भौमी दिग्भ्यो
वडवे द्वे धेनु भौमी वैराजी पुरुषी द्वे
धेनु भौमी वायवं आरोहणवाहावनइवाहौ
वरुणी ऋण्ये वशे अरात्र्यौ दिव्यावृषभौ
परिमरौ (१) ॥

(सोमाय स्वराज्ञे चतुस्त्रिंशत्) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
षष्ठप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः) ।

एषमेतैर्दशभिरनुवाकैरष्टादशिनः पशव आजाताः । अथैकेनानुवाकेन द्वंद्विनः
पशूनाह—

सोमाय स्वराज्ञ इति । अनोवाहौ शकटवहनसमर्थावनइवाहौ बलीवर्दी ।
ओजोदाभ्यामष्टमधातुपदातृभ्यामुष्टारौ शकटवाहिनोः सहकारित्वेन पुरोगामि-
युगबोढारौ । सरिवाहौ लाङ्गलवाहिनाववी अबिसदृशौ हस्वावनइवाहावित्यर्थः ।
भूमेर्धेनुद्वयम् । दिशां वडवाद्वयम् । पुनर्भूमेर्धेनुद्वयम् । विराहृदेववाषाः पुरुषी
मनुष्यस्त्रियौ । पुनर्भूमेर्धेनुद्वयम् । आरोहणवाहौ मनुष्यारोहणार्थं निमित्तं
शकटं वहन्तौ बलीवर्दी । पूर्वं तु धान्यादिवाहिशकटाधीवृक्ता । अत्र तु राज-
कुमारादिबिनोदार्थं शकटवाहिनावित्यर्थः । वरुणस्य तु ऋण्यमृगजापीये स्त्रियौ
वम्भे । इदेववाषास्वराहचावृच्छितशृङ्गौ । ऋषभौ सेचकौ । परिमरावुजयतो
परणयुक्तौ । यस्य पशोरग्रजोऽपि मृतोऽनुजोऽपि मृतस्तादृशौ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठक
एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(ऋतुपञ्चमिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

एकादश प्रातर्गव्याः पशव आ लभ्यन्ते
 छगलः कल्माषः किकिदीविर्विदीगयस्ते त्वाष्ट्राः
 सौरीर्नव श्वेता वशा अनूवन्ध्या भवन्त्याग्नेय
 ऐन्द्राश्च आश्विनस्ते विशालयूप आ ल-
 भ्यन्ते (१) ॥

(एकादश पञ्चविंशतिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 षष्ठप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

अथोत्तमेऽङ्कि अतिरात्रेऽनुष्ठेयान्कांश्चित्पशूनाह—

एकादश प्रातर्गव्या इति । तृमिऽङ्कि पातःकाठे गोजातीया एकादश
 पशवः । ते च देवताविशेषस्थानुक्तत्वात्प्राजापत्याः । छगलादयस्त्रयस्त्वाष्ट्राः ।
 छगलश्छागार्भकः । स च कल्माषः ऋण्यवर्णमिश्रः । किकिदीविस्तित्तिरिः ।
 विदीगयः कुक्कटाविशेषः । एते च तस्मिन्नेवाहन्यालन्ध्रव्याः । सौरीः सूर्यदेवता-
 काः । अनूवन्ध्याश्चरमकालीनाः पशवः । ताश्च वशा वन्ध्याः श्वेताः श्वेतवर्णा
 नवसंख्याकाश्च भवन्ति । पुनरप्याग्नेयादयस्त्रयः पशव आलभ्यन्ते । ते च त्रयो
 मध्यमे यूपेऽतिविस्तृताग्निष्ठाख्ये यूप आलभ्यन्ते ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठकेऽ-

द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके षष्ठप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

पिशाङ्गान्त्रयो वासन्ताः सारङ्गान्त्रयो श्रेष्ठाः
 प्रपन्तस्त्रयो वार्षिकाः पृश्नयस्त्रयः शारदाः पृ-

(कतुपश्वभिधानम्)

श्रिसकथास्रयो हेमन्तिका अवालितास्रयः

शौशिराः संवरसराय निर्वक्षसः (१) ॥

(पिशाङ्गं विश्शतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

षष्ठप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

हिरण्यवर्णा अपां ग्रहाभूतेष्टकाः सज्जः संवरसरमुख्यं मजार्पतिः स
क्षुरपविरभेर्वे दीक्षया सुवर्गाय वं यन्न सुपते मजार्पतिस्सुवमी रोहितः प्रथिः
शितिचाहुर्नतः कर्णाः शुण्ठा इन्द्रायादित्ये सोम्या वारुणाः सोमापैकादश
पिशाङ्गास्त्रयोविश्शतिः ॥ २३ ॥

हिरण्यवर्णा भूतेष्टकाश्छन्दो यत्कनीयास्सं त्रिवृज्वैधमिर्यद्दे

वारुणाश्चतुःपञ्चाशत् ॥ ५४ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे षष्ठप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

अथर्तुपशूनाह—

पिशाङ्गास्त्रय इति । पिशाङ्गा गोरोचनवर्णाः । सारङ्गाः सारङ्गवर्णाः ।
पृषन्तो विजातीयविन्दुयुक्ताः । पृश्नसः श्वेताः । प्रथिसकथाः कटिभागे भेत-
वर्णाः । अवालिताः संकीर्णवर्णाः वसन्ताद्य (घा ञ) तवस्तेषाम् । संवरस-
रदेवताभास्तु निवक्षसो निधेन वक्षसा युक्तः ॥

अत्रास्य प्रपाठकस्य विनियोगसंग्रहः—

कुम्भेष्टकामन्त्रणार्थां हिरण्येति त्रयोदश ।

दिवीति चरुमादध्याद्देवस्येत्यभिषेचनम् ॥ १ ॥

सज्जराहुतपः पञ्च घृषेनेत्यनुषण्यते ।

पृष्टो वैश्वानरी यांश्च पुरीषं स्थापयेत्तया ॥ २ ॥

(चित्तिस्पर्शाद्यभिधानम्)

अन्वारोहोच्चित्तिं स्वामी पृथिवीमाकमीत्यतः ।

इष्टो यज्ञस्तस्य ते द्वे तमिष्टयजुषी मते ॥ ३ ॥

पिता मातोतिमन्त्रेण चित्यग्निमनुसंसति ।

अश्वमेधस्य पशवो रोहिताद्या उदीरिताः ॥ ४ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे षष्ठमपाठके

षयोर्विंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

वेदार्थस्य पकाशेन तपो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेधरः ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेधरापरावतारस्य श्रीमद्भ्राजाविराजपरमेश्वरस्य

श्रीवीरबुक्कमहाराजस्याऽऽज्ञापरिपालकेन माधवाचार्येण विर-

चिते वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमकाण्डे षष्ठः मपाठकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमपाठके सप्तमः मपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

यो वा अयथादेवतमार्धं चिनुत आ देवता-
भ्यो वृश्च्यते पापीयान्भवति यो यथादेवतं
न देवताभ्य आ वृश्च्यते वसीयान्भवत्याग्नेय्या
गायत्रिया प्रथमां चितिमभि मृशेत्रिष्टुर्भा
द्वितीयां जगत्या तृतीयामनुष्टुर्भा चतुर्थी
पङ्क्त्या पञ्चमीं यथादेवतमेवार्धं चिनुते न
देवताभ्य आ वृश्च्यते वसीयान्भवतीडाये वा
एषा विभक्तिः पशव इडा पशुभिरेनम् (१)
चिनुते यो वै प्रजापतये प्रतिप्रोच्यार्धं चि-

(चित्तिस्पर्शाद्यभिधानम्)

नोति नाऽऽर्तिमाँर्छत्यश्वावभितास्तिष्ठेतां ऋण
उत्तरतः श्वेतो दक्षिणस्तावालभ्येष्टका उप
दध्यादेतद्वै प्रजापते रूपं प्राजापत्योऽश्वः सा-
क्षादेव प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निं चिनोति
नाऽऽर्तिमाँर्छत्येतद्वा अह्नौ रूपं यच्छ्वेतोऽश्वो
रात्रियै ऋण एतदह्नः (२) रूपं यदिष्टका
रात्रियै पुरीषमिष्टका उपधास्यञ्छ्वेतमश्वमभिष्टु-
शेत्पुरीषमुपधास्यन्ऋणमहोरात्राभ्यामेवैनं चि-
नुते हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति मध्योऽ-
सान्नीतिं सौर्या चित्रवत्याऽवेक्षते चित्रमेव
भवति मध्यंदिनेऽश्वमव व्रापयत्यसौ वा आ-
दित्य इन्द्र एष प्रजापतिः प्राजापत्योऽश्वस्त-
मेव साक्षाद्विधोति (३) ॥

(एनमेवदह्नोऽष्टाचत्वारिंशच्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

यस्य निःशस्त्रं वेदा यो वेदेश्योऽस्त्रिंशत् जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विधातीधिमहेत्तरम् ॥ १ ॥

उपानुवाक्यं दत्प्रोक्तं दृशीः पञ्चमपद्योः ।

ततोऽवशिष्टं तत्सर्वं सप्तमेऽत्राभिधीयते ॥ २ ॥

(चित्तिस्पर्शाद्यभिधानम्)

तत्राऽऽदौ तावन्मन्त्रविशेषैश्चितीनामभिदर्शनं विधत्ते—

यो वा अयथेति । यस्याश्वितेयां देवता तामातिक्रम्य चयनमयथादेवतमनबि-
क्रमणं यथादेवतम् । अतो यथादेवतमनुष्ठानायाऽऽभेयगायत्र्यादिमित्तां तां चि-
तिमभिभूशेत् । अग्ने देवाः इहाऽऽ बह्वेत्याग्नेयी गायत्री । अगन्म महा मनसा
यविष्ठमिति त्रिष्टुप् । मेधाकारमिति जगती । मनुष्यत्वा निर्धामहीत्यनुष्टुप् अ-
भिर्हि वाभिनमिति पङ्क्तिः । वा एवा नाचिकेतचयनप्रकरणे यत्ते चित्तिस्पर्श-
वाके सन्मान्नास्यमानस्वात्तत्रैव व्याख्यास्यन्ते । एयमभिदर्शने सति नोक्तदोषः
कश्चिद्व्यङ्गित् ।

एकैकचित्तिस्पर्शने योऽयं मन्त्रविभागस्त्वमिमं पशंसति—

इडाये वा इति । विमक्तिर्गायत्र्यादिमन्त्रविभागः । स चात्रेडार्थं क्रियते ।
इहा हि नाम पशवः, पशवो वा इहेति श्रुत्यन्तरात् । गायत्र्यादिच्छन्दांसि च
पशुस्वरूपाणि । पशवो वै छन्दाःसीति श्रुत्यन्तरात् । अतो गायत्र्यादिरूपैः
पशुभिरेनमार्थं चितवान्भवति । एतच्च ब्राह्मणं पशुर्वा एव यद्भिरित्यनुवाके प्रथ-
मचित्यवसाने द्रष्टव्यम् । अथोपधानेऽथस्पर्शनं विधत्ते—

यो वै प्रजापतय इति । प्रजापतिरार्थं प्रति स्रष्टृत्वात्प्रथमं चेतृत्वाच्चाग्नेः
स्वाधी । अतस्तस्मै कथयित्वा तदनुज्ञया चयने कृते सति न विनाशं प्राप्नोति ।
अतः कथनीयम् । पार्थयोद्वावभाववस्थाप्य तौ स्पृष्ट्वा पश्चादुपदध्यात् । एत-
दध्याख्यं शरीरं प्रजापतेः स्वरूपं, प्रजापत्यक्षिजन्यत्वेन तस्य प्रजापत्यत्वात् ।
अतोऽथस्पर्शनमेव प्रजापतये कथनं तेनासौ न विनश्यति ।

तत्र स्पर्शने विषयव्यवस्थां विधत्ते—

एतद्वा अहनो रूपामिति । श्वेतोऽथ इष्टकाश्चेत्युपममहो रूपम् । अत
इष्टका उपधास्यञ्चेतमभिभूशेत् । कृष्णोऽथः पुरीषं चेत्युभयं रात्रेः स्वरूपम् ।
तरस्वरूपे वर्णसाम्यं हेतुः । यदा पुरीषमुपधास्पति तदा कृष्णमभिभूशेत् । एवं
स्तस्यहोरात्राम्यामेवैनमार्थं चितवान्भवति । एतच्च ब्राह्मणमग्ने तव श्वो वय इत्य-
नुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ इक्षिणाकाळे हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं दातमानस्य कृतं
चित्रं देवानामित्यवेष्याधेनावध्याप्य ब्रह्मणे दद्यात् ” इति, तत्र दानं विधत्ते—

हिरण्यपात्रमिति । परलोके मधुमोग्यद्रव्यमुक्तो भविष्यापीत्यभिप्रेत्य
मधुना पूर्णं सुवर्णपात्रं दद्यात् । दात्रा च दात्रात्पूर्वकाडीनमवेषणं विधत्ते—

(ऋषभेष्टकायमिधानम्)

सौर्यां चित्रवत्येति । मध्याह्नस्य दक्षिणाकालत्वात्तदानीं दातुमादौ मधु-
पूर्णं पात्रं मन्त्रेणापेक्षेत । चित्रं देवानामित्येषा सौरी चित्रशब्दयुक्ता च । तथाऽ-
वेक्षणे सति चित्रमेवैश्वर्यं प्राप्नोति । अवेक्षणादूर्ध्वं घ्रापणं विधत्ते—

अश्वमव घ्रापयतीति । योऽयं चित्रवत्या प्रतिपाद्य आदित्यः स एव
परमैश्वर्योपेतत्वादिन्द्रः, प्रजानां परिपाटकत्वारप्रजापतिः । अवघाताऽश्वः प्राजा-
पत्यः । अतोऽभावघ्रापणेन तं प्रजापतिमिन्द्रमादित्यमेव साक्षात्समृद्धं करोति ।
तदिदं ब्राह्मणमन्त्रे दृष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहितामाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

त्वामग्ने वृषभं चोक्तितानं पुनयुंवानं जनय-
न्नुपागाम् । अस्थुरिणो गार्हपत्यानि सन्तु
तिग्मेन नो ब्रह्मणा स* शिशाधि । पशवो
वा एते यदिष्टकाश्चित्यामृषभमुषं दधाति
मिथूनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय तस्मा-
द्युयेयूथ ऋषभः । संवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वा
राऽयुपासते । प्रजा* सुवीरां कृत्वा विश्वमा-
युर्व्यश्रवत् । प्राजापत्याम् (१) एतामुषं
दधातीयं वावैपैकाष्टका यदेवैकाष्टकायामञ्जं
क्रियते तदेवैतयाऽथ रुन्ध एषा वै प्रजापतेः
कामदुष्ठा तयेव यजमानोऽमुष्मिँल्लोकैऽग्निं
दुहे येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्येनाऽऽदि-
त्या वसवो येन रुद्राः । येनाङ्गिरसो महिमा-
नमानशुस्तेनैतु यजमानः स्वति । सुवर्गाय

(ऋगभेष्टकायभिवानम्)

वा एष लोकार्य (२) चीयते यदाग्निर्येन देवा
 ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्नित्युर्युः५ समिन्ध इष्टका
 एषेता उप धत्ते वानस्पत्याः सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै शतार्थुधाय शतवीर्याय शतोत्तयेऽभि-
 मातिषाहे । शतं यो नः शरदो अर्जीतानिन्द्रो
 नेषदतिं दुरितानि विश्वा । ये चत्वारः पयसो
 देवयानां अन्तरा घावापृथिषी वियन्ति । तेषां
 यो अन्यानिमर्जीतिमावहात्तस्मै नो देवाः
 (३) परिं दत्तेह सर्वे । ग्रीष्मो हेमन्त उत
 नो वसन्तः शरद्वर्षाः सुवितं नो अस्तु । तेषां-
 मृतूनाः५ शतशरदानां निवात एषामभये स्याम ।
 इदुवत्सरायं परिवत्सरायं संवत्सरायं कृणुता
 बृहन्नमः । तेषां वयः सुमतौ यज्ञियाणां ज्योग-
 जिता अहताः स्याम । मद्राजः श्रेयः सम-
 नैष्ट देवास्त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा । स नो
 मयोभूः पितो (४) आ विशस्व शं तोकार्य
 तनुवं स्योनः । अन्यानरिता उपं दधात्येता
 वै देवता अपराजितास्ता एव प्र विशति नैव
 जीयते ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदधंमासा मासा
 ऋतवः संवत्सर ओषधीः पचन्त्यथ कस्माद्-
 न्याभ्यो देवताभ्य आग्रयणं निरूप्यत इत्येता
 हि तद्देवता उदजयन्त्यदृतुभ्यो निर्वपेद्देवताभ्यः
 समदं दध्यादाग्रयणं निरूप्येता आहुतीर्जुहो-
 स्यर्धमासानेव मासानृतुन्संवत्सरं प्रीणाति न

(ऋषभेष्टकायामिधानम्)

देवताभ्यः समदं दधाति भद्राज्ञः श्रेयः सम-
नैष्ट देवा इत्याह हुताद्याय यजमानस्याप-
राभावाय (५) ॥

(प्राजापत्या लोकार्य देवाः पितो इध्वादाग्रयणं पञ्चविंशतिश्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके सप्तम-
प्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

चित्तिस्पर्शादिकं त्वायेऽनुवाकेऽत्र समीरितम् ।

अथ द्वितीय ऋषभेष्टकादिकमभिधीयते । यदुक्तं सूत्रकारेण—“ त्वाये
वृषभमित्युपममुपधाय ” इति, तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति—

त्वामग्ने वृषभमिति । हेऽग्ने वृषभं कामानां र्षितारं चेकितानं सर्वंश्च पुषान्
नित्यतरुणं त्वां जनमन्मजोत्पादकं कुर्वन्महं पुनरुपागां भूयो भूयः प्राप्नोमि ।
नोऽस्माकं गाहंपत्यानि गृहपतिकर्माणमस्थूरि सन्तु । स्थूरिश्चन्दः सारवाची ।
अस्थूरीणि साररहितानि सन्तु । विग्नेनोऽप्युत्तेन बल्लवा बल्लवर्चसेन भोऽस्मा-
न्संशिताधि संप्रगनुशिष्टत्कुरु । एतन्मन्त्रसाध्यमुपधानं विधत्ते—

पशवो वा इति । या एवा अन्वा इष्टकास्ताः सर्वा गोरूपाः । अतो
यज्ञे तासां मिथुनमादायैतामृषभारूपाणिष्टकामुपदध्यात् । अस्मादत्रै [के]
कस्यां चित्त्वामृषभम् (उ) पधीयते तस्याल्लोकेऽप्येकैकस्मिन्नोयूथ एकेक
कृषमस्तिष्ठति । सर्वचित्तिष्पेक्षितत्वादिदं वास्तव्यं मध्यमचित्त्वन्ते ब्रह्मण्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ संवत्सरस्य पश्चिमाग्निं प्राजापत्याम् ” इति, तदिदं
विधातुं मन्त्रमुत्पादयति—

संवत्सरस्येति । हे रात्रि एकाष्टकारूपे वां त्वा पतिनां पश्चिनिधिरूपां
सर्वे मजमाना उपासते तेवन्ते, ‘ एवा ये संवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टकेतस्यां
वा एव एवा = रात्रिं वसति ’ इति सन्ध्याऽऽम्नावम् । वां त्वां कृत्वेहोपधाय
तुवीरां शोभनमृत्योपेता मजा पुत्रादिरूपा विश्वमायुः कृत्स्नमप्यायुष्वं व्यभव-
दिशोषेण व्याप्नोति । एतन्मन्त्रसाध्यमुपधानं विधत्ते—

प्राजापत्यामिति । एकाष्टकायाः संवत्सररूपप्राजापतिपत्नीत्वात्प्राज्ञपेयमि-

(ऋषभेष्टकायमिधानम्)

ष्टका प्राजापत्या, तामेतामुपदध्यात् । एषा चैकाष्टकेयमेव भूमिस्वरूपा । तथा सति भूमिरूपायामेतस्यामेकाष्टकायां यदन्नं संपाद्यते तत्सर्वं प्राप्नोति । किंचे-
यमेकाष्टका संवत्सररूपस्य प्राजापतेः कामधेनुः । अतस्तथैव यजमानोऽमुष्मि-
ल्लोके [आग्निं] कामान्दुहे दुग्धे । एतच्च मक्षत्रेष्टकाब्राह्मणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्तिति प्रादेशमात्रैः
काष्ठैरुत्थयमुत्समिन्धे ” इति, तदिदं विधातुं मन्त्रमुत्पादयति—

येन देवा ज्योतिषेति । देवाः सर्वे येन ज्योतिषाऽग्निनोर्ध्वा उपरितनलो-
कवर्तिन उदायन्नुत्कर्षे प्राधाः । तथाऽऽदित्याः वसवश्च येनोदायन्नुत्कर्ष
येनाग्निनोदायन्, अङ्गिरसो महर्षयो येनाग्निना महिमानपानशुः स्वकीयं
सामर्थ्यं प्राप्तास्तेनाग्निना यजमानोऽयं स्वस्ति क्षेममेतु प्राप्नोतु ।

तमिमं मन्त्रं विनियुञ्जे—

सुवर्गाय वा एष इति । अस्याग्नेः स्वर्गार्थं चीयमानत्वात्स्वर्गस्थसर्वदेवप-
तिपादकेन मन्त्रेणोन्वने सति याभिः समिद्धिरिष्यते ताः सर्वां वानस्पत्या इष्टका
एवोपहिता भवन्ति । तच्च स्वर्गप्राप्त्यै संपद्यते । एतच्च “विष्णुमुत्वा वै देवाः”
इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ शतायुषाय शतवीर्यायेति पञ्चाज्यानीः पतिदिशमेकां
मध्ये ” इति, तत्र प्रथमामाह—

शतायुधायेति । य इन्द्रो नोऽस्माञ्छतं शरदः शतसंख्याकान्संवत्सरान-
जीताजेषत्केनापि व्याधितस्करादिना यथा जिताः पीडिता न भवामस्तथा नेतुं
समर्थः। किं कृत्वा, विश्वा दुरितान्यति सर्वाणि पापान्यतिक्रम्य यानि पापान्यस्मा-
भिः कृतानि तानि सर्वाणि विनाश्य । सर्वस्मिन्नघ्नामुष्प-
स्मान्केनाप्यनुषद्रुतान्करोतीत्यर्थः । तस्मा इन्द्राय नमोऽस्तिवत्यघ्नाहारः । की-
दृशाय, शतसंख्याकान्घायुधानि वज्रधनुरादीनि यस्यासौ शतायुचस्तस्मै । शत-
संख्याकानि वीर्याणि युद्धेषु विजयरूपाणि यस्यासौ शतवीर्यस्तस्मै । शतसं-
ख्याका ऊतयोऽस्मद्रक्षणानि यस्यासौ शतोविस्तस्मै । अभिमातिषाहे [अभिमातिं]
प्राप्नानं सहतेऽभिभवतीत्यभिमातिषाट् तस्मै । अथ द्वितीयामाह—

ये चत्वारः पथय इति । धावापृथिवी अन्तरा धावापृथिव्योर्मध्ये ये चत्वारः
पथयो मार्गा विषन्ति विविधं गच्छन्ति प्रवर्तन्ते । कीदृशा मार्गाः, देवयाना
देवानां यानं गमनं येषु ते देवयानाः । देवा हि देवलोकपितृलो-

(ऋषभेष्टकायामिधानम्)

कत्रसलोकमनुष्यलोकविषयेषु मार्गेषु विसम्भेण संचरन्ति । तेषां मार्गाणां य इन्द्रोऽज्यानिमजीतिमावहात्, रक्षःप्रभृतिभिरनुपद्रवोऽजीतिः । सा चाजीति-
रज्यानिः कदाचिदपि हानिराहिता, तादृशीमजीतिमावहति तेषु मार्गेषु गच्छता-
मस्माकं नित्यमनुपद्रवं संपादयतीत्यर्थः । तस्मा इन्द्राय हे सर्वे देवा इह कर्मणि
नोऽस्मान्परिदत्तायं यजमानः सर्वेषु मार्गेषु रक्षणीय इत्येवमस्मान्द्राय सम-
र्पयत । अथ तृतीयायाह—

ग्रीष्मो हेमन्त इति । यो ग्रीष्माख्य ऋतुः स नोऽस्मान्प्रति सुवितमस्तु
शोभनगतिं प्राप्नोतु । स्वकालोचितभोग्यद्रव्यपदोऽस्त्वित्यर्थः । एवं हेमन्तादिषु
योज्यम् । शतशरदानामस्पदायुषि शतसंवत्सरसंबन्धिनां तेषामेषां ग्रीष्मादीना-
मृतूनामनुग्रहाद्वयं निवाते वाताद्युपद्रवरहितेऽमये भयरहिते स्थाने स्थाम सुखे-
नावस्थिता भवेम । अथ चतुर्थीयाह—

इदुवत्सरायेति । प्रभवादिःसंवत्सराणां पञ्चके चतुर्थे इदुवत्सरः । द्वितीयः
परिवत्सरः । प्रथमः संवत्सर एतच्च कृत्स्नकालस्याप्युपलक्षणम् । हे ऋत्विग्वजमाना
इदुवत्सरादिरूपाय कालाय बृहन्नमः कृष्णतात्यन्तभक्तिपुरःसरं नमस्कारं कुरुत ।
यज्ञिणानां यज्ञनिष्पादकानां तेषां संवत्सरविशेषाणां सुप्रतावनुग्रहबुद्धौ सत्यां
वयं सर्वे ज्योक्चिरमजीताः केनाप्यवशीकृता अहता अमारिताश्च स्थाम भवेम ।

अथ पञ्चमीयाह—

भद्राजः श्रेय इति । हे देवा भद्रात्कल्याणादस्मात्कर्मसाधनभूताच्छ्रे-
योऽधिकं प्रशस्तं फलं नोऽस्मान्समनैष्ट सम्यक्प्रापयत । तथा चित्याद्यौ हूय-
मान हे साम त्वयाऽवसेम त्वदीयेन रक्षणेन वयं त्वां समशीमहि सम्यग्ब्याप्नु-
याम । हे पितो अन्नभूत सोम स त्वं मयोभूः सुखस्य भावयिता सन्नोऽस्माना-
विशस्व प्रविश, तोकायास्मदपत्याय शं सुखं कुरु, तनुवे शरीराय स्योनः
सुखपदो भव ।

एतैर्षन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते—

अज्यानीरेता इति । अज्यानिशब्दोपेतैर्षन्त्रैरुपधेया इष्टका अज्यानयस्ता
[एता] उपदध्यात् । एतैर्षन्त्रैः प्रतिपाद्या या इन्द्रादिदेवता एताः सर्वा
देवताः काष्णपराजिताः । अयं यजमानस्ता एव देवताः प्रविशति, केनाप्य-
न्येन शत्रुणा नैव जीयते । एतदपि नक्षत्रेष्टकात्रःक्षणसमीपे द्रष्टव्यम् ।

(वज्रिणीष्टकोपधानविधिः)

अथाऽऽग्रयणप्रस्तावे पदकं सूत्रकारेण--' निरुधं हविरुपसत्त्वमपोक्षितं
 भवत्यथ पञ्चान्यानीजुंहोति शतायुषाय शतशीर्षायैति ' इति, तदिदं विधत्ते-
 मक्षवादिनो वदन्तीति । मक्षवादिनः परस्परमेवं विचारयन्ति-अर्धमासमा-
 सतुंसंस्तररूपा देवता ओषधीनां परिपाकं संपादयन्ति । एवं सति ता देवता
 उपवेश्यान्वाभ्य इन्द्राग्न्यादिभ्यो देवताभ्य आग्रयणारूपं नूतनधान्यरूपं हविः
 कस्मात्कारणाच्चिरुपसत् इति । तत्राग्निज्ञा एवमुत्तरमाहुः-यस्मादेता इन्द्राग्न्या-
 द्वयो देवता इतरेर्देवैः सह सपयं कृत्वा तत्र तत्रौषधिविषय उत्कर्षेण जयं
 प्राप्ताः, तस्मादिन्द्राग्न्यादिभ्यो निर्वापो युक्तः । एतच्च राजसूयप्रकरण आग्र-
 यणविधौ स्पष्टमाप्नातम्-' देवा वा ओषधीष्वग्निमयुः । ता इन्द्राग्नी उदज-
 यताम् ' । इति । एवं सति जेतुं निन्द्राग्न्यादीनुपेक्ष्य पद्यतुमासादिदेवताभ्यो
 निर्वपेत्तदानीमेतासां तासां च देवतानां कउहं संपादयेत् । एवं तर्होषधिपरिपाक-
 हेतुनामृतुमासादिदेवतानां परितोषः कथमिति चेच्छ्रूयताम् । इन्द्राग्न्यादिभ्य
 आग्रयणं निरुप्य शतायुषायेत्येता अप्याग्न्याहुषीर्षासादिदेवताभ्यो जुहुयात् ।
 तेनार्धमासादिदेवताः प्रीणयति । ततो देवतानां कउहं न करोति । यदपि
 सूत्रकारेणाऽऽग्रयणप्रस्तावे विहितं ' मद्रान्नः श्रेयः समनेष्ट देवा इति यजमा-
 नभागं प्राश्नाति, इति, तं विधिं मन्वंग्यारूपानरूपार्थशादेनोचयति--

मद्रान्नः श्रेय इति । यजमानो मक्षणकाळे मद्रादित्यादिमन्त्रं पठेत् ।
 अयं च मन्त्रो हुतशेषस्यादनाय सपर्यः । अशीमहीतिमन्त्राच्छिन्नात् । हुतमक्षं-
 जेन यजमानः पराभूतो न भवति । एतच्च ब्राह्मणमाग्रयणविधिसमीपे
 नेतव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

मथैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

इन्द्रस्य वज्रोऽस्ति वार्त्रघ्नस्तनुपा नः प्रति-
 स्पृहाः । यो नः पुरस्ताद्दक्षिणतः पश्चादुत्तर-
 तोऽद्यायुरभिदासंरयेतः सोऽश्मानमृच्छतु ।

(वज्रिणीष्टकोपधानविधिः)

देवासुराः संयत्ता आसन्तेऽसुरा दिग्भ्य आ-
 बाधन्त तान्देवा इष्वा च वज्रेण चापानुदन्त
 यद्वाजिणीरुपदधातीष्वा चैव तद्वज्रेण च यज-
 मानो भ्रातृव्यानप नुदते दिक्षुषं (१) दधा-
 ति देवपुरा एवैतास्तनूपानीः पर्युहतेऽग्नावि-
 ष्णु सजोषसे मा वर्धन्त वां गिरः । युञ्जेवाजे-
 भिरा गतम् । ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्न देव-
 ताये जुह्वत्यथ किं देवत्या वसोर्धारित्यग्निवसु-
 स्तस्येषा धारा विष्णुवसुस्तस्येषा धाराऽऽग्ना-
 वेष्णव्यर्चा वसोर्धारां जुहोति भागधेयेनैवैना
 समर्धयत्यथो एताम् (२) एवाऽऽहृतिमा-
 यतनवतीं करोति यत्काम एनां जुहोति तदे-
 धावं रुन्धे रुद्रो वा एष यद्वाग्निस्तस्यैते तनुवाँ
 घोराऽन्या शिवाऽन्या यच्छतरुद्रियं जुहोति
 यैवास्थं घोरा तनुस्तां तेन शमयति यद्वासो-
 र्धारां जुहोति यैवास्थं शिवा तनुस्तां तेन
 प्रीणाति यो वै वसोर्धाराये (३) प्रतिष्ठां
 वेद प्रत्येव तिष्ठति यदाज्यमुच्छिद्येत तस्मि-
 न्ब्रह्मौदनं पंचेत्तं ब्राह्मणाश्रत्वारः प्राश्रीयुरेष
 वा अग्निवैश्वानरो यद्ब्राह्मण एषा खलु वा
 अग्नेः प्रिया तनूयद्वैश्वानरः प्रियायमिवैनां
 तनुवां प्रतिं ष्ठापयति चरन्ध्रो धेनुर्दद्यात्ताभि-
 रेव यजमानोऽमुष्मिँल्लोकैऽग्निं हुहे (४) ॥

(उपैतां धाराये पद्वत्वारिश्शच) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

सप्तमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे सप्तमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

द्वितीय ऋषभादीनामुपधानादिकं श्रुतम् ।

अथ तृतीये वज्रिणीष्टकोपधानं विधातुं मन्त्रानुत्पादयति—

इन्द्रस्य वज्रोऽभीति । इष्टकास्थानीय हेऽभ्यंस्वामिन्द्रस्य वज्रोऽसि वज्रस-
मानोऽसि । कीदृशस्त्वं, वार्वध्नो वैरिघाती, नोऽस्माकं तनूपाः शरीरस्य
पालकः, प्रतिस्पशो रोगाद्यनिष्टस्य विनाशयिता । किंच, यः शत्रुरघं पापम-
स्मद्गुणद्वयमिच्छतीत्यघायुस्त्वथा।विधः सन्पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि नोऽस्मानभिदा-
सति हिनस्ति स शत्रुरेतमश्मानमुपधीषमानं पापाणमृच्छतु प्रामोतु, पापाणं
प्राप्य स्वयमेव व्याधितो भवत्यित्यर्थः । दक्षिणत इत्यादिभिस्त्रिभिः पदैस्त्रयो
मन्त्रा भिद्यन्ते । तेषु त्रिष्वप्यवशिष्टमनुषञ्जनीधम् । तेरेतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः साध्य-
मुपधानं विधत्ते—

देवासुराः संयत्ता इति । यदा देवासुरा युद्धोद्यतास्तदानिमसुराश्चतसृभ्यो
दिग्भ्य आगत्य संयतो नाधितवन्तः । तानसुरादेवा इष्वा वज्रसदृशेन पापाणेन
चापानुदन्त । ततो यजमानो भ्रातृव्यापनोदनाय वज्रिणीरुपदध्वात् ।

तस्य चोपधानस्य चितेर्वाहर्देशं विधत्ते—

दिक्षूप दधातीति । या एता वज्रिण्यस्ता देवपुरा एव देवानापिन्द्रादीनां
पुरस्थानीया एव । तनूपानीरस्मच्छरीरस्य पालयित्रीः । एतादृशीः परितः स्था-
पयति । एतदपि नक्षत्रेष्टकाब्राह्मणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

यत्पूर्वं विहितं वसोधारां जुहोतीति, तदेतदनूय विशेषं वक्तुमाग्नातमपि मन्त्रं
पुनः पठति—

अग्नाविष्णु इति । हेऽग्नाविष्णु इमा गिरोऽस्माभिः मथुकाः स्तुतिरूपा
वाचः सजोषसा वां परस्परं समानमीतियुक्तौ युवां वर्धन्तु परितोषयन्तु । युवां
च द्युम्नेधनैर्वाजेभिरजैश्च सहितावागतमिहाऽऽगच्छतम् । तमिधं मन्त्रं विनियुद्धे—

ब्रह्मवादिनो वदन्तीति । अत्र ब्रह्मवादिन एवं विचारयन्ति—वसोधाराया
मन्त्रे वाजश्च मे प्रसवश्च म इत्येवं फलप्रार्थनैव प्रतीयते, न तु काचिद्देवता

(वज्रिणीष्टकोपधानविधिः)

प्रतिपाद्यते । विधिवाक्येऽप्याज्यधारारूपं व्रव्यमेव प्रतीयते, न तु काश्चिद्देवता । एवं सति होतारो देवतायै यस्मान्न जुह्वति तस्मात्किं देवत्येवं वसोर्धारित्वेवं प्रश्नः । तत्राभिज्ञा उत्तरेपेवमाहुः—विधिवाक्यगतेन वसुधा(सोर्वा)राशब्देनैव व्रव्यदेवता-संबन्धः प्रतीयते । वासयतीति व्युत्पत्त्या वसुराभिस्तस्येयमाज्यधारा वसोर्धारा । एवं विष्णावपि योज्यम् । यद्यप्येतौ देवौ वाजश्च य इत्यादिना न प्रतीयते तथाऽप्यनयत्नां प्रतीयते । तस्मादेतया वसोर्धारां जुहुयात् । तथा सत्युचितेन भागे नैतौ तोषयति । अपि चैतामाहुर्ति देवतारूपाधारवर्षां करोति । किं च, यत्कलं कामयित्वा जुहोति तत्प्राप्नोति । प्रकारान्तरेणैतां पशंसति—

रुद्रो वा एष इति । शतरुद्रीयहोमेनोन्नतनोः शान्तावपि शिवा(व)नोः शीत्यर्थोऽयं वसोर्धाराहोम इत्यस्य पशंसा । यं विशेषं विधातुमयं वसुधः कृतस्तं विशेषं विधत्ते—

यो वै वसोरिति । यो यजमानो वसोर्धारायाः प्रतिष्ठापकारं वेद स प्रतिष्ठित्येव । काऽसौ तस्याः प्रतिष्ठित्युत्पत्ते—होमावाशिष्ट आज्ये ब्रह्मैदं पक्त्वा ब्राह्मणानां प्राशनं यत्सैव प्रतिष्ठा । ब्राह्मणस्य सर्वंपुरुषमियत्वेन वैभानरूपत्वाद्द्वैभानरस्य चाग्निमियशरीरत्वात्तस्मिन्नेव मियशरीरे तमग्निं प्रतिष्ठापयति । यदुक्तं सूत्रकारेण—“ यदाज्यमुच्छिष्येत तस्मिन्ब्रह्मैदं पक्त्वा चतुरो ब्राह्मणान्भोजयेच्चतुःशरोवं वीदनं पक्त्वा तद्दद्यञ्जनं भोजयेत्पाशितवभ्यश्नत्सो धेनुर्दद्यात् ” इति, तच्च दानं विधत्ते—चतस्रो धेनूरिति ।

अत्र मीमांसा ।

तृतीयाध्यायस्य षष्ठपादे द्वादशाधिकरणे चिन्तितम्—

अखण्डादीष्टकाधर्माश्चित्रिण्यादिषु नोचिताः ।

सन्ति वा वाक्यमप्यत्रानारभ्योक्तं ततो न ते ॥

प्रकृतापूर्वसंबन्धात्तादृशादपि वाक्यतः ।

अखण्डत्वाद्योऽन्वयार्थाश्चित्रिण्यादिषु सन्ति ते ॥

अनारभ्य श्रूयते—“ चित्रिणीरुपद्धाति ” इति, ‘ वज्रिणीरुपद्धाति ’ इति च । अग्निप्रकरणे चेटकानां धर्माः श्रुताः—‘ अखण्डायकृष्णां कुर्यात् ’ इति । पूर्वत्रांधदाभ्ययोरुत्पत्तिवाक्यस्थानारभ्यातीतत्वेऽपि विनियोजकवाक्यं

(वज्रिणीष्टकोपधानविधिः)

प्रकरणाधीतम् । तच्च चित्रिण्यादिनामकानामिष्टकाविशेषाणां विनियोजकं वाक्यम-
प्यनारभ्याधीतम् । तच्च चित्यन्तरे ताश्चित्रिणीर्विनियुङ्क्ते । अस्वण्डत्वमिधर्मास्तु
षण्णां चितीनां मध्ये प्रथमचितावाम्नाताः । तस्मात्ते चित्रिण्यादिषु नोचिता इति
प्राप्ते ब्रूमः—यद्यप्युत्पत्तिविनियोजकवाक्ययोरन्यतरस्यापि प्रकरणापाठो नास्ति
तथाऽपि ' य एवं विद्वानग्निं चिनुते ' इति प्रकृतं यदेतदग्न्यपूर्वं तत्संबन्धित्वेनैव
चित्रिण्यादयोऽप्यप्रकरणपठितेनापि वाक्येन विनियुज्यन्ते । अस्वण्डत्वादय-
श्चाग्निसाधनभूतेष्टकाधर्मा न तु प्रथमचितिधर्माः । तस्मादग्निसाधनभूतासु चित्रि-
ण्यादीष्टकास्वपि ते सन्ति ।

पञ्चमाध्यायस्य तृतीयपादे सप्तमाधिकरणे चिन्तितम्—

चित्रिण्यादेरुत्तमायामुपधानं पुराऽववा ।

अध्यवायादुत्तमायां मध्यमायां तु वाक्यतः ॥

उत्तमायां पञ्चम्यां चितौ चित्रिण्यादेरनारभ्याधीताया इष्टकाया उपधानं
युक्तम् । तथा सति प्रकरणाधीतानां क्लृप्तक्रमाणामिष्टकानां परस्परव्यवधानं न
प्रसज्येतेति चेन्मैवम् । ' यां कांचिद्ब्राह्मणवतीमिष्टकामभिजानीयात्तां मध्य-
मायां चितौ ' इति वाक्येनानारभ्याधीतेन ब्राह्मणेन विहितानामिष्टकानां मध्य-
मचितौ निवेशः । तत्रैवान्यच्चिन्तितम्—

लोकंप्रणत ऊर्ध्वं स्याच्चित्रिण्युत ततः पुरा ।

वादरायणदृष्टयोर्ध्वं पूरणोक्तेस्ततः पुरा ॥

' चित्रिणीरुपइधाति ' , ' वज्रिणीरुपइधाति ' , ' भूतेष्टका उपइधाति ' ,
इति विहितं चित्रिण्यादिकं मध्यमायां चितौ लोकंप्रणामिधाया इष्टकाया ऊर्ध्व-
मुपधेयम् । कुतः । वादरायणेन तथा दृष्टत्वात् । ' अन्ये तु वादरायणः ' ,
[पी० ५-२-१९] इति सूत्रेण वादरायणस्य मतमुपन्यस्तम् । स ह्यागन्तूना-
मन्ते निवेशमाह । लोकंप्रणा च प्रकरणपठितानामन्तिषेष्टका । ततस्तस्या
ऊर्ध्वं चित्रिण्यादिकमिति प्राप्ते ब्रूमः—लोकं प्रण छिद्रं प्रणेत्यनेन मन्त्रेणोप-
धीयमानेष्टका लोकंप्रणा । तस्याः कर्मण्यूनत्वादिदोषपरिहारेण संपूर्तिहेतुत्वं
मन्त्रशिङ्गादवगम्यते । ब्राह्मणेऽप्येवमाप्नातम्—' यदेवास्योनं यच्छिद्रं तदे-
तया परिपूरयति लोकं प्रण छिद्रं प्रण ' इति । यद्येतस्या इष्टकाया ऊर्ध्वं

(होमविशेषाणां राष्ट्रभृदिष्टकानां चाभिधानम्)

चित्रिण्यादय उपवीथेरंस्तदानीं चित्रिणशादिगते ऊनत्वाच्छिञ्जत्वे न पूर्णयात्राम् ।
तस्मात्सोकंप्रणातः पूर्वं चित्रिण्याद्युपधानम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

चि॒त्तिं जु॒होमि॑ म॒नसा॑ घृ॒तेने॒त्याहादा॑भ्या
वै नामै॒षाऽऽहु॑तिर्वैश्व॒कर्म॑णी न॒नं चि॒क्या॒नं
भ्रातृ॑व्यो द॒भ्नोत्य॑थो दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रु॒न्धेऽग्ने॑
तम॒द्योति॑ प॒ङ्क्त्या॑ जु॒होति॑ प॒ङ्क्त्याऽऽहु॑त्या
यज्ञ॑मुख॒मा र॑भते स॒प्त तं॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त
जि॒ह्वा इत्या॑ह॒ होत्रा॑ ए॒वाव॑ रु॒न्धेऽग्नि॑दे॒वभ्योऽ-
पा॑क्रामद्भाग॒धेय॑म् (१) इ॒च्छ॒मान॑स्त॒स्मा
ए॒तद्भाग॑धेयं प्राय॒च्छ॒न्नेत॑द्वा अ॒ग्नेर॑ग्नि॒होत्र॑मे॒तर्हि
खलु॑ वा ए॒ष जा॒तो यर्हि॑ सर्वा॑श्चितो जा॒तायै-
वास्मा॑ अ॒न्नम॑पि॒ दधा॑ति स ए॒नं प्री॑तः प्री॒णाति॑
वसी॑यान्भवति ब्रह्म॒वादि॑नो वद॒न्ति यद॑प॒ गार्ह-
पत्य॑श्ची॒यतेऽथ॑ का॒स्याऽऽहु॑वन॒यि इत्य॑सावादि-
त्य इति॑ ब्रूयादे॒तस्मि॑न्हि सर्वा॑भ्यो दे॒वता॑भ्यो
जु॒ह्वति॑ (२) य ए॒वं वि॒द्वान॑ग्निं चि॒नुते॑ सा॒क्षा-
दे॒व दे॒वता॑ ऋ॒घ्नोत्य॑ग्नें यश॑स्वि॒न्यश॑मे॒मम॑र्षये-
न्द्रा॑वतीम॒पचि॑तीमिहाऽऽव॑ह । अ॒यं मु॒धा पर॑-
मे॒धी सु॒वर्चाः॑ स॒माना॑नामु॒त्तम॑श्लो॒को अ॑स्तु ।

(होमविशेषाणां राष्ट्रभूदिवृत्तानां आभिधानम्)

भद्रं पश्यन्त उरुं सेदुरग्रे तपो दीक्षामृषयः
 सुवर्दिदः । ततः क्षत्रं बलमोजेश्व जातं तद-
 स्मै देवा अभि सं नमन्तु । धाता विधाता
 परमा (३) उत संद्वक्प्रजापतिः परमेष्ठी
 विराजा । स्तोमाश्छन्दांसि निविदो म
 आहुतेतस्मै राष्ट्रमभि सं नमाम । अभ्यावर्त-
 ध्वमप मेत साकमयः शास्ताऽधिपतिषो अ-
 स्तु । अस्य विज्ञानमनु सः रंभध्वमिमं पश्वा-
 दनु जीवाय मर्वे । राष्ट्रभृत एता उरुं दधा-
 त्येषा वा अग्नेश्चिती राष्ट्रभृत्तयैवास्मिन्राष्ट्रं
 दधाति राष्ट्रमेव भवति नास्माद्राष्ट्रं भ्र-
 शते (४) ।

(भागवेयं जुहति परमा राष्ट्रं दधाति सप्त च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 सप्तमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

चित्रिण्यश्च वसोधांरास्तृतीये समुदीरिताः ॥

अथ चतुर्थे होमविशेषा राष्ट्रभूदारव्या इष्टकाश्चाभिधीयन्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ चिर्त्तिं जुहोम्यग्ने तमद्याधमिति द्वे आहुती हुत्वा ”
 इति, तत्र प्रथमाहुतेर्विर्त्तिं मन्त्रव्याख्यानेनोन्मयति—

चिर्त्तिं जुहोमीति । अयं मन्त्रः पूर्वमापो वरुणस्य पत्नय इत्यनुवाके समा-
 म्नातो व्याख्यातश्च । तमिधं होमसाधनत्वेन पठेत् । अस्या आहुतेरद्वाभ्येति नाम,
 रक्षोभिः केरपि विनाशयितुमशक्यत्वात् । सा च विश्वकर्षदेवताका, तस्मिन्मन्त्रे
 विश्वकर्षण इत्याम्नानात् । अस्यामाहुतौ हुतायां चित्तवन्तमेनं यजमानं भा-

(होमविशेषाणां राष्ट्रभृद्विष्टकानां चाभिधानम्)

तृण्यो न हिनस्ति । तस्मादेतां जुहुवात् । अपि चैतां जुह्वत्युत्सो देवताः प्राप्नो-
त्येव । अथ द्वितीयामाहुतिं विधत्ते—

अग्ने तमद्येतीति । अयं मन्त्रश्चतुर्थकाण्डेऽग्निप्रूर्धेत्यनुवाके पाठितो
व्याख्यातश्च । पङ्क्तिच्छन्दसा हूयमाना येयमाहुतिस्तया यज्ञपारम्भं प्राप्नोति ।

प्राचीमनु पदिशमित्यस्मिन्ब्राह्मणानुवाके पूर्णया जुहोतीति यदिहितं तदे-
वानुध पशंसति—

सप्त ते अग्न इति । अयं च मन्त्रश्चतुर्थकाण्डे प्राचीमित्यनुवाके सप्त-
म्नातो व्याख्यातश्च । तस्मिन्मन्त्रे सप्त होत्रा इत्याभिधानादनयाऽऽहुत्या होत्रका-
न्पशास्त्रादीनधीनाःकरोति । किं च—देवैर्दत्तो योऽयमग्नेर्भागस्तद्रूपत्वादियमाहु-
तिरस्य चीयमानस्याग्नेरग्निहोत्रमित्युच्यते । यस्मिन्काण्डे साकस्मेनापमग्निधित-
स्तदेवायमुत्पन्नो भवति । उत्पन्नाय च तस्मै तदाहुतिरूपमन्नं संपादितं भवति ।
तेन च तृप्तोऽग्निर्यजमानं प्रीणयति । स च यजमानो धमपतिर्भवति । एतदुक्तं
सर्वं प्राचीमित्यनुवाक एव द्रष्टव्यम् । अश्वात्र चीयमानमग्निं पञ्चोचराभ्यामा-
दित्यरूपेण पशंसति—

ब्रह्मवादिनो वदन्तीति । अन्धत्राग्निर्होता गृहपतिरित्यादिषु मन्त्रेष्वग्नेर्गृ-
हपतित्वमुक्तम् । गृहपतिस्वामिकः कश्चित्प्रदेशो गार्हपत्यः । एवं सति पूर्वस्मि-
न्वाक्य एतद्वा अग्नेरग्निहोत्रमिति चित्तेऽग्नौ हूयमानायाः पूर्णाहुतेरभिस्वामिकत्वा-
भिधानात्सर्वोऽप्ययं चीयमानो गार्हपत्यः संपन्नः । तस्मादाहवनीयो न लभ्यते ।
आ समन्तात्सर्वे देवा यत्र हूयन्ते सोऽयमाहवनीयः। सर्वस्यापि चित्तप्रदेशस्याग्न्य-
र्थहोमाधारत्वेन गार्हपत्यत्वे सति देवान्तरहोमार्थं आहवनीयोऽस्य यजमानस्य
कुत्र संभवेदित्येवं ब्रह्मवादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञः कश्चिदुत्तरमेवं ब्रूयात्—अ-
सावादित्य एव यजमानस्याऽऽहवनीय इति । आदित्ये हि सर्वदेवार्थो होमः
क्रियते ।

“ अग्नौ पास्ताऽऽहुतिः सभ्यगादित्यमुपतिष्ठते ” इति स्मृतेः ।

एवं सति यो यजमानश्चीयमानस्याग्नेरादित्यरूपत्वं ज्ञात्वा चयनं करोति
सोऽयं साक्षादेवाव्यवधानेन देवतास्तोषयति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ अग्ने यशस्विन्निति चतस्रो राष्ट्रभूतः पुरस्तादुपधाय ”
इति, तदेतादिधातुमुत्पादनीयेषु मन्त्रेषु प्रथमामृचमाह—

(होमविशेषाणां राष्ट्रभूदिष्टकानां चाभिधानम्)

अग्ने यशस्विन्निति । प्रभूतं यशो यस्यास्ति स यशस्वी । तादृश हेऽग्नं इमं यजमानं यशसाऽर्षय संयोजय । इन्द्रावतीभिन्द्रस्य योग्यामपचित्तीं पूजामिह कर्मण्णावह संपादय । अयं यजमानस्त्वत्पसादारत्समानानां यजमानानां मध्ये मूर्धा शिरस्थानीयः, परमेष्ठ्युत्तमस्थाननिवासी, सुवर्चाः शोभनकान्तिः, उत्तमश्लोकः सत्कीर्तियुक्तश्चास्तु । अथ द्वितीयामाह—

भद्रं पश्यन्त इति । अग्ने पूर्वस्मिन्काल ऋषयः केचिन्महात्मानो भद्रं कल्पानां कर्मफलं पश्यन्तः शास्त्रदृष्ट्या निश्चिन्वानाः सुवर्षिदः स्वर्गं लब्धुकामास्तपः कर्माङ्गभूतमनशनादिकं दीक्षां मौण्ड्यादिनियमविशेषं चोपसेदुरनुष्ठितवन्तः । ततोऽनुष्ठानात्तेषां क्षत्रं क्षतादिनिष्ठात्राणं रक्षणं कलं शरीरसामर्थ्यभोजो धातुपुष्टिश्वेत्येतत्सर्वं जातं संपन्नम् । तत्फलं सर्वमस्मै यजमानाय देवा अभिसंनमन्तु सर्वतः संपादयन्तु । अथ तृतीयामाह—

धाता विधातेति । परमा परम उत्तमो धाता पोषको यो देवो पथ विधाता सष्टा, उतापि च संदृक्सम्यगभिज्ञः प्रजापतिः प्रजानां पालकः परम उत्कृष्टे सत्यलोकादौ तिष्ठतीति परमेष्ठी विराजा ब्रह्माण्डरूपया विराण्मूर्त्या सहितः । तादृशो यो देवो ये च स्तोमास्त्रिवृदादयः, यानि च च्छन्दांसि गायत्र्यादीनि, याश्च निविदो देवेदो मन्विद् इत्यादीनि निवित्पदानि ते सर्वे मे मदर्थमाहुर्ब्रुवन्तु । तैर्वक्त्र्यं प्रदर्शयन्ते—एतस्मै यजमानाय राष्ट्रमभिसंनमाम देशाधिपत्यं सर्वतः संपादयाम । तदिदं तैर्वक्त्र्यम् । अथ चतुर्थीमाह—

अभ्यावर्तध्वमिति । हे मनुष्याः सर्वे यूयमभ्यावर्तध्वं सर्वत आगच्छत । सार्कं परस्परं मिलित्वा मां मदीयं यजमानमुप समीपमेताऽऽगच्छत । अयं यजमानो वो पुष्पाकं शास्ताऽनुशासकोऽधिपातिरधिकं पालयता चास्तु । अस्य यजमानस्य विज्ञानं चित्तवृत्तिमनुसृत्य संरमध्वं सम्यक्प्रवर्तध्वम् । इमं यजमान-मनुसृत्य पश्चाज्जीवाथ, एनं यजमानं संविज्ञा [या] नेन दत्तं जीवितं गृह्णीतेत्यर्थः ।

एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते—

राष्ट्रभूत एता इति । राष्ट्रशब्दोपेतान्मन्त्रान्विधत्ति तैरुपधीयन्त इति राष्ट्र-भूतः । एतदुपधानेन निष्पन्ना या चितिः सैषाऽग्नेः संवन्धिनी राष्ट्रभूदित्युच्यते । तथैवास्मिन् यजमाने राष्ट्रं स्थापयति । तच्च राष्ट्रमस्वाधीनमेव भवति । अस्माद्य-

(पुनःपरीन्धनाद्यभिधानम्)

जमानात्तद्राष्ट्रं कदाचिदपि न भ्रष्टं भवति । एतच्च नक्षत्रेष्टकात्राक्षणादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके

चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमपपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

यथा वै पुत्रो जातो म्रियते एवं वा एष
म्रियते यस्याभिरुख्यं उद्वायति यन्निर्मन्ध्यं
कुर्याद्वि च्छिन्याद्भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्स एव
पुनः परीध्यः स्वादेवेनं योनेर्जनयति नास्मै
भ्रातृब्धं जनयति तमो वा एतं गृह्णाति यस्या-
ग्निरुख्यं उद्वायति मृत्युस्तमः ऋण्यं वासः
ऋण्णा धेनुर्दक्षिणा तमसा (१) एव तमो
मृत्युमप हते हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्यं
ज्योतिषैव तमोऽप हतेऽथो तेजो वै हिरण्यं
तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते सुवर्नं धेमः स्वाहा सुव-
नार्कः स्वाहा सुवर्नं शुक्रः स्वाहा सुवर्नं ज्यो-
तिः स्वाहा सुवर्नं सूर्यः स्वाहाऽर्को वा एष
यदभिरसावाहित्यः (२) अश्वमेधो यदेतो
आहुतीर्जुहोत्यर्काश्वमेधयोरेव ज्योतीरपि सं-
दधात्येष ह त्वा अर्काश्वमेधीयस्यैतद्ग्नौ क्रि-
यत आपो वा इद्मग्नें सलिलमासत्स एतां
प्रजापतिः प्रथमां चित्तिमपश्यत्तामुपाधत्त
तदियमभवत्त विश्वकर्माऽब्रवीदुप त्वाऽयानी-

(पुनःपरीन्वनाद्यभिधानम्)

ति नेह लोकोऽस्तीति (३) अत्रवीत्स एतां
द्वितीयां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त तदन्तरिक्षम-
भवत्स यज्ञः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वाऽयानीति
नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणमब्रवी-
दुप त्वाऽयानीति केन नोपैष्यतीति दिश्या-
भिरित्यब्रवीत्तं दिश्याभिरुपैत्ता उपाधत्त ता
दिशः (४) अभवन्त्स परमेष्ठी प्रजापतिम-
ब्रवीदुप त्वाऽयानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवी-
त्स विश्वकर्माणं च यज्ञं चाब्रवीदुप वामाऽया-
नीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रूता* स एतां तृती-
यां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त तदसावभवत्स आ-
दित्यः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वा (५) आऽ-
यानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वक-
माणं च यज्ञं चाब्रवीदुप वामाऽयानीति नेह
लोकोऽस्तीत्यब्रूता* स परमेष्ठिनमब्रवीदुप
त्वाऽयानीति केन मापैष्यसीति लोकंपृण-
येत्यब्रवीत्तं लोकंपृणयोपैत्तस्मादयांतयाम्नी
लोकंपृणाऽयांतयामा हंसौ (६) आदि-
त्यस्तानुषयोऽब्रवन्नूपं व आऽयामेति केन
न उपैष्यथेति भुम्नेत्यब्रुवन्तान्द्वाभ्यां चितीं
भ्यामुपायन्त्स पञ्चचितिकः समपद्यत य एवं
विद्वानग्निं चिनुते भूर्यानेव भवत्यभीमाँल्लोका-
ञ्जयति विदुरेनं देवा अथो एतासामेव देव-
ताना* सायज्यं गच्छति ॥ (७) ॥

(पुनःपरीन्धनायमिधानम्)

(तर्नसाऽऽदित्योऽस्तीति दिश आदित्यः प्रजापतिमजवीदुष त्वाऽसौ पञ्चत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके सप्तम-
प्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

तिस्र आहुतयो राष्ट्रभूतस्तुर्मै समीरिताः ।

अथ पञ्चमे पुनःपरीन्धनादयो विधीयन्ते ॥

यदुकं सूत्रकारेण—‘ यस्याग्निरुस्य उदायेद्राहंपत्यादन्यं प्रणयेत्स एव पुनः
परीन्धः ’ इति, तदिदं विधत्ते—

यथा वै पुत्रो जात इति । यस्य यजमानस्योरुष्याग्निः शान्पति इत्य
पुत्रमरणबदाग्निनाशनमित्तं दुःखं जायते । तस्य निबन्धनेनाग्न्यन्वरोत्पादने सति
पूर्वोऽग्निं विच्छिन्द्यात् । स च विच्छिन्नोऽस्य यजमानस्य वैरिणं जनयेत् ।
अतस्तत्परिहाराय गाहंपत्यनिष्ठः सोऽग्निरेव पुनरप्यानीय परितः काष्ठप्रक्षेपे-
न्धनीयः । तथा सति स्वकारणादेवोत्पन्नत्वाद्द्विरिणं न जनयति ।

अत्रैव प्रायश्चित्तस्थां दक्षिणां विधत्ते—

तमो वा एतमिति । यस्य यजमानस्योरुष्याग्निर्नश्येदेतं यजमानं तमो
गृह्णाति, तच्च मृत्युरूपम् । अतस्तत्परिहाराय कृष्णवर्णमेकं वस्त्रं कृष्णवर्णां च
धेनुर्दक्षिणाऽग्नेन दातव्या । एवं सति तमोत्पत्त्वाद्दक्षिणायास्तया मृत्युरूपं तमो
विनाशयति । अथ तत्रैव दानान्तरं विधत्ते—

हिरण्यं ददातीति । हिरण्यरूपेण ज्योतिषा मृत्युरूपस्य वमसो विनाशान्ते
युक्तम् । अपि च हिरण्यस्य तेजस्त्वादात्मानि तेजः संपादयति । तदेतद्वाह्यार्ण
सर्वाग्ने द्रव्यम् ।

यदुकं सूत्रकारेण—“ सुवर्नं धर्मः स्वाहेवि पञ्चाकांद्दुसीदुंत्वा ” इति, तदिदं
विचातुं मन्त्रानुत्पादयति—

सुवर्नं धर्म इति । सुवर्नं स्वर्गं इव, यथा स्वर्गोऽवस्थिता देवा दीप्यमाना
एवं धर्मो दीप्यमानो योऽग्निस्तस्मै स्वाहा हुतमस्तु । एवमुत्तरत्रापि योऽम्बम् ।
अर्कोऽर्चनीयः । शुक्रोऽतिनिर्मलः । ज्योतिः प्रकाशरूपः । सूर्यः सूर्यवर्ण आ-
दित्यरूपः । एतेर्मन्त्रैर्होमं विधत्ते—

(पुनःपरीन्धनाद्यभिधानम्)

अर्को वा एष इति । योऽयं चीयमानोऽग्निः क्रतुसाधनभूत एषोऽर्चनीयत्वा-
दर्क इत्युच्यते । योऽयमादित्यः स एष क्रतुफलरूपत्वादभ्येध इत्युच्यते । सुवर्नं
इत्येतन्मन्त्रहोमेनाकार्थभेदधोरग्न्यादित्ययोर्दानीं ज्योतीषि तानि संपादयति ।
यस्य यजमानस्याऽग्निचयने तदेतदाहुतिपञ्चकं क्रियते स एष एव यजमानोऽर्का-
भमेधी क्रतुसाधनतत्फलाम्भामुपेतः । एतच्च ब्राह्मणमग्निर्देवेभ्य इत्यनुवाकान्ते
दृष्टव्यम् । अथ चितीनां पञ्चानां प्रशंसा । तत्र प्रथमां चितिं प्रशंसति—

आपो वा इदमिति । यदिदं भूम्यन्तरिक्षादिरूपं जगत्तदिदं सृष्टेः प्राग्नेन
रूपेण विभूतं नाऽऽसीत्, किं त्वापं एवाऽऽसीत् । तास्वप्सु भूतान्तरं न भिल्लितं,
किं तु नैरन्तर्येण सलिलमेवाऽऽसीत् । तदानीं प्रजापतिरवस्थातुमाधारः को वा
भाविष्यतीति विचार्यैतां प्रथमां चितिं दृष्ट्वोपाधत् । तदानीं सा चितिरियं भूमि-
रूपाऽभवत् । तत्रायं प्रजापतिरवस्थितः । अथ द्वितीयां चितिं प्रशंसति—

तं विश्वकर्मेति । विश्वकर्मारूपः कश्चिद्व्योऽवस्थातुधारमलभमानस्तं भूमा-
ववस्थितं प्रजापतिमिदमब्रवीत्—अहमपि त्वामुपागच्छानि त्वत्समीप उपविशा-
नीति । स च प्रजापतिरिह भूमौ त्वावकाशो नास्तीत्यब्रवीत् । ततः स विश्व-
कर्मा स्वस्याऽऽधारः को भाविष्यतीति विचार्यैतां द्वितीयां चितिं दृष्ट्वा तामु-
पाधत् । तदानीं सा द्वितीया चितिरन्तरिक्षमभवत् । तत्रायं विश्वकर्माऽवस्थितः ।

अथ दिश्याख्या इष्टकाः प्रशंसति—

स यज्ञः प्रजापतिमिति । यज्ञाख्येन पुरुषेण स्थाने पृष्टे सति प्रजापतिः
परिजहार । विश्वकर्मा तु केनोत्कोचरूढेण सावनेन सह मां प्रत्यागमिष्यसीति
पृच्छ । स च यज्ञो दिश्याभिरिष्टकामिः सहाऽऽगमिष्यामीत्युक्त्वा
तथैव गतवान् । रात्र्यासि प्राची दिगित्यादिभिर्मन्त्रैर्दिक्षुपथेया दिश्याः । ताश्चो-
पहिताः सत्यो दिग्भूया अभवन् । ततो यज्ञस्यावकाशोऽभूत् । अथ तृतीयां चितिं
प्रशंसति—

स परमेष्ठीति । प्रजापतिर्विश्वकर्मा परमेष्ठीत्येते द्वयोऽप्येत(क) स्यैव मूर्ति-
भेदाः । तत्र परमेष्ठिना प्रार्थितः प्रजापतिर्भूमावकाशमदत्त्वा परिजहार ।
विश्वकर्मा यज्ञभेत्येतावप्यन्तरिक्षे दिक्षु चावकाशमदत्त्वा परिजहनुः । ततः
परमेष्ठी विचार्यं तृतीयां चितिं दृष्ट्वोपाधत् । साऽपि वित्तिर्यौरभवत् ।
तत्रायं परमेष्ठी स्वयमवस्थितः ॥

अथ लोकंप्रणेष्टकां प्रशंसति—

(व्रतचरणायभिधानम्)

स आदित्यः प्रजापतिमिति । स आदित्यो लोकंपृणामानीतवान् । तस्या-
मुपहितायामादित्यस्यावकाशोऽभूत् । यस्मादियमादित्येनाऽऽनीता तस्माद्गतसारा-
लोकंपृणा । आदित्योऽप्यगतसारः, पुनः पुनरावर्तमानोऽपि तस्मिञ्जगदुपकार-
कस्य प्रकाशरूपस्य सारस्याक्षीयमाणत्वात् । आदित्यवह्नोलोकंपृणा पुनः पुनः
मयुज्यमानाऽप्यक्षीयमाणसारा । यत्र यत्र चित्तौ छिद्रमस्ति तत्र तत्र लोकंपृणा
मयुज्यते । अथ चतुर्थपञ्चमचिती प्रशंसति—

तानुपथोऽनुवाञ्छिति । तानुपजापतिविश्वकर्मपञ्चपरमेष्ठ्यादित्यानन्ये केचिद्वषयः
स्थानं प्रार्थितवन्तः । ततः प्रजापत्यादिभिरुत्कोचे याचिते सति उत्कोचबाहुल्यं
प्रतिज्ञाय चितिद्वयमानीतवन्तः । अतस्तेषामवकाशोऽभूत् । तदेवं प्रशस्ताभिश्चि-
तिभिरयमग्निः पञ्चचितीकोऽभूत् । एतद्देदनपूर्वकमनुष्ठानं प्रशंसति—

य एवं विद्वानिति । विद्यादिगुणसमृद्धिभ्रंपस्त्वं, लोकत्रयस्य स्वाधीनत्वं
जयः, देवैर्वेदनं नाभैतदीया कीर्तिः । अपि चैतासां देवनानां सहभावं
प्राप्नोति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

वयो वा अग्निर्यदाग्निचित्पाक्षिणोऽश्रियात्त-
मेवाग्निमद्यादार्तिमात्तेत्संवत्सरं व्रतं चरेत्संव-
त्सरं हि व्रतं नार्ति पशुर्वा एष यदाग्निर्हिनस्ति
स्वल् वै तं पशुर्यं एनं पुरस्तात्प्रयश्चमुपचरति
तस्मात्पश्वात्प्राङ्मुपचर्य आत्मनोऽहिंसायै ते-
जोऽसि तेजो मे यच्छ पृथिवीं यच्छ (१)
पृथिव्यै मा पाहि ज्योतिरासि ज्योतिर्भं यच्छा-
न्तरिक्षं यच्छान्तरिक्षान्मा पाहि सुवरासि सुवर्भं
यच्छ दिवं यच्छ दिवो मा पाहीत्याहैताभिर्वा

इमे लोका विधृता यदेता उपदधात्येषा लोकानां
विधृत्यै स्वयमातुण्णा उपधार्य हिरण्येष्टका उप
दधातीमे वै लोकाः स्वयमातुण्णा ज्योतिर्हिर-
ण्यं यत्स्वयमातुण्णा उपधार्य (२) हिरण्येष्ट-
का उपदधातीमानेवैतोभिर्लोकाञ्चोतिष्मत्तः
कुरुतेऽथो एताभिरिवास्मा इमे लोकाः प्र भान्ति
यास्तै अमे सूर्ये रुच उद्यतो दिवमातन्वन्ति
राश्मिभिः । तामिः सर्वाभी रुचे जनाय न-
स्कृधि । या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्वश्वेषु या
रुचः । इन्द्राग्नी तामिः सर्वाभी रुचं नो घत्त वृ-
हस्पते । रुचं नो धेहि (३) ब्राह्मणेषु रुचश्च
राजसु नस्कृधि । रुचं विश्वेषु गुह्येषु मयि
धेहि रुचा रुचम् । द्वेषा वा अग्निं चिकथानस्य
यज्ञ इन्द्रियं गच्छत्यग्निं वा चितमीजानं वा
यदेता आहृतीर्जुहोत्यात्मजेव यज्ञ इन्द्रियं घत्त ई-
श्वरो वा एष आतिर्भातोऽर्थोऽग्निं चिन्वन्नधिक्राम-
ति तत्त्वां यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति वारु-
ण्यचां (४) जुहुयाच्छान्तिरेवैपाऽग्नेर्गुप्तिरा-
त्मनो हविष्कृतो वा एष योऽग्निं चिनुते यथा
वै हविः स्कन्दत्येवं वा एष स्कन्दति योऽग्निं
चित्वा स्त्रियमुपैति मैत्रावरुण्याऽऽमिक्षया
यजेत मैत्रावरुणतमिवोपैत्यात्मनोऽस्कन्दाय
यो वा अभिमृतुस्थां वेदतुर्ऋतुरस्मै कल्पमान
एति प्रत्येव तिष्ठति संवत्सरो वा अग्निः (५)

(व्रतचरणामिधानम्)

ऋतुस्थास्तस्य वसन्तः शिरोऽग्निं दक्षिणः
पक्षो वर्षाः पुच्छेऽशरदुत्तरः पक्षो हेमन्तो मर्ध्य
पूर्वपक्षाश्चितयोऽपरपक्षाः परीषमहोरात्राणी-
ष्टका एष वा अग्निर्ऋतुस्था य एवं वेदतुर्ऋतुरस्मै
कल्पमान एति प्रत्येव तिष्ठति प्रजापतिर्वा
एतं ज्यैष्ठ्यं कामो न्यधत्त ततो वै स ज्यैष्ठ्यमग-
च्छद्य एवं विद्वानग्निं चिनुते ज्यैष्ठ्यमेव
गच्छति (६) ॥

(पृथिवीं यच्छ यस्वयमातुण्णा उपधाय
धेसृचाऽग्निश्चिनुते त्रीणि च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पुनःपरीन्धनाद्यत्र पञ्चमे समुदीरितम् ।

अथ षष्ठे व्रतचरणादिकमभिधीयते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—‘ संवत्सरं न कर्षेत् प्रत्यवरोहेण च रामानुषेधान् पक्षि-
णोऽभीयात् ’ इत्यादि, तत्र पश्यशननिषेधरूपं संवत्सरव्रतं विधत्ते—

वयो वा अग्निरिति । योऽयं चीयमानोऽग्निः स पक्षिस्वरूप एव ।
‘ वयसां वा एष प्रतिमया चीयते ’ इति पूर्वमुक्तम् । एवं तस्य यमग्निविद्यदि
पक्षिणो मक्षयेत्संज्ञिमेव भक्षितवान्भवति । ततो भ्रियेत । अतस्तत्परिहाराम्
संवत्सरमात्रं पक्षिमक्षणवर्जनरूपं व्रतं चरेत् । त(य) स्मात्संवत्सरमतीत्य व्रतच-
रणं न कापि दृष्टं तस्मात्तद्व्रत (तं) पपांसम् । एतद्ब्राह्मणं पूर्वोक्तं च चित्ति-
प्रशंसारूपं ब्राह्मणं सर्वान्ते द्रष्टव्यम् । अध चित्यारोहणस्य पश्चिमदिग्निषमं
विधत्ते—

पशुर्वा एष इति । अग्नेः पशुरूपत्वात्पुरस्तादारोहणे यथा पशुः

(व्रतचरणायभिधानम्)

शुङ्गाभ्यां हिनस्ति तद्ददयमपि हिंस्यात् । तस्मात्पश्चिमायां दिशि पाद्भुखेनो-
पचर्य आरोहणीयः । तच्चाऽऽत्मन आरोहुरहिंसार्थं भवति । एतच्चाग्ने तव भवो
वय इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण ' तेजोऽसि तेजो मे यच्छेति हिरण्येष्टकाम् ' इति,
' ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छेति हिरण्येष्टकाम् ' इति च, ' सुवरसि सुवर्मे
यच्छेति हिरण्येष्टकाम् ' इति च, तदेतद्विधानुं मन्त्रानुत्पादयति—

तेजोऽसि तेजो म इति । पथमचित्तावुपधातव्ये हे हिरण्येष्टके त्वं तेजो-
रूपाऽसि, मे मदर्थं तेजो देहि । तथा पृथिवीं देहि । यद्वा मदुपकारित्वेन निय-
मय । तस्याः पृथिव्याः सकाशान्नां पाहि । यथा पृथिवी नोपद्रवं करोति
तथा कुरु । एवं तृतीयपञ्चमचितिविषययोरुत्तरयोर्मन्त्रयोर्योग्यम् । सुवः स्वर्ग-
सुतम् । दिवं द्युलोकम् ॥ एतैर्मन्त्रैः साध्यमुपधानं विधत्ते—

इत्याहैताभिरिति । इत्युक्तान्मन्त्रानुपधानकाले पठेत् । एताभिर्हिरण्येष्टका-
भिरिमे त्रयो लोका विधृताः । अत एतदुपधानं लोकधृत्यै भवति ॥

अस्योपधानस्य तत्तच्चित्तिगतस्वयमातृणाम् ऊर्ध्वं कालं विधत्ते—

स्वयमातृणाम् इति । एतच्च स्वयमातृणामित्यनुवाके द्रष्टव्यम् ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण—“यास्ते अग्ने सूर्ये रुच इति तिस्रो रुचः ” इति, रुगा-
ख्या आहुतीजुहुयादित्यर्थः । तत्र पथमामाह—

यास्ते अग्ने सूर्ये इति । हेऽग्ने सूर्ये सूर्यमण्डले स्थितस्य ते तवोद्यत
उदयं गच्छतो या रुचो दीप्तयो दिवं द्युलोकमातन्वन्ति सर्वतो व्याप्नुवन्ति
ताभिः सर्वाभि रशिमभिर्नो जनायास्मदीर्यजनार्थं रुचे छधि रुचं दीप्तं (मिं)
कुरु ॥ अथ द्वितीयामाह—

या वो देवा इति । हे देवा वो यृष्णाकं संचन्धिन्त्यः सूर्यमण्डले या रुचो
दीप्तयो वर्तन्ते, तथा गोष्वधेषु च या रुचो वर्तन्ते, हे इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभि-
र्दीप्तिभिर्नोऽस्मदर्थं रुचं धत्त दीप्तं (मिं) कुरुत ॥ अथ तृतीयामाह—

रुचं नो धेहीति । हेऽग्ने नोऽस्मदीयेषु ब्राह्मणेषु रुचं धेहि प्रकाशं
कुरु । नोऽस्मदीयेषु राजसु रुचं छधि प्रकाशं कुरुं । तथा विशेषेषु वैशेषेषु
शूद्रेषु च रुचं प्रकाशं कुरु । तथा रुचा त्वदीयया दक्षिणा मयि रुचं धेहि
प्रकाशं कुरु ॥

(व्रतचरणाद्यभिधानम्)

एतैर्मन्त्रैः साध्यं होमं विधत्ते—

द्वेषा वा अग्निमिति । यो यजमानोऽग्निं चितवांस्तस्य यशः कीर्तिरिन्द्रियं सामर्थ्यं वाऽन्यत्र गच्छति । कुत्रेति चेच्छूयतां, योऽपमिदानीं चितोऽग्निस्तं वा प्राप्नोति । यस्वीजानः पूर्वं चितेऽग्नौ यागं कृतवांस्तं वा प्राप्नोति । सर्वथाऽप्येस्माद्यजमानादपगच्छति । एतैर्मन्त्रैर्होमे तु तद्यश इन्द्रियं च स्वात्मन्येव धारयति । एतच्चाग्निर्देवेभ्य इत्यनुवाकादूर्ध्वं द्रष्टव्यम् ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण “ तच्चा यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति शालामुखीये ह्रस्वा” इति, तदिदं विधत्ते—

ईश्वरो वा एष इति । यो यजमानश्चयनकालेऽग्निमधिरुह्य पाद्नाऽऽकामति एष यजमानो विनाशं प्राप्नुं समर्थः । तत्परिहाराय तच्चा यामीत्युवा जुहुयात् । सेयमुग्निन्द्रं वो विभतस्परिन्द्रं नर इत्यनुवाके व्याख्याता । एषाऽऽहुतिरग्नेः शमनहेतुरात्मनो यजमानस्य च रक्षणहेतुः । तच्चाग्ने तव भवो वय इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ॥

यथाऽग्निचयनादूर्ध्वं तदङ्गत्वेन तौत्रामणी पूर्वं विहितैवमत्र भैत्रावरुणीं विधत्ते—

हविष्कृतो वा एष इति । यो यजमानोऽग्निं चिनुत एष हविःस्वरूपं प्राप्तः । तथा सति स्वीगमन (नेऽ)स्य स्वरूपनाशो हविर्नाशसमानः । अतस्तत्परिहारार्थं यजेत । तेन यागेन स्वयं भित्रावरुणसंबन्धितां प्राप्य यागादूर्ध्वं हविष उपयुक्तत्वाद्दविःस्थानीयस्य स्वस्य गमनेऽपि नास्ति नाशः । अथाग्निं संवत्सररूपकल्पनया पशंसति—

यो वा अग्निमिति । ऋतुषु तिष्ठतीत्युत्तुस्थाः संवत्सरस्तद्रूपमग्निं यो वेद मनसा भावयेत्, अस्मै यजमानाय स स ऋतुः स्वस्वोचितभोगप्रदानसमर्थः सन्नेनं प्राप्नोति । तद्भोगेन चायं प्रति तिष्ठति । संवत्सरो वा अग्निरित्यादि भावनाप्रकारः । य एवं वेदेयादि पूर्वाक्कफलोपसंहारः ॥ अथ फलान्तरेण पशंसति—

प्रजापतिर्वा इति । न्यधत्त चितवानित्यर्थः । ध्यैष्ठ्यं वयोगुणाभ्यामाधिक्यम् । एतच्च सर्वमन्ते द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋष्यवसु-
वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

पद्योऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ पञ्चमाह्वये सप्तमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

यदाकृतात्समसुस्रोष्टृहो वा भर्त्सो वा संमृतं
चक्षुषो वा । तमनु प्रोहि सुकृतस्य लोकं यत्र-
र्षयः प्रथमजा ये पुराणाः । एत* सधस्थ परि-
ते ददामि यमावहाच्छेवार्धिं जातवेदाः ।
अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो अत्र त* स्म जानीत
परमे व्योमन् । जानीतादेनं परमे व्योमन्देवाः
सधस्था विद रूपमस्य । यदागच्छात् (१)
पथिभिर्देवयानैरिष्टापूर्ते ऋणतादाविरस्मै । सं
प्र च्यवध्वमनु सं प्र याताग्ने पथो देवयाना-
न्ऋणध्वम् । अस्मिन्सधस्थे अद्युत्तरस्मिन्विश्वे
देवा यजमानश्च सदित । प्रस्तरेण परिधिनां
स्रुचा वेद्यां च गृहिषां । ऋचेमं यज्ञं नो वह
सुवदेवेषु गन्तवे । यदिष्टं यत्परादानं यदत्तं
या च दक्षिणा । तत् (२) अग्निर्वैश्वकर्मणः
सुवदेवेषु नो दधत् । येना सहस्रं वहसि येनाग्ने
सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह सुवदेवेषु
गन्तवे । येनाग्ने दक्षिणा युक्ता यज्ञं वहन्त्यु
स्विजः । तेनेमं यज्ञं नो वह सुवदेवेषु गन्तवे ।
येनाग्ने सुकृतः पथा मधोर्धारा व्यानशुः ।
तेनेमं यज्ञं नो वह सुवदेवेषु गन्तवे । यत्र

(आकृतिमन्त्राभिधानम्)

धारा अनपेता मधोर्धृतस्य च याः । तद्गि-
र्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत् (३) ॥

(आगच्छात्तद्वचान्शुस्तेनेमं यज्ञं नो वह
सुवर्देवेषु गन्तवे चतुर्दश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके सप्तम-
प्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

त्रतेष्टकाप्रशंसा हि सर्वाः पष्ठे सपीरिताः ॥

अथ सप्तम आकृतिमन्त्रा उच्यन्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ यदाकूतादिति दशाऽऽकृतीर्हुत्वा ” इति, तत्र प्रथमा-
माह—

यदाकूतादिति । आकूतादिभिः संभूतं संपादितं यत्फलं पूर्वं यजमानतंत्रः
सप्तसुस्रीत्सम्यक्प्राप्तवान्, हे यजमान त्वं सुकृतस्य लोकं त्वदीयस्य कर्मणः
फलभूतं तं भोगमनुमेहि अनुक्रमेण प्राप्नुहि । आकृतं संकल्पोऽक्षयं सुखं प्रा-
प्नोमीत्येवंरूपः । हृदयं चित्तं श्रुतिस्मृत्युदितसाधनोपायचिन्तनम् । मनोऽन्तः-
करणं तदनुकूलप्रतिकूलप्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मकम् । चक्षुःशब्देन दशेन्द्रियाणि लक्ष्य-
न्ते । यानि सम्पगनुष्ठानेनाभिमतं फलं साधयन्ति । एतैः सर्वैः संपादितं प्रा-
प्नुहीत्यन्वयः । यत्र यस्मिन्सुकृतस्य लोके प्रथमजाः स्वयंभूप्रभृतय ऋषयः
सर्वज्ञा आसते । ये च पुराणाः पूर्वं यजमानाः सन्ति तेऽपि यत्राऽऽसते तमनु-
मेहि । अथ द्वितीयामाह—

एतं सधस्येति । हे सधस्थ ऋत्विग्यजमानैरस्याभिः सहास्यां यज्ञभूमा-
ववस्थित हेऽग्ने ते तुभ्यमेतं यजमानं परिददामि रक्षार्थं त्वद्धस्ते ददामीत्यर्थः ।
जातवेदा उत्पन्नानां प्राणिनां योगक्षेमाभिज्ञस्त्वं शेवार्थं निधिवद्भक्षणार्थं यं
यजमानमावहादावहासि मदीयोऽप्यपिति स्वीकरोषि, तं यजमानं परिददामीति
पूर्वत्रान्वयः । हे देवा यज्ञपतिरयं यजमानो वो युष्पानन्वागन्ता युष्माकं पृह

(जाकूतिमन्त्राभिधानम्)

आगमिष्यति । अत्रास्मिन्परमे व्योमन्मृत्कृष्टविशिष्टरक्षणयोग्ये स्थाने भवदीये लोके तं यजमानं जानीत स्म सर्वथा रक्षणीयोऽयमिति स्मरत । अथ तृतीया-
माह—

जानीतादेनामिति । हे देवाः परमे स्थाने भवदीये लोकं एनं जानीता-
द्यजमानपविस्मृत्य सर्वदा रक्षार्थं स्मरत । हे सधस्था यजमानेन सह तस्मि-
न्पुण्यलोके स्थिता देवा अस्थ यजमानस्य रूपमभिचयनाद्यनुष्ठानयुक्तं स्वरूपं
विद् जानीत तस्मिन्लोके पुनः पुनः स्मरत । देवयानैर्भवदीयगमनयोग्यैः पथि-
भिमार्गैर्यदागच्छाद्यो यजमान आगच्छति अस्मा एतद्यजमानार्थमिष्टापूर्तं श्रौत-
स्मार्तकर्मफले आविष्कृणुतात्पकटीं कुरुत, हे यजमान तवेदं श्रौतकर्मफलमिदं
च स्मार्तकर्मफलमित्येवं सावधाना अनुगृहणीतेत्यर्थः अथ चतुर्थीमाह—

सं प्र च्यवध्वामिति । हेऽग्ने त्वं विभे देवाः सर्वेऽपि देवा यजमानश्चेत्येते
यूयं सर्वेऽपि संप्रच्यवध्वमस्माद्भूलोकस्थानात्सम्पक्वच[लत, च]लित्वा चानुसं-
प्रयातानन्तरं यजमानेन संगता एव गच्छत । गमनकाले च देवयानान्पथः
कृणुध्वं, न तु नरकलोकमनुष्यलोकभागः कर्तव्यः । सधस्थे यजमानेन सहा-
वस्थानयोग्येऽस्मिन्मृत्भूमिरूपे । भूलोकेऽध्युत्तरस्मिन्फलभोगस्थाने स्वर्गलोके
च सीदत यजमानो यूयं च सह तिष्ठत । अथ मञ्चमीमाह—

प्रस्तरेण परिधिनेति । हेऽग्ने प्रस्तारादिभिः सर्वैरज्ञसाधनैः सहितं
नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं सुवः स्वर्गलोके वह प्रपय । किमर्थम्, देवेषु गन्तवे
देवानां मध्ये गन्तुं, तेषां प्रदर्शनार्थमित्यर्थः । अथ षष्ठीमाह—

यदिष्टं यत्परादानमिति । दर्शपूर्णमासादिरूपं यत्कर्मैष्टमनुष्ठितं, यच्च
परादानं दीनान्धकृपणादिभ्यः स्वल्पदानं, यदपि दत्तं वहिर्वेदि पात्रभूतेभ्योऽ-
नूचानेभ्यो बहु द्रव्यं समर्पितं, या चान्या दक्षिणा यज्ञमध्ये गवादिरूपा दत्ता,
नोऽस्मदीयं तत्सर्वं वैश्वकर्मणः छत्स्नकर्मस्वामिभूतोऽयमाग्निः सुवर्देवेषु स्वर्गलोक-
निवासिषु देवेषु मध्ये दत्तस्थापयतु ।

अथ सप्तमीमाह—

येना सहस्रमिति । हेऽग्ने त्वं येन मार्गेण सहस्रं वहसि सहस्रदक्षिणाकं
यज्ञं नयसि, येन च सर्ववेदसं सर्वस्वदक्षिणाकं यज्ञं नयसि, तेन मार्गेण नोऽस्म-
दीयमिमं यज्ञं वह नय । सुवारिषादि पूर्ववत् । अथाष्टमीमाह—

(स्वयंचित्याद्यभिवानम्)

येनाग्ने दक्षिणा इति । हेऽग्ने ऋत्विजः सर्वे युक्ता योग्याः शास्त्रीया दक्षिणा यज्ञं चेपं येन शास्त्रीयेण मार्गेण वहन्ति निर्बहन्त्यनुतिष्ठन्तित्यर्थः । तेनैव शास्त्रीयेण मार्गेणेपं यज्ञमित्यादि पूर्ववत् । अथ नवमीमाह—

येनाग्ने सुकृत इति । हेऽग्ने सुकृतः पूर्वं पुण्यकृतो यजमाना येन [पथा] मार्गेण गत्वा मधोर्मधुरस्य पीयूषस्य धारा ध्यानशुभ्यांभवन्तस्तेनेत्यादि पूर्ववत् । अथ दशमीमाह—

यत्र धारा इति । यत्र यस्मिंल्लोके मधोर्माक्षिकस्य घृतस्य च [या] धारा अनपेता अविच्छिन्ना[स्ता] स्तत्र लोकेऽग्निरित्यादि पूर्ववत् । एते च दश मन्त्राः पूर्वस्मिन्मन्त्रकाण्डे ममाम इत्यनुवाकादूर्ध्वं द्रष्टव्याः ।

इति श्रीमत्सायणानाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋणयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

यास्ते॑ अग्ने॒ समिधो॑ यानि॒ धाम॒ या जिह्वा॑
जातवेदो॑ यो अ॒र्चिः । ये ते॑ अग्ने॒ मेदयो॑ य
इन्द्र॑वस्तेभि॒र्रात्मानं॑ चिनुहि प्रजा॒नन् । उत्स॑न्न-
यज्ञो॒ वा ए॒ष यदा॑ग्निः किं वाऽहै॒तस्य॑ क्रि॒यते
किं वा॑ न यद्वा अ॒ध्वर्युर॑ग्नोश्चि॒न्वन्नन्तरे॑त्यात्मभो
वै तद॒न्तरे॑ति॒ यास्ते॑ अग्ने॒ समिधो॑ यानि
(१) धामेत्याहैषा वा अग्नेः स्वयंचितिरग्नि-
रेव तदाग्निं चिनोति नाध्वर्युरात्मनोऽन्तरेति
चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इमं नो यज्ञं
नेयतु प्रजानन् । घृतं पिबन्वन्नजरं सुवीरं ब्रह्म
समिद्धवत्याहुतीनाम् । सुवर्गाय वा एष लोफा-
योप धीयते यत्कूर्मश्चतस्र आशाः प्र चर-

(स्वयंचित्यायमिधानम्)

त्वग्रय इत्याह (२) दिश एवैतेन प्र जा-
 नातमिं नो यज्ञं नयन् प्रजानभित्याह सुवर्गस्य
 लोकस्याभिनीत्यै ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीना-
 मित्याह ब्रह्मणा वै देवाः सुवर्गं लोकमाय-
 न्यद्ब्रह्मण्वत्योपदर्धाति ब्रह्मणैव तद्यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति प्रजापतिर्वा एष यदाग्निस्तस्य
 प्रजाः पशवश्छन्दांसि रूपं सर्वाण्वर्णानिष्ट-
 कानां कुर्याद्रूपेणैव प्रजां पशून्छन्दांस्यव-
 रुन्धेऽथो प्रजाभ्य एवैनं पशुभ्यश्छन्दाभ्योऽ-
 वरुन्धे चिनुते (३) ॥

(एवि यास्ते अग्ने समिधो यान्यग्रय इत्याहे-
 ष्टकानां ऋषिंश च) ।

इति ऋभ्यायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 सप्तमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

आकूष्माण्डाहुतिमन्त्रा ये ते सप्तम उदीरिताः ।

अथाहमे स्वयंचित्यादिकमभिधीयते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण— ' यास्ते अग्ने समिध इति स्वयंचित्याऽभिमुशति ' इति,
 वदेतद्विभार्तुं मन्त्रमुत्पादयति—

यास्ते अग्र इति । हे जातवेदोऽग्ने ते त्वदीयाः समिधः समिन्धनक्रिया
 याः सन्ति, यानि च धाम त्वदीयानि स्थानानि गार्हपत्यादीनि, या च जिह्वा
 त्वदीया काली कराळीत्यादिका, योऽप्यर्चिः प्रकाशनसामर्थ्यं, हेऽग्ने ते
 त्वदीया ये मेडपः शब्दविशेषा ये चेन्दव इन्दुसदृशा विस्फुलिङ्गस्तेभिस्तेः
 सर्वैः प्रजानंभयनप्रकाराभिज्ञस्त्वमात्मानं चिनुहि स्वकीयस्वरूपमुपचितं कुरु ।

अनेन मन्त्रेण साध्यस्य क्षेत्राभिमर्शनस्य विधिमुच्यति—

(स्वयंचित्यायभिधानम्)

उत्सन्नयज्ञो वा एष इति । पोऽयं चीयमानोऽग्निः सोऽयमुत्सन्नयज्ञः । बहुष्वङ्गेषु यस्य कस्यचिद्विस्मृतिसंभवेन विनष्टयज्ञत्वम् । अतोऽस्य यज्ञस्य किमङ्गमनुष्ठितं किं वा नेति ज्ञातुमशक्यम् । एवं च सति चिन्वानोऽयमध्वर्युरग्नेः संबन्धि यदङ्गमन्तरितं करोति तदात्मन एवाङ्गमन्तरितं कुर्यात् । अतस्तत्त्वरिहाराय क्षेत्रामिपर्शनकाले यास्ते अग्न इत्येतामृचं ब्रूयात् । येयं यास्ते अग्न इत्युक्तसैषा स्वयंचितिरित्यभिधीयते । आत्मानं चिनुहीत्येवं स्वेन स्वस्पैव चीयमानत्वाभिधानात् । तत्तेन मन्त्रपाठेनाग्निरेव स्वयमग्निं स्वात्मानं चिनोति । ततोऽध्वर्युः स्वसंबन्धि किंचिदप्यङ्गं नान्तरेति । एतदप्यग्ने तव शत्रो वय इत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—‘ मधु वाता ऋतायत इति तिसृभिर्दध्ना मधुमिश्रेण कूर्ममभ्यज्य मही द्यौः पृथिवी च न इति पुरस्तात्स्वयमातृणायाः प्रत्यञ्चं जीवेन्तं पाङ्गमुत्तं उपदर्धावि चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नय इति वीषधाय’ इति, तत्र कूर्मोपधाने विकल्पितं मन्त्रमुत्पादयति—

चतस्र आशा इति । येऽग्नय आहवनीयादयः सन्ति ते चतस्रश्चतुःसंख्याका दिशः पूर्वाद्याः प्रचरन्तु, कूर्मस्य स्वर्गमार्गाभिज्ञानाय सर्वासु दिक्षु प्रकाशं कुर्वन्तु । अयं च कूर्मः प्रजान्मन्मदीयं कर्म पकर्षेणावगच्छन्नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं नयतु स्वर्गं प्रापयतु । किं कुर्वन्, अजरं विनाशरहितं सुवीरं शोभनवीर्यपदं घृतं मधुमिश्रमाज्यं पिन्वन्पिबन् । आहुतिप्रदानां यजमानानां ब्रह्म सामिद्भवति मन्त्र एव स्वर्गमार्गप्रकाशको भवति ।

अनेन मन्त्रेण साध्यं कूर्मोपधानं पूर्वमेव विहितं “ यज्जीवन्तं कूर्ममुपदर्धाति ” इति । अत्र तु मन्त्रमेतं विनियोक्तुमादौ तदर्थः प्रकाशयते तत्र प्रथमपादस्य तात्पर्यं दर्शयति—

सुवर्गाय वा इति । स्वर्गलोके नेतुमयं कूर्म उपधीयते । अतो मार्गाभिज्ञानायैतेन पादेन दिक्प्रकाशमं प्रार्थयते । द्वितीयपादस्य तात्पर्यं दर्शयति—

इमं नो यज्ञामिति । नयत्विति सामान्येनोक्तेऽपि स्वर्गं प्रत्येव गमनमत्र विवक्षितम् । चतुर्थपादस्य तात्पर्यं दर्शयति—

ब्रह्म सामिदिति । आहुतिप्रदाः पूर्वं देवा मन्त्रसामर्थ्येनैव स्वर्गं प्राप्ताः । अतो मन्त्र एव प्रकाशसाधनम् । व्याख्यातमेतं मन्त्रं विनियुङ्क्ते—

१ क. नोऽभयं । २ ख. च. 'न्तं कूर्मं प्रा' । ३ ख. च. 'समुप' । ४ क. ख. घ. ङ. च, धातीति ।

(अग्निग्रहणाधमिधानम्)

यद्ब्रह्मण्वयेति । ब्रह्मशब्दो यस्यामृष्यस्ति सेयं ब्रह्मण्वती । तदिदं ब्रा-
ह्मणं स्वयमातृणामुपधातीत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ रुषान्वर्णानिष्टकानां कुर्पांस्त्रिधाधिकारो भवेतीति विज्ञा-
यते च या दक्षिणावृतस्ता दक्षिणत उपदध्यासव्यावृत उत्तरत ऋजुसेत्वाः
पश्चात्पुरस्ताच्च व्यासिस्त्रिधा मध्ये ” इति, तदेतत्सर्वं विधत्ते—

प्रजापतिर्वा एष इति । चीयमानोऽग्निः प्रजापतिजन्मत्वात्प्रजापतिरेव ।
तस्मै च प्रजापतेः प्रजापशुच्छ्रदांसि परस्परविलक्षणानि स्वरूपम् । अतस्तद्रू-
पमत्वभिज्ञानायेष्टकानां सर्वांश्वर्णांश्चहुविधरेत्त्वाविशेषान्कुर्पात् । एवं तति प्रजा-
पतिरूपेणैव +प्रजापतिं प्राप्नोति ।

*अथो प्रजाभ्य इति । अपि च प्रजादिभिरेवैमार्गिं स्वाधीनं कृत्वा
चित्तवान्भवति । एतदपि स्वयमातृणामुपधातीत्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋष्ययजुर्वेदी-
यवैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठकेऽ-

ष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

मयिं गृह्णाम्यग्नें अग्निं* रायस्पोषाय सुप्र-
जास्त्वायं सुवीर्यायि । मयिं प्रजां मयि वचों द-
धाम्यरिष्टाः स्याम तनुवा सुवीराः । यो नो
अग्निः पितरो हृत्स्वन्तरमत्यो मत्यां* आवि-
वेश । तमात्मग्यरिं गृह्णीमहे वयं मा सो
अस्मा* अवहाय परा गात् । यदध्वर्युरात्म-
न्नाग्निमगृहीत्वाऽग्निं चिनुयाधोऽस्य स्वोऽग्निस्त-
मपि (१) यजेमानाय चिनुयाद्ग्निं खलु
वै पशवोऽनूपं तिष्ठन्तेऽपक्रामुका अस्मात्पशवः

+ अत्र प्रजादीन् इति भवितुं युक्तम् । * अस्यावतरणिका बुटितेति प्रतिभाति ।

१ क. प. क. षति ।

(अग्निग्रहणायभिधानम्)

स्युर्मयि गृह्णाम्यत्रे अग्निमित्याहाऽऽत्मन्नेव स्व-
मग्निं दाधार नास्मात्पशवोऽप क्रामन्ति ब्रह्म-
वादिनो वदन्ति यन्मृच्छाऽऽपश्चाग्नेरनाद्यमथ
कस्मान्मुदा चाद्भिश्चाग्निश्चीयत इति यदाद्भिः
संयौति (२) आपो वै सर्वा देवता देवता-
भिरेवैनं स सृजति यन्मुदा चिनोतीयं वा
अग्निर्वैश्वानरोऽग्निनेव तदाग्निं चिनोति ब्रह्मवा-
दिनो वदन्ति यन्मुदा चाद्भिश्चाग्निश्चीयतेऽथ
कस्माद्ग्निरुच्यत इति यच्छन्दोभिश्चिनोत्यग्नयो
वै छन्दांसि तस्माद्ग्निरुच्यतेऽथो इयं वा
अग्निर्वैश्वानरो यत् (३) मुदा चिनोति
तस्माद्ग्निरुच्यते हिरण्येष्टका उप दधाति
ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेवास्मिन्दधात्यथो
तेजो वै हिरण्यं तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते यो वा
अग्निं सर्वतोमुखं चिनुते सर्वासु प्रजास्वन्न-
मत्ति सर्वा दिशोऽभि जयति गायत्रीं पुरस्ता-
दुप दधाति त्रिष्टुभं दक्षिणतो जगतीं पश्चाद्-
नुष्टुभमुत्तरतः पङ्क्तिं मध्यं एव वा अग्निः सर्व-
तोमुखस्तं य एवं विद्वाश्चिनुते सर्वासु प्रजा-
स्वन्नमत्ति सर्वा दिशोऽभि जयत्यथो दिश्येव
दिशं प्र वयति तस्माद्दिशि दिक्प्रोता (४) ॥

(अपि संयौति वैश्वानरो यदेव वै पञ्चविंशतिश्च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके सप्तम-
प्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

स्वयंचित्तिश्च क्रुमादिरष्टमे समुदीरितः ॥

अथ नवमोऽग्निग्रहणादिकमभिधीयते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निं यो नो अग्निः पितर इति
द्वाभ्यामात्मन्नाग्निं गृहीत्वा ” इति, तत्र प्रथमा माह—

मयि गृह्णाम्यग्र इति । अग्रे परकीयस्याग्नेश्चयनात्पूर्वमग्निं स्वकीयं
पूर्वसिद्धं वह्निं मयि गृह्णामि स्वात्मन्येव यथा स्थिरो भवति तथा स्वीक-
रोमि । किमर्थं, धनपुष्टिशोभनापत्यशोभनभृत्या (वीर्यां) र्थमस्य गृहीतस्याग्नेः
प्रसादात्प्रजामुत्पत्स्यमानां पुत्रादिकां मयि स्थापयामि । वचनं शरीरं बलं च
मयि स्थापयामि । सुवीराः शोभनपुत्रभृत्योपेता यथं तनुवा मदीयेन शरीरेण
सहारिष्ठा हिंसारहिताः स्याम । अथ द्वितीया माह—

यो नो अग्निरिति । हे पितरः पात्तका अस्मच्छरीरगता भूतेन्द्रिय-
विशेषा अमर्त्यो मरणरहितो योऽग्निर्हृत्स्वन्तर्हृदयाद्यवयवेषु मध्ये मर्त्यान्मरण-
योग्यानस्मानाविवेश सर्वतः प्रविष्टस्तमग्निं वयमात्मन्परिगृह्णीमहे स्वशरीर
एव स्थिरं धारयामः । सोऽग्निरस्मानवहाय परित्यज्य मा परागादन्वय मा
गच्छतु । एतन्मन्त्रद्वयसाध्यमग्निग्रहणं विधत्ते—

यदध्वर्युरात्मान्नाति । यद्ययमध्वर्युर्मयि गृह्णामीति मन्त्राभ्यां स्वकीयमग्निं स्व-
स्मिन्नगृहीत्वा परार्थमग्निं चिनूयात्तदानीमस्याध्वर्योर्यः स्वकीयः पूर्वचितोऽग्निस्तपि
यजनार्थमेव चितवान्भवति । पशवश्च सर्वेऽप्यग्निननुसेवन्ते । अतोऽपक्रामन्तमग्नि-
मनु पशवोऽप्यस्मादध्वर्योरपक्रामन्ति । अतस्तत्परिहर्तुमग्निग्रहणाय मयि गृह्णा-
मीति मन्त्रद्वयं ब्रूयात् । तेन स्वकीयमग्निं स्वास्मिन्नेव धारयति । पशवोऽप्यस्मा-
भ्यापन्क्रामन्ति । एतदपि पूर्वब्राह्मणेन सह द्रष्टव्यम् । अथ प्रश्नोत्तराभ्यां चयनं
प्रशंसति—

ब्रह्मवादिन इति । मृत्तिका चाऽऽपश्चेति यदस्ति तदुभयपक्षेर्भक्ष्यं न
भवाति । अतो भक्ष्यमाज्यपुरोडाशादिकं विहाय कस्मादेवाभ्यां मृज्जलाभ्यामि-
ष्टकारूपाभ्यामग्निश्चीयत इति ब्रह्मवादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञा एवमुत्तरमाहुः—
यद्यप्यापो न भक्ष्यास्तथाऽप्यग्निमृत्तिकां विभ्रयतीति यत्तेन देवताभिरेवाग्निं
संयोजयति । अपां सर्वदेवतात्मकत्वात् । वृत्रवधादाविन्द्रस्य सहकारित्वेनापां

(अग्निग्रहणायभिधानम्)

सर्वदेवोपकारित्वात्सर्वदेवतात्मकत्वम् । अतः सर्वदेवतासंयोजनायाद्विषयने यु-
क्तम् । तथा मृदा चयनं यदस्ति तदपि युक्तम् । भूमेर्वैधानराशिरूपत्वात्तदुपलं च
“ तस्मादिमां वयाऽसि नक्तं नाभ्यासते ” इत्यत्रोपपादितम् । अतो मृद्वूपणा-
ग्निनैव तमग्निं चिनुत इत्येतदुपपन्नम् ।

इदानीं मृज्जलाभ्यां चयनमङ्गीकृत्य तस्याश्वितेरामित्वं प्रभोऽधराभ्यां पति-
पादयति—

ब्रह्मवादिन इति । इयमग्न्याख्या चितिमृज्जलाभ्यामेव निष्पाद्यते न त-
ङ्गरेर्ज्वालाभिर्वा । तथा सति कस्मात्कारणादग्निनाम संप्रथमिति ब्रह्मवादिनां
प्रथः । तत्राभिज्ञा उत्तरमाहुः—न केवलं मृज्जलाभ्यामेव चयनं किंतु छन्दो-
युक्तैर्मन्त्रैरपि । छन्दांसि चाभिस्वरूपाणि, “ आमि त्वा देव सवितः ” इत्या-
दिभिर्मन्त्रगतैश्छन्दोभिर्मन्थनहेतुभिरग्नोरुत्पाद्यत्वात् । अतश्छन्दोद्वारा चितेरग्नि-
त्वम् । अपि च भूमेर्वैधानरत्वमिदानीमेवोदाहृतम् । अतो भूत्कार्यत्वाद्मित्वं
युक्तम् । एतद्ब्राह्मणमन्त्रे द्रष्टव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—“ हिरण्येष्टकाभिः सर्वतोमुखमुपपदधाति गायत्रीं पुरस्तादु-
पपदधातीत्युक्तम् ” इति तदिदं विधत्ते—

हिरण्येष्टका इति । ज्योतिष्टवमितरप्रकाशकत्वम् । तेजः प्रसिद्धं, काङ्क्षितं
मपाठकादावाग्नेय्या गायत्र्येत्यादिना नाचिकेतचयनप्रकरणाम्नातां गायत्र्या-
इय उदाहृतास्तांश्च मन्त्रानत्र हिरण्येष्टकोपधाने विनियुङ्क्ते—

यो वा इति । या हिरण्येष्टका तदेवाग्नेर्मुखं, तथ्येष्टकाः सर्वा दिशोऽग्नि-
जयन्तः सर्वासु दिक्षु विद्यन्त इत्ययमग्निः सर्वतोमुखः । एतस्य चयनं सति स्व-
गृह्णवर्षिभजास्त्रिव सर्वदिग्दर्शिभजासु स्निग्धो भूत्वाऽजयति । अत एव सर्वा-
दिशोऽग्नेन जिता भवन्ति । पुनरप्यन्ते फलाभिधानमुपसंहाराय । अपि च सर्वासु
दिक्षु प्र(प्रा)धाने(न्ये)नैकस्यां दिशयन्यां दिशं प्रवयति सूच्या वस्त्रमिव स्निग्धा
करोति । अत एव लोकेऽप्येकस्यां दिशयन्या दिक्प्रोता वर्तते । आग्नेयादिवि-
दिक्षु द्वयोर्दिगन्तयोः संश्लेषात् । इदं च ब्राह्मणं नक्षत्रेष्टकाम् अर्धं द्रष्टव्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदा-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमपाठके

नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(पशुशीर्षाभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिरग्निर्मसृजत सौऽस्मात्सुष्टः प्राङ्-
 प्राद्रवत्तस्मा अश्वं प्रत्यास्यत्स दक्षिणाऽव-
 त्तत तस्मै वृष्णिं पत्यास्यत्स प्रत्यङ्ङाऽवर्तत
 तस्मा ऋषभं प्रत्यास्यत्स उदङ्ङाऽवर्तत
 तस्मै वस्तं प्रत्यास्यत्स ऊर्ध्वोऽद्रवत्तस्मै पुरुषं
 प्रत्यास्यद्यत्पशुशीर्षाण्युपदधाति सर्वत एवै-
 नम् (१) अवरुध्य चिनुत एता वै प्राणभू-
 तश्वक्षुष्मतीरिष्टका यत्पशुशीर्षाणि यत्पशु-
 शीर्षाण्युपदधाति ताभिरेव यजमानोऽमुष्भि-
 ल्लोके प्राणित्यथो ताभिरेवास्मा इमे लोकाः
 प्र भान्ति मृदाऽभिलिप्योपं दधाति मेध्य-
 त्वार्थं पशुर्वा एष यद्ग्निरन्नं पशुर्व एष खलु
 वा आग्निर्यत्पशुशीर्षाणि यं कामयेत कनी-
 याऽस्यान्नम् (२) स्यादिति संतरां तस्य
 पशुशीर्षाण्युपं दध्यात्कनीय एवास्यान्नं भवति
 यं कामयेत समावदस्यान्नं स्यादिति मध्यत-
 स्तस्योपं दध्यात्समावदेवास्यान्नं भवति यं
 कामयेत भूयोऽस्यान्नं स्यादित्यन्तेषु तस्य
 व्यूहोपं दध्यादन्तत एवास्मा अन्नमव रुन्धे
 भूयोऽस्यान्नं भवति (३) ॥

(एनमस्यान्नं भूयोऽस्यान्नं भवति) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

सप्तमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अश्वमेधाङ्गमन्त्राभिधानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

अग्निग्रहः सर्वमुखं सपोतं नवमे भ्रुवम् (?) ।

अथ दशमे पशुशीर्षाण्युच्यन्ते ।

यत्पूर्वं द्वितीयपपाठके विहितं पशुशीर्षाण्युपदधातीति तद्वानूद्य पशंसति—

प्रजापतिरग्निमिति । प्रजापतिना सृष्टोऽग्निर्दश पूर्वस्थां दिशि पलायते तदा तन्निवारणायाश्च तत्प्रातिकूलेन स्थापितवान् । एवं दिगन्तरेष्वपि पोष्यम् ।

अतः पशुशीर्षाणामुपधाने सत्यग्नेः पूर्वतः पलायनं निवार्य तमग्निं चिनोति ।

प्रकारान्तरेण पशुशीर्षाणि पशंसति—एता वा इति ।

पशुशीर्षाणां प्राणमृत्त्वं चक्षुष्मत्त्वं च भूतपूर्वगत्या द्रष्टव्यम् । तदुपधानेन यजमानः स्वर्गे प्राणिति चिरं जीवति । अपि च यजमानार्थमिमे सर्वे लोकाः पशुशीर्षेष्टकाभिः प्रकर्षेण भासन्ते । तदुपधाने कंचिद्दिशेषं विधत्ते—

मृदाऽभिलिप्योपेति । मृतानां पशुशीर्षाणां मृत्त्रेण मृन्मयत्वे सति यज्ञयोग्यं (ग्यत्वं) भवति । अथान्वयव्यतिरेकाभ्यामपरं विशेषं विधत्ते—

पशुर्वा एष यदग्निरन्नमिति । अयमग्निः पशुसाधनत्वात्पशुरूपः । पशु-
वशान्नसाधनत्वाद्न्नरूपाः । पशुशीर्षाणि चाग्निनिष्पादकत्वाद्भिस्त्वपाणि । एवं
सत्यन्नाल्पत्वकामनायां संतरां संनिकृष्टतराणि यथा भवन्ति तथोपदध्यात् ।
ततोऽन्नमल्पमेव भवति । अथ नात्पत्वं नापि बहुलं किंतु समावत्समं जीवन-
मात्रपर्याप्तमन्नं स्यादिति कामनायां मध्यत उपदध्यात् । नात्पत्वं संनिकर्षां
नाप्यतिविप्रकर्षः । तथा सति जीवनमात्रपर्याप्तमेवाज्ञं भवति । अथान्नभूयस्त्व-
कामनायां चित्तेरन्तेषु परस्परं व्युद्बृह [व्युद्बृहनं] यथा भवति तथा पशुशी-
र्षाण्यपसायोपदध्यात् । तथा सति सर्वस्मादपि दिगन्ततोऽस्थान्मधीनं भवति ।
ततोऽतिबहुलं संपद्यते । एतच्च सर्वमेषां वा एतल्लोकानामित्यनुवाके द्रष्टव्यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ पञ्चमकाण्डके सप्तमपपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

स्तेगान्दृष्ट्वाभ्यां मण्डूकान्जम्भ्यैभिरादंकां

स्वादेनोर्जं ससूदेनारण्यं जाम्बूलिन मृदं

(अश्वमेधाङ्गमन्त्राभिधानम्)

भस्वमिः शर्कराभिरवकाभवकाभिः शर्करामु-
त्सादेन जिह्वामवकन्देन तालुः सरस्वती
जिह्वाम्रेण (१) ॥

(स्तेगान्धाविशतिः) ।

इति ऋणायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
मथमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

विशेषः पशुशीर्षेषु दक्षमे समुदीरितः ।

साम्भवे वेतावताऽप्रिवासाणम् । अथाश्वमेधाङ्गमन्त्राः केचिदत्रोच्यन्ते ।

भद्रकं सूत्रकारेण—‘ हविषा पचयाऽऽव्यमवदानं कृत्वा स्तेगान्दष्टाभ्यां
मण्डूकाङ्गभिरित्येवैश्वतुर्दशभिरनुवाकैः पतिमन्त्रं शरीरहोमान्जुहोति ’ इति,
अथ मथमानुवाकगतमन्त्रानाह—

स्तगान्दष्टाभ्यामिति । अत्र द्वितीयान्तनिर्दिष्टा देवताः । तृतीयान्तनि-
र्दिष्टान्यश्वमेधाङ्गानि । इमां देवतायनेनाङ्गेन प्रीणयापीति होमकाल उभयं
स्मर्तव्यमिति मन्त्राभिधायः । स्तेगाः क्षुद्रजन्तुविशेषा गोकर्णगा इति लोके
प्रसिद्धाः । तदधिष्ठात्री काचिद्देवतेह लक्ष्यते । दंष्ट्रे उच्यते (तौ) [वन्तौ] ।
स्तेगाभिमानिनी देवतां दंष्ट्राभ्यां यजामि । स एको मन्त्रः । एवमुत्तरत्रापि द्रष्ट-
व्यम् । मण्डूकाः प्रसिद्धाः । दन्तमूलं जम्भस्तत्र भवा जम्भ्याः पार्श्वदन्ताः ।
आदका भक्षयित्री प्राणाभिमानिनी देवता । स्वादो भक्षणहेतुर्दन्तविशेषः ।
ऊर्ध्वसाभिमानिनी देवता । संसूदं (दः) संवतक्षरणो नासिकादिः । अरण्यं
प्रसिद्धम् । जाम्बीलमामाशयः, यत्र भक्षितं तृणं निधीयते तत् । मृतप्रसिद्धम् ।
बरस्यां दन्तमूलपांसादीनि । शर्करास्तत्सदृशानि कठिनास्थीनि । अवकाः
शैवालसदृशानि पांसानि । शर्करा प्रसिद्धा । उत्साद् उच्चप्रदेशः । जिह्वा
प्रसिद्धा । अवकन्द आन्तरं काधि (दि) कशब्दाभिव्यक्तिस्थानम् । तालुं
जिह्वामूलम् । सरस्वती जिह्वामं चेर्युभयं प्रसिद्धम् ।

(पूर्वोक्तद्वितीयानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

वाज॑* ह॒नू॒भ्याम॑प आ॒स्ये॒नाऽऽदि॒त्याञ्छ॒म-
श्रु॑भिरु॒पयाम॑म॒धरे॒णोष्ठे॑न॒ सदु॑त्त॒रेणान्त॑रेणानू-
का॒शं प्र॑का॒शेन॒ बाह्य॑* स्तनयि॒त्नुं निर्वा॑धेन
सू॒यांश्री॑ चक्षु॒भ्यां वि॒द्युतौ॑ क॒नान॑काभ्याम-
शनि॑ मा॒स्तिष्के॑ण॒ नलं॑ म॒ज्जभिः॑ (१) ॥

(वाजे॒ पञ्च॑विंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ।

विहितेषु चतुर्दशसु द्वितीयानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

वाज॑* ह॒नू॒भ्याम॑प इति । वाजोऽन्नम् । हन्वादीनां पञ्चानां पदाना-
मर्थाः प्रसिद्धाः । उपयामः प्रथिवी, इयं वा उपयाम इति श्रुत्यन्तरात् । अध-
रोष्ठः प्रसिद्धः । सच्छन्देन द्यौरुच्यते । सीदन्त्यस्यां पुण्यकृत इति व्युत्पत्तेः ।
उत्तरेणेत्यत्रोष्ठेनेत्यनुवर्तते । अन्तरमोष्ठयोर्मध्यम् । अनूकाशो द्यावापृथिव्योर्म-
ध्यम् । अनुक्रमेण काशन्ते भासन्ते ज्योतीर्ष्यस्मिन्निति व्युत्पत्तेः । प्रकाशोऽभ्य-
न्तरं प्रकाशस्थानम् । बाह्यं ब्रह्माण्डाद्बहिस्थानम् । स्तनयित्नुः प्रसिद्धः ।
निर्वाधो गमनकालीनः शब्दः । सूयांश्री चक्षुषी चेत्युभयं प्रसिद्धम् । विद्युतौ
वृष्टिकाटीनेतरकालीने । कनानके अक्षिस्थे कृष्णमण्डले । अशनिः प्रसिद्धः ।
मास्तिष्कः शिरोमांसम् । नलं मज्जेत्युभयं प्रसिद्धम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(पूर्वोक्तचतुर्थानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

कूर्माञ्छफैरच्छलाभिः कपिञ्जलान्त्साम
 कुष्ठिकाभिर्जवं जङ्घाभिरगदं जानुभ्यां वीर्यं
 कुहाभ्यां भयं प्रचालाभ्यां गुह्योपपक्षाभ्यां-
 मश्विनाव*साभ्यामदिति* शीर्ष्णा निऋतिं
 निर्जाल्मकेन शीर्ष्णां (१) ॥

(कूर्मान्वभोविशतिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 सप्तमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ।)

अथ तृतीयानुवाकगतान्मन्त्रानाह--

कूर्माञ्छफैरिति । कूर्माः शफाश्च प्रसिद्धाः । अच्छलाः शकलमांसानि ।
 कपिञ्जलाः प्रसिद्धाः । साम गीतिः । कुष्ठिका जङ्घाभ्यामधः प्रदेशः । जवो वेगः ।
 जङ्घाः संधिभ्योऽधः प्रदेशः । अगद आरोग्यम् । जानुना प्रसिद्धे । वीर्यं बलम् ।
 कुहा (हौ) हस्तयोर्मध्यसंधी भयं प्रसिद्धम् । प्रचालौ पादयोरुपरिपदेशौ ।
 गुहा गुहनी । उपपक्षौ पार्श्वे । अश्विनसशब्दौ प्रसिद्धौ । अदितिभूमिः । शीर्ष्णां
 शिरसा । निऋतिः प्रसिद्धा । निर्जाल्मकेन केशरहितेन शीर्ष्णां शिरसा ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ।)

योक्त्रं गृध्राभियुंगमानतिन चित्तं मन्याभिः
 संक्रोशान्प्राणैः प्रकाशेन त्वचं पराकाशेना-
 न्तरां मशकान्केशैरिन्द्र* स्वर्पसा वह्नेन बृह-

(पूर्वोक्तपञ्चमानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

स्पतिः शकुनिसादेन रथमुष्णिहाभिः (१) ॥

(योक्त्रमेकविंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

सप्तमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

अथ चतुर्थानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

योक्त्रं गृध्राभिरिति । योक्त्रं दर्भमयं बन्धनसाधनम् । गृध्राः कक्षाः । युगं कृतवेतादि । आनतं ग्रीवापदेशः । चित्तं प्रसिद्धम् । मन्वा ग्रीवारेखाः । संक्रोशा घोषाः । प्राणाश्चक्षुरादयः । प्रकाशो चासं रूपम् । त्वक्स्वगिन्द्रिमाभिमानीनी । पराकाशोऽभ्यन्तरं रूपम् । अन्तराऽभ्यन्तरपदेशाभिमानीनी । मशककेशेन्द्रशब्दाः प्रसिद्धाः । स्वपसा बहेन शोभनव्यापारेणाङ्गवलेन । बृहस्पतिः प्रसिद्धः । शकुनिसादः पृष्ठं, यत्र शकुनयः शका वीराः सीदन्ति । रथः प्रसिद्धः । उष्णिहा रथवाहनदेशः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

मित्रावरुणौ श्रोणभ्यामिन्द्राम्नी शिंस्-
ण्डाभ्यामिन्द्राबृहस्पती ऊरुभ्यामिन्द्राविष्णु
अष्टीवद्भ्यां सवितारं पुच्छेन गन्धर्वाञ्छेपे-
नाप्सरसो मुष्काभ्यां पवमानं पायुना पवित्रं
पोत्राभ्यामाक्रमणं स्थूराभ्यां प्रतिक्रमणं
कृष्ठाभ्याम् (१) ॥

(मित्रावरुणौ द्वाविंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके सप्तम-
प्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(पूर्वोक्तपष्ठानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

अथ पञ्चमानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

मित्रावरुणा इति । ओणी जघनगवे मांसे । शिखण्डे ततोऽप्यधस्तने ।
 ऊरू ततोऽप्यधस्तने । अष्टीवती जङ्घयोः पृष्ठभागगते मांसे । पोत्रा (व)
 स्थूरकुष्ठशब्दैः पायुसमीपवर्तिन एव मांसविशेषा उच्यन्ते । देवतानामानि तु
 स्पृष्टानि ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्यै पाजस्यं दिशां जत्रवां
 जीमूतान्हृदयौपशाभ्यामन्तरिक्षं पुरितता नभं
 उदर्यणेन्द्रार्णीं पुह्ला वल्मीकान्क्रोत्रा गिरी-
 न्प्लाशिभिः समुद्रमुदरेण वैश्वानरं भस्मना (१) ॥

(इन्द्रस्य द्वाविंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके

सप्तमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

अथ पष्ठानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्या इति । क्रोडो मलभागः । पाजस्यं पादतलम् ।
 जत्रवोऽसप्तमीपवर्तीन्यस्थानि । हृदयं हृदयमध्यमष्टदलं मांसपद्मम् । औपशं
 तद्वेष्टनं मांसम् । पुरितदन्त्राणि । उदर्यमुदरगतं मांसम् । पुह्लाक्रीमशब्दाभ्यामु-
 दरपार्श्ववर्तिनी मांसखण्डे उच्येते । तसप्तमीपवर्तीनि मांसानि प्लाशीनि । उदरं
 प्रसिद्धम् । भस्म जीर्णतृणादि । यथा पूर्वांनुवाके द्वितीयया देवतानिर्देश एव-
 मिन्द्रस्येत्यादौ पृष्टीचतुर्थीभ्यामपि देवतानिर्देशो द्रष्टव्यः ।

(पूर्वोक्ताष्टमातुवाकोत्तमन्त्रासिमानम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे ऋष्ययजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

पुष्णो वनिष्ठुरन्धाहे स्थूरगुदा सर्पान्गुदा-
भिर्ऋतन्पृष्ठीभिर्दिवं पृष्ठेन वसूनां प्रथमा कीक-
सा रुद्राणां द्वितीयाऽऽदित्यानां तृतीयाऽऽङ्गि-
रसां चतुर्थी माध्यानीं पञ्चमी विश्वेषां देवानां
षष्ठी (१) ॥

(पुष्णश्चतुर्विंशतिः) ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

अथ भूतमानुवाकगतान्मन्त्रानाह-

पुष्णो वनिष्ठुरिति । वनिष्ठुः षोडमन्त्रम् । स्थूरगुदा गुदकाण्डे स्थूलो
भागः । गुदा गुदकाण्डस्य सूक्ष्मभागः । पृष्ठयो गुदसमीपवर्तिन्यः शिराः । पृष्ठ-
मुपरिभागः । तत्समीपवर्तिनोऽस्थिविशेषाः कीकसाः । वाश्च षट्संख्याकाः
क्रमेण वस्वादीनां भागाः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे ऋष्ययजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

ओजो अवाभिर्निर्ऋतिमस्थभिरिन्द्रं स्व-
पसा वह्नैर रुद्रस्य विचलः स्कन्धोऽहोरात्रयो-

(पूर्वाक्तनवमानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

द्वितीयोऽर्धमासानां तृतीयो मासां चतुर्थं ऋतु-
नां पञ्चमं संवत्सरस्य पष्ठः (१) ॥

(ओजो विश्रुतिः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

अथाष्टमानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

ओजो ग्रीवाभिरिति । ग्रीवास्तदवयवाः । अस्थीभि तत्रत्यानि । योऽर्ध-
वहो वहनयोग्यः प्रदेशः स्वराः शोभनकर्मा वहनेऽत्यन्तस्वराः सोऽयमिन्द्रस्य
भागः । स्कन्धोऽवयवभेदेन षोढा भिन्नस्तत्रात्यन्तचञ्चलोऽवयवो रुद्रस्य ।
तत्तदनन्तरमाविनोऽहोरात्रादीनाम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते मावक्षीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठकेऽ-
ष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

आनन्दं नन्दथुना कार्यं प्रत्यासाभ्यां भयः
शित्तीमभ्यां प्रशिभिं प्रज्ञासाभ्यां सूर्याच-
न्द्रमसौ वृक्षभ्यां श्यामशबलौ मत्सनाभ्यां
व्युष्टिं रूपेण निर्म्हक्तिरूपेण (१) ॥

(आनन्दं पोडश) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

अथ नवमानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

आनन्दं नन्दथुनेति । नन्दथुर्बुद्धिन्द्रियम् । प्रत्यासशिनीप्रकाशसत्त्ववैर्गु-

(पूर्वोक्तदशमानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

सप्तमीपवर्तीन्ववषयवयुगलान्याभिधीयन्वे । वृक्ष्यौ पार्श्वद्वयवर्तिन्यौ मांसमन्थी ।

तत्समीपवर्तिनी मतस्मे । रूपं समीचीन आकारस्तद्विपरीतमरूपम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठक

एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

अहंमांसेन रात्रिं पीवसाऽपो यूषेण
घृतं रसेन श्यां वसया दूषीकाभिहांदुनिम-
श्रुभिः पृष्ठां दिवं रूपेण नक्षत्राणि प्रतिरूपेण
पृथिवीं चर्मणा छवीं छव्योपाकृताय स्वाहाऽऽ-
लब्धाय स्वाहा हुताय स्वाहा (१) ॥

(अहंरष्टाविंशोतिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
सप्तमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

अथ दशमानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

अहंमांसेनेति । पविद्रूपरसवसाशब्दास्तत्रत्यद्रवाणां विशेषाः । दूषीका
नेत्रयोर्मलम् । अश्रूणि नेत्रजलानि । रूपं नेत्रगोलकम् । प्रतिरूपं तत्रत्यं माते-
विन्धम् । चर्म पक्ष्मपटलम् । छवी नेत्रगता कान्तिः । योऽयमुपाकृतमधमभि-
मन्यमानो देवस्तस्मा इदं स्वाहा हुतमस्तु । तथैवाऽऽलब्धमभिमन्यमानाय
हुतमभिमन्यमानाय च देवाय तत्तदवस्थापन्नमिदं हुतमस्तु ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके
विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(पूर्वोक्तद्वादशानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः) ।

अग्नेः पक्षतिः सरस्वत्यै निपक्षतिः सोमस्य
 नृतीयाऽपां चतुर्थीपंधीनां पञ्चमी संवत्सरस्य
 षष्ठी मरुतां सप्तमी बहुस्पतैरष्टमी मित्रस्य नवमी
 दशमस्य दशमीन्द्रस्यैकादशी विश्वेषां देवानां
 द्वादशी धावापृथिव्योः पार्श्वं यमस्य पादूरः (१) ॥

(अग्नेरेकान्तविंशत्) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 सप्तमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमपाठके एकविंशोऽनुवाकः) ।

अथैकादशानुवाकगतमन्त्रानाह—

अग्नेः पक्षतिरिति । दक्षिणस्य पार्श्वस्य मूले वर्तमाना मेरुं वङ्कतिः सा
 पक्षतिः । तदनन्तरभाविनी वङ्कतिर्निपक्षतिः । एवं तदनन्तरभाविन्यो वङ्कयो
 द्वितीयादिनाब्देरुच्यन्ते । एता वङ्कयो यस्मिन्पृष्ठमागगनेऽस्थिपार्श्वविशेषे
 संवत्सरस्य सोऽयं पादूरः ।

इति श्रीमत्सामयणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजुर्वेदी-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके

एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ पञ्चमाष्टके सप्तमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

धायोः पक्षतिः सरस्वतो निपक्षतिश्चन्द्रमंस-
 स्तृतीया नक्षत्राणां चतुर्थी संवितुः पञ्चमी रुद्रस्य
 षष्ठी सर्पाणां सप्तम्यर्यम्णोऽष्टमी स्वर्धुर्वमी धातु-
 र्दशमीन्द्राण्या एकादश्यादित्यै द्वादशी धावा-
 पृथिव्योः पार्श्वं यमस्य पादूरः (१) ॥

(वापोरष्टाविंशतिः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टके
 सप्तमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

अपा० ७ अनु० २३ छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता ।

२३७३

(पूर्वोक्तत्रयोदशानुवाकगतमन्त्राभिधानम्)

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

अथ द्वादशानुवाकगतमन्त्रानाह—

वायोः पक्षतिरिति । पूर्वाकदक्षिणपार्श्वेददुत्तरावपररेतरेदं सर्वं ब्राह्मणे-
यम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदी-

यवैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके

द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

पन्थामनूवृशब्ध्यां संततिं स्नावन्याभ्यां

शुक्राप्पित्तेन हरिमाणं यकना हलीक्षणान्वापका-

तेन कूशमाञ्छकभिः शवतानूवध्वेन शुनो विश-

सनेन सर्पाह्लोहितगन्धेन वयांश्ति पक्कगन्धेन

पिपीलिकाः प्रशादेन (१) ।

(पन्थां द्वाविंशतिः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे

सप्तमपपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

अथ त्रयोदशानुवाकगतमन्त्रानाह—

पन्थामनूवृशब्ध्यामिति । अनूवृशब्देन पूर्वोक्तयोर्वृक्षयोः समीपवर्तिनी-
मांसखण्डे उच्येते । स्नावन्यशब्देन सूक्ष्माणां स्नायुविशेषाणां मूले, ते पार्श्व-
द्वयवर्तिन्यौ द्वे शिरे उच्येते । पित्तं पसिद्धम् । यद्वा यरुच्छब्देन पित्तगतो
वर्णविशेषः । पापवातोऽपानवायुः । शकानि शल्लत्पिण्डान् । ऊवध्यमपक्वं
शरुम् । विशसर्जं छिन्नस्थानम् । लोहितगन्धपक्कगन्धौ पसिद्धौ । मशाद्दो
विशसनकालपतितो मांसलेशविशेषः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमकाण्डे सप्तमपपाठके

त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

(अश्वोघवाहाणोक्तग्निः पशुःश्रीतिमन्त्राभिवानम्)

(अथ पञ्चमपाठके सप्तमप्रपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः) ।

एवमाज्याहुतिसाधनभूताश्वतुर्दशानुवाकगता मन्त्रा उक्ताः ।

अथ यद्विहितमश्वमेधब्राह्मणे—“ द्यौस्ते पृष्टं पृथिवी सवस्थमित्यश्वमनुमन्वयते ” इति, तं मन्त्रमास्मिन्पञ्चविंशानुवाके पठति—

द्यौस्ते पृष्ठाभिति । हेऽश्व येयं द्यौः सा ते तव पृष्ठमुपरिभागः । या च पृथिवी सा यजमानाग्निभिः सह तवावस्थानहेतुः । यच्चान्तरिक्षं तत्तवाऽऽभोदरभागः । योऽयं समुद्रः स त्वदीययोनिः ‘ अप्तुयोनिर्वा अश्वः ’ इति श्रुत्यन्तरात् । यः सूर्यः स विराड्रूपस्य तव चक्षुः । यो दादः स तव प्राणः । यश्चन्द्रमाः स तव श्रोत्रम् । मासाः पक्षाश्च तव पवाणि । वसन्ताद्युतवस्त्रव हस्तपादाद्यङ्गानि । संवत्सरस्तव युज्यमादिरूपो महिमा ।

इति श्रीभरसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋण्यजु-

र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमपाठके सप्तमप्रपाठके

पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥ २५ ॥

(अथ पञ्चमपाठके सप्तमप्रपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः) ।

अग्निः पशुराग्नीत्तेनायजन्त स एतं लोक-
मजयद्यस्मिन्नाग्निः स ते लोकस्तं जेष्यस्यथाव'
जिघ्र वायुः पशुराग्नीत्तेनायजन्त स एतं लोक-
मजयद्यस्मिन्दायुः स ते लोकस्तस्मात्त्वान्तरे-
ष्यामि यदि नावजिघ्रस्यादित्यः पशुराग्नीत्ते-
नायजन्त स एतं लोकमजयद्यस्मिन्नादित्यः स ते
लोकस्तं जेष्यासि यद्यवजिघ्रांसि (१) ॥

(यस्मिन्तद्वौ च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमपाठके

सप्तमप्रपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥ २६ ॥

(अथमेधत्राल्लणोक्ताग्निः पशुरिति मन्त्राभिधानम्)

यो वा अर्थथादेवतं त्वामंभ इन्द्रस्य चित्तं यथा वै वयो वै यदाकृतायास्त्वे
अग्ने मयि गृह्णामि प्रजापतिः स्वेगान्वाजं कूर्मान्योक्त्वं मित्रावरुणाविन्द्रस्य पूष्य
ओज आनन्दमहरमेवायोः पन्थां क्रमैर्घोस्तेऽग्निं पशुः पशुर्विश्रतिः ॥ २६ ॥

यो वा एवाऽऽहुतिममवन्पथिभिर्वरुण्योऽऽनन्दमहा

पञ्चाशत् ॥ ५८ ॥

हरिः ॐ ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टकः

सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमाष्टकः ॥ ५ ॥

(अथ पञ्चमकाण्डे सप्तमप्रपाठके पशुर्विशोऽनुवाकः) ।

अथ यदकमधमेधत्राल्लणे—“अग्निः पशुरासीदित्यवगापयेत्” इति, तमिधं
मन्त्रमस्मिन्पशुर्विशानुवाके पठति—

अग्निः पशुरासीदिति । हेऽध्यायमग्निर्देवः पुरा कस्मिंश्चिज्जन्मानि त्वमि-
वाथमेधयागहेतुरभारूपः पशुरासीत् । तेनाग्निरूपेण पशुना केचियजमाना
अगजन्त । स च पशुरग्निर्देवो भूत्वा लोकमेतमजयत् । यस्मिँल्लोके सोऽग्निरि-
दानीं तिष्ठति स एव तवापि लोको भविष्यति । त्वं च तं लोकं जेष्यासि ।
अथैवं तति त्वमुत्सुकः सन्निदमुदकमवजिघ्र । एवं वाग्वादित्यवाक्ययोरपि
गोच्यम् । वाधुवाक्ये तु व्यतिरेकोपन्यासः । यद्युदकं नावजिघ्रासि तर्हि तस्मा-
द्वायुलोकात्त्वामन्तरेष्यामि त्वमन्तारितस्तस्माल्लोकाद्ग्रथो यथा भवसि तथा करि-
ष्यामि । आदित्यवाक्ये त्वमिवाक्यवदन्वयः । यद्युदकमवजिघ्रासि तर्हि तमा-
दित्यलोकं जेष्यासि ।

अत्रास्य प्रपाठकस्य विनियोगसंग्रहः—

गायत्र्यादिभिराग्नेयमन्त्रैः पञ्च चितीः स्पृशेत् ।

अग्ने देवानिहेत्याद्या नाचिकेतचिरीरिताः ॥ १ ॥

गायत्र्याद्याः पञ्च मन्त्रा इहाऽऽनेया यथाक्रमम् ।

सौरि पित्रवती दिवं देवानामित्यसौ भवेत् ॥ २ ॥

(अश्वमेधब्राह्मणोक्ताग्निः पशुरिति मन्त्राभिधानम्)

त्वामग्ने वृषमं दध्यात्प्रत्येकं चितिपञ्चके ।
 संवत्सरस्येति दध्यात्प्राजापत्यानिहेष्टकाम् ॥ ३ ॥
 येन देवा उख्यमिन्धे दध्यादज्वानिसंज्ञिकाः ।
 शतायुधामेति पञ्चमन्त्रैः पञ्चेष्टका इमाः ॥ ४ ॥
 इन्द्रस्य वज्रिणीर्दध्यादग्नाविष्णुं घृताह्वतिः ।
 चित्तिं जुहोमि चाग्ने तं सप्त ते वीज्जुहोति हि ॥ ५ ॥
 अग्ने पशेर्युपादध्याद्राष्ट्रभूतसंज्ञेष्टकाः ।
 सुवर्नपञ्चभिर्हुत्वा देजास्तिस्रो दधाति हि ॥ ६ ॥
 यासो तिस्रो जुहोत्येवं तत्त्वा यामीति होमकः
 यदाकृत्वादिति प्रोक्तैर्मन्त्रैराकृतिहोमकः ॥ ७ ॥
 यास्ते स्पर्शश्चतस्रेति मन्त्रात्कूर्मं दधाति हि ।
 मयीत्याग्निग्रहो गार्हपत्याद्याः पूर्वमुदीरिताः ॥ ८ ॥
 तामिः पञ्चेष्टका दध्यादाग्निक्वाण्डामित्तिरितम् ।
 स्वेगानित्यश्वमेधाङ्गमन्त्राः षोडशसु श्रुताः ॥
 अनुवाकेषु क्वाण्डं यत्पञ्चमं य (त.) षि सुस्थितम् ॥ ९ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये पञ्चमक्वाण्डे सप्तमप्रपाठके

षड्विंशोऽनुवाकः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देवाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरस्य

श्रीवीरबुक्कमहाराजस्माऽऽज्ञापरिपालकेन सायणाचार्येण विरचिते

माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये

पञ्चमक्वाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

२६७८

श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमेता— [पञ्चमकाण्डे—

(अश्वमेधब्राह्मणोक्तानिः पशुरितिमन्त्राभिधानम्)

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्राजाधिरा-
जपरमेश्वरस्य श्रीवीरवक्त्रमहाराजस्याऽऽज्ञापरिपाल-
केन सायणाचार्येण विरचिते भाष्ये वेदार्थ-
प्रकाशे छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये
पञ्चमः काण्डः ॥ ५ ॥

मूलक्रमेण पञ्चमाष्टके—प० ७ अ० १२०

भाष्यक्रमेण पञ्चमकाण्डे—प० ७ अ० १२०

मूलक्रमेणाऽऽदितः समष्ट्यङ्काः—अष्ट० ५ प० ३३ अ० ४६८

भाष्यक्रमेणाऽऽदितः समष्ट्यङ्काः—का० ५ प० ३३ अ० ४६३

समाप्तोऽयं श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमे-
तायाः छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायाः
पञ्चमः काण्डः ॥ ५ ॥

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

1899

Call No Sa2V22
Tai/Ag

Author Taittiriya Samhita.
Agashe, K. Amended.

Title Krsnayajurvediya-
Taittiriya Samhita

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.